

БОБУРНИНГ ХОС ТАБИБИ
ЮСУФИЙ ТАБОБАТИ

ТОШКЕНТ
УЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИНИНГ «ФАН» НАШРИЕТИ

Юсуфий XVI асрнинг кўзга кўрилган етук шоири ва моҳир табиби эди. У аввало Навоий асос солган Дорушшифода таҳсил кўрган, сўнг Бобурнинг таклифи билан Ҳиндистойга бориб, унинг хос табиби сифатида ишлаган. Бобурдан сўнг унинг ўгли Ҳумоюннинг мушйиси вазифасини бажарган. Табобат, фалсафа, ахлоқ, иншо санъати ва дугатшуносликка оид 21 та асар муаллифи. Унга табобатда катта шухрат келтирган асар «Жомнъ ул фавойиъ» экинчи, бошқача ном билан айтганда, «Тибби Юсуфий» («Юсуфий табобати») эди. Асар касалликларни дориворлар билан даволаш масалаларига бағишланган. Унда Юсуфийнинг янги даволаш усуллари берилган; «Бобурнома» тили билан айтганда, Юсуфий «набз кўриш» (томир кўриш) ва «ташхис қилиш» (диагноз)да тенги йўқ олим бўлган.

Асар кенг китобхоналар оmmasига мўлжалланган.

Таржима, сўз боши ва изоҳлар муаллифи
МАҲМУД ҲАСАНИЙ

410100.000—871
 Б М 355 (04)—92 рез. 92

© Ўзбекистон Республикаси
 Фаоллар академиясининг
 «Фан» нашриёти. 1992 й.

ISBN 5—648—04857—6

ЮСУФИЙ ВА УНИНГ ТАБОБАТИ

Юсуфий ибн Муҳаммад ибн Юсуф ат-табиб ал-Ҳаравий XVI асрнинг кўзга кўринган олими, шоири ва табибларидан бири. У XV асрнинг иккинчи ярмида Хуросоннинг Хоф шаҳрида машҳур олим Муҳаммад табиб онласида таваллуд топди. Ёшлигидан отаси таъсирида бўлиб, табобат сирларини чуқур ўрганди. Кейинчалик улар Ҳиротга кўчиб келишди. Бу ерда ота ва боланинг ижодни гуркираб ўса бошлади.

Маибаларнинг гувоҳлик беришича, Юсуфийнинг отаси Муҳаммад ўз даврининг етук ва машҳур табиби бўлган. Биз бу ҳақда Ҳожи Халифанинг «Қашфу-з-зунун», Сомибекнинг «Қомусу-л-аълум» ҳамда Эронда чиқарилган бир қанча «Фарҳанг»лар, Европада чоп этилган кўпгина каталоглардан маълумотлар олишимиз мумкин. «Муҳаммад ибн Юсуф машоҳири уламо (машҳур олимлар)дан бўлиб,— деб ёзади Сомибек «Қомусу-л-аълум»да,— «Баҳру-л-жавоҳир» унвони (номи)ла бир китоби бордур». Ҳақиқатан ҳам, унинг «Баҳру-л-жавоҳир» («Гавҳарлар денгизи»), «Жавоҳиру-л-луғот» («Сўз жавоҳирлари») ва «Айну-л-ҳаёт» («Обиҳаёт») деган асарлари бизгача етиб келган.

Алишер Навоий асос солган Дорушшифо¹ (Даволаш уйи)да Муҳаммад табиб исмли киши ишлаган. Баъзи тахминлар уни Юсуфийнинг отаси деб ҳукм қилишга асос беради. Отаси билан Ҳиротга келган Юсуфий аввало Навоий бошлиқ Ҳирот адабий муҳити таъсирида шеърят билан қизиқса, отаси ҳамда Дорушшифодаги табиблар таъсирида тиббий асарлар ёзишга киришади.

XVI асрнинг биринчи ярмида Хуросон ва Мовароуннаҳрда яшаган табиблар ичида энг сермаҳсули сифатида Юсуфийни кўрсатиш мумкин. Ундан ҳаммаси бўлиб табобат, одобахлоқ ва иншо санъатига оид катта ёки кичик ҳажмдаги 21 та асар етиб келган. Асарларининг кўпи назмда ёзилган².

Юсуфий ўз давридаёқ катта шуҳратга эга эди. Унинг замондоши бўлган тазкиранавис олим ва шоир Сомибек «Тухфан Сомий» китобида, замондоши Фахрий Ҳиротий «Латойифнома» китобида Юсуфийнинг ғазаллари ва табобатига юқори баҳо берган эдилар. XVI асрда Бухорода ёзилган «Равзату-л-жинон» асарининг муаллифи Юсуфийни етук шоирлар қаторида тилга олиб, унинг бир ғазалини ўз китобига киритади.

Юсуфий XVI асрнинг ўнинчи йилларидаёқ машҳур табиб сифатида ном қозона бошлаган эди. Бу аср бошида Европадан Ҳиротга

¹ Бу ҳақда қаранг: Ҳасаний М., Каримова С. Навоий даври табобати. Тошкент: Ибн Сино номидаги нашриёт. 1991.

² Тўлиқ маълумот олиш учун қаранг: Ҳакимлар ҳикояти. Тошкент. 1982, 1985; Табобат дурдоналари. Тошкент: Ибн Сино номидаги нашриёт. 1990.

тарқалган захм касаллигини биринчи бўлиб тадқиқ этиб, унга қарши дори-дармонлар ишлаб чиққанлардан биринчиси Юсуфий эди. Бундан ташқари, у янги дорилар ихтиро қилган ҳамда янги даволаш усулларини топган эди. Томирга қараб касалликни аниқлашда унинг олдига тушадиган табиб йўқ эди. Юсуфийнинг бу шуҳрати унинг Афғонистонда Заҳириддин Муҳаммад Бобур билан танишишига сабаб бўлади. Бобур Ҳиндистонни эгаллагач, хат йўллаб, Юсуфийни Ҳиндистонга чақириб олади. Бу ҳақда «Бобурнома»да: «Мавлоно Юсуфий табибким, они Хуросондин тилотиб эрди, набз (томир) кўрмоқ ва ташхис (диагноз) қилмоқ онинг иши эрди», дейилади. Бобур 1530 йилда касал бўлиб қолганда Юсуфий унга атаб «Қасида дар ҳифзи сиҳҳат» («Соғлиқни сақлаш ҳақида қасида») рисоласини ёзади. Бобур вафот этаётганда ҳам Юсуфий унинг устида турган.

Юсуфий балоғат ва фасоҳат эгаси (сўз устаси) эди. Биз буни аниқса, унинг тасаввуф, одоб-ахлоқ ва ҳар хил ҳикматларни ўз ичига олган «Анвору-л-ҳикма» («Ҳикмат нурлари») асарида кўрамиз. Шунинг учун ҳам, Алишер Навоий тарбиясини олиб, етук тарихчи бўлиб етишган, тарихга оид кўплаб машҳур асарларнинг муаллифи, кейинчалик Бобур хузурига бориб қолган Муҳаммад Хондамир ўзининг «Қонуни Ҳумоюнӣ» китобида Юсуфий ҳақида гапираркан, уни «Фасиҳи лабиб Мавлоно Юсуфий табиб» (доно сўз устаси Мавлоно Юсуфий табиб) деб атаган эди. Юсуфийнинг мана шу сўз устасилиги уни

Бобурдан сўнг Ҳумоюннинг муншийлиги даражасига олиб чиқди. Мунший (котиб) сўзга гоятда уста бўлиши, ҳар хил ҳодиса ва воқеаларга атаб ўзга давлат подшолари ва ҳокимларига қисқа, мазмундор мактублар бита олиши керак эди. Юсуфий ҳам табиб, ҳам мунший вазифасида ишлар экан, таъбатга оид бир қанча асарлар ҳамда ишосанъатига оид «Бадойиъу-л-ишшо» деган китоб ёзди. У қачон ва қаерда бўлмасин ижоддан асло тўхтамади. Унинг ўғли Рафиъуддин Ҳусайн ҳам шоир бўлгани ҳақида маълумотлар бор.

* * *

Биз Юсуфийни том маънода Абу Али ибн Сино изидан кетган олим десак бўлади. Ибн Сино таъбатга оид уржуза (ражаз баҳрида ёзилган шеър)лар ёзган бўлса, Юсуфий рубоий, қитъа, қасида ва маснавий жанрларида таъбатга оид рисолалар ёзди. Шеърда «Арабча-форсча лугат», «Ҳиндча-форсча лугат»лар яратди. Муҳаббатга оид «Муножот», тасаввуфга оид «Мухаммас», фалсафий-ахлоқий мазмунда «Маснавий»лар ижод қилди. Шеърда илмий асарлар ёзиш даражасини янада кенгайтди.

Бугун ўқувчи диққатига ҳавола этилаётган «Жомиъу-л-фавойид» («Фойдалар мажмуаси») ёки бошқача «Тибби Юсуфий» («Юсуфий таъбати») деб аталувчи китобнинг асосини тиббий рубоийлар ташкил этади. Юсуфий ўзининг таъбатга оид биринчи шеърый асарини «Рисола дар тадбири маъқул

ва машруб» («Еб-ичиш ҳақида рисола», 1501 й.)дан сўнг 1507 йилда «Фавойиду-ла-ахёр» («Хайрли кишиларга фойдалар») рисоласини ёзиб тугатди. Шундан сўнг бошдан-оёқ касалликларни даволашга бағишланган рубоий жанри воситасида ёзилган «Иложу-л-амроз» («Касалликлар давоси»)ни ёза бошлади. Бу китоб фойдаланишга жуда қулай бўлиб, ҳар бир рубоийда касаллик номи, белгилари, унга қарши ишлатадиган дорилар, сўнладиган овқатлар ўз ифодасини тошган эди. «Иложу-л-амроз» кўнчиликка ёқди. Бироқ Юсуфийнинг ёзишича, баъзи номдор фозиллар бу рубоийларга шарҳ ёзиб беришни ундан илтимос қиладилар. Юсуфий бу ишга қўл уриб, уни 1512 йилда ёзиб тугатади ва «Жомиъу-л-фавойид» деб атайдди.

«Жомиъу-л-фавойид» тез орада жуда кенг тарқалган манбалардан маълум. Ҳатто у Юсуфий ҳали тириклик пайтидаёқ Бухоро (1535) ва Самарқандда кенг тарқалган. Ҳиндистон, Эрон ва Афғонистонда 1870 йилдан кейин ўн беш мартадан ортиқ чоп этилган. Сиёлкут шаҳрида яшовчи Абдул Алим Насруллоҳон унга шарҳ ёзиб, «Шарҳи рубоийи «Тибби Юсуфий» («Тибби Юсуфий» рубоийларининг шарҳи)» номи билан чоп эттирган. Муҳаммадшоҳ исмли табиб эса «Муҷарработи «Тибби Юсуфий» («Тибби Юсуфий»нинг тажрибада синалган дорилари)» номи билан унга катта шарҳ ёзган. Утмиш ҳақимлари бу асардан кенг фойдаланганлар. Улар ўз асарларида «Тибби Юсуфий»дан иқтибослар келтирадилар, айримлари эса алоҳида боблар киритганлар,

Бизнинг Туркистон ҳудудида эса у икки марта эски ўзбек тилига таржима қилинган. Биринчи таржима 1881 йилда Хоразмда Муҳаммад Амин Ходим томонидан амалга оширилган бўлиб, дастхат нусхаеи УЗР ФА Шарқшунослик илмгоҳининг қўлёзмалар хазинасида сақланмоқда. Иккинчи таржима Тошкентда 1898 йилда Муҳаммадхўжа томонидан амалга оширилган ва «Таржимаи Шоҳий» номи билан чоп этилган. «Тибби Юсуфий» асаридан ҳатто Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ҳам фойдаланиб юрган³.

Юсуфийнинг «Тибби Юсуфий» ҳамда Хумоюнга аталган «Риёзу-л-адвия» («Даволаар боғи») китоблари унинг ижодида катта ўрин тутади, зеро, улар ҳажм жиҳатидан катталиги ва уларда Юсуфийнинг баъзи ихтиролари, янги даволаш усуллари мавжудлиги билан қимматлидир.

Биз «Тибби Юсуфий»нинг бир неча қўлёзма ва босма нусхаларини солиштирган ҳолда форс тилидан тўлиқ таржимасини амалга оширдик.

Юсуфий 1544 йилда Ҳиндистонда вафот этган.

³ Табобат хазинаси дурдоналаридан. Тошкент. 1987. 17-бет. Нашрга тайёрловчи ва таржимон М. Ҳасаний.

РАҲМЛИ ВА МЕҲРИБОН ТАНГРИ НОМИ БИЛАН!

Мукаммал санъатининг ҳикмат қонун билан турли хил касалликларни дафъ этувчи ва ҳар хил аразларни¹ йўқотувчи Ҳакимга²,— унинг раҳму-шафқати барқарор ва неъматларидан барча баҳраманд бўлсин!— беҳад мақтовлар ва элчиликни хатм этини ҳамда пайғамбарликни сараен бўлиш билан умматларининг айбига табиб ва миллат юрагига даво бўлган Расулга,— қиёмат кунигача унга ва унинг дўстларига тангрининг лутфи ва осойишталиги насиб этсин!— дурудлар³ ёғилсин!

Шундан сўнг, бу заиф банда ва бечора камина, фойда етказувчи ҳамда Тингловчи⁴ шифоси билан даволовчи Юсуфий ибн Муҳаммад ибн Юсуф ат-табиб — тангри унинг айбларини яширсин ва гуноҳларини кечирсин!— шундай дейди:

«Файз етказувчи⁵ жаноб кўмаги билан ичида ҳар бир касалликнинг давоси ва ҳар қандай аразнинг шифоси ёзилган ва зикр этилган «Илож ул-амроз»⁶ рисоласи дунёга келиб ва тартиб топгандан сўнг, бу қадрсиз бечорага илтифоти бўлган баъзи номдор кишиларнинг мутолаа шарафига етгач, улар бу

рисолада баён ва аён бўлган мураккаб дориларни тайёрлаш тартиби ва қийин жойларини, касалликларнинг аломатлари ва аразларнинг белгилари ҳамда бошқа нарсаларини, каттаю-кичик барча халқ фойда олиши ва баҳрамайд бўлиши учун кўпгина бошқа фойдали қўшимчалар билан бирга шарҳ этувчи бир китоб ёзишга ишорат қилдилар. Шундай қилиб, қалам «Жомиъ ул-фавоид» деб ном олган бу рисолаи ёзиш сари йўналди.

Яратувчининг нуқсонсиз иноятидан умид шулки,— унинг шаъну шавкати қудратли бўлсин!— [бу рисолаи] тинглаш иззати ва розилик кўзи билан азиз ва мунаввар этсин!

Энди маъбудлар подшохи ёрдами билан [асосий] мақсадга киришиш вақти [етди].

МУҚАДДИМА⁷

БОШ КАСАЛИКЛАРИ ДАВОСИ

МУТЛАҚ БОШ ОҒРИҒИ. Сабаби хоҳ хилтлардан⁸ бири, хоҳ иссиқлик, ҳўллик, қуруқликдан бирортаси ёки бошқа бўлсин. Рубоий:

Эй бош оғриғидан ранж ва алам кўрган
[киши],
Ҳаракат қилишни тўхтат ва ором олишни
изла.

Гулхайри, гунафша ва буғдой кепагини,
Бирга қайнат ва сувига оёғингни сол.

Мазкур пошуйни тайёрлаш усули: гулхайри ва гунафшанинг ҳар биридан бир сиқимдан, буғдой кепагидан уч сиқим [олиб], ҳаммасини беш коса сувда ярми қолгунча қайнатилади. [Сўнг] ярим қайноқ ҳолда пошуй⁹ қилинади¹⁰.

СУДОЪИ ДАМАВИЙ, яъни қондан пайдо бўладиган бош оғриғи. Белгиси: кўз ва юзнинг қизиллиги, оғизнинг ширинлиги. Рубоий:

Эй сен, бош оғриғинг қондан пайдо бўлса,
Кучинг кўтарса, сарору¹¹ томиридан қон
олдир.

Гулоб, қанд ва лимоннинг сувидан,
Шарбат қил ва мош ҳамда ясмиқдан овқат
қилиб е.

Мазкур шарбатни тайёрлаш усули: ўн мисқол оққантни етти қошиқ сувда эритиб, тозалаб, [унга] ярим қошиқ гулоб ва бир қошиқ лимон суви солицади ва понуштада ичилади¹².

СУДОЪИ САФРОВИЙ, яъни сафродан пайдо бўладиган бош оғриғи. Белгиси: оғизнинг аччиқлиги, кўз ва юзнинг сариқлиги. Рубой:

Бош оғриғинг агар сафродан бўлса,
Сандални¹³ кашнич суви билан сурка.
Ичимликдан норанж¹⁴ шарбатини,
Емишдан арпа кашки¹⁵, мош ва уграни қидир.

Мазкур суртма дорини тайёрлаш усули: ярим мисқол оқ сандални ярим пиёла кашнич сувида ивитиб, эски зиғир латта билан ҳар замон-ҳар замонда суркалади.

НОРАНЖ ШАРБАТИНИ тайёрлаш усули: саксон мисқол оққантни тозалаб, яъни кўпигини олиб, яхши қуюлиб қиём ҳолига етгунча қайнатилади. [Сўнг] қозон оловдан олинади ва йигирма мисқол норанж сувидан қўшиб, бир қошиқ шарбатни етти қошиқ сувга аралаштирилади ва эртадаб ичилади.

САФРОВИЙ иллатларда, сафро пишгандан кейин, унинг [пишган-пишмаганини] сийдик ранги ва бошқа [белги]лардан сез-

гадан сўнг, [беморга] берилиши зарур бўлган сурги [дорилар]га ишора.

МУНЗИЖИ САФРО, яъни сафронни пиширадиган дорини тайёрлаш усули: гунафша, қизил гул, сачратқининг чала туйилган уруғи, буларнинг ҳар биридан икки мисқолдан, Бухоро олхўрисидан беш дона, Сапис-тон [олхўриси]¹⁶дан йигирма беш дона [олиб], *ҳаммаси бир пиёла сувда ярми қолгунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва қанд билан ширин қилиниб, ярим қайноқ ҳолда ичилади¹⁷.

Овқат учун чала туйилган нўхот суви, пўсти туширилган мош, жўжа товуқ ёки эчки гўшти, ҳўл кашнич, қатик, тamarҳиндий¹⁸ суви ичилади ва ейилади. Рубоий:

Ҳар кимнинг касаллиги сафродан пайдо
бўлса,

Сафронни йўқотиш учун,

Гунафша ҳабби¹⁹ сурги нуқуъи²⁰

Ёки анор суви билан тоза ширхини²¹

ичиши керак.

ГУНАФША ҳаббини тайёрлаш усули: гунафшадан икки дирам, турбуддан²² бир дирам, чучукмия ва сариқ ҳалила²³ пўстининг ҳар биридан ярим дирамдан, маҳмудан машво²⁴ ва Рум арпабодийннинг ҳар биридан бир донадан [олиб], ҳаммасини туйиб, элаб, сув билан хамир қилинади ва ҳаб боғлаб ютилади.

СУРГИ НУҚУЪИНИ тайёрлаш усули: тоза санон маккийдан²⁵ беш мисқол, сариқ ҳалиланинг пўстидан уч мисқол, сачратқи, уруғининг чала туйилганидан ва дарё нилуфа-

рининг гулидан икки мисқолдан, тamarҳин-
дийдан²⁶ ўн мисқол ва Сапистон олхўрисидан
ўттиз дона [олиб] устидан босадиган дара-
жада сув қуйиб, эрталаб тозаланади. [Сўнг]
йиғирма мисқол ширадор ширҳиштни ўша
сувда эритиб, тозалаб, ярим қайноқ қилиб
ичилади.

АНОР СУВИ ВА ШИРҲИШТНИ тайёр-
лаш усули: йиғирма мисқол ширҳиштни йи-
гирма мисқол гулобда эритиб, тозалаб, ичи-
даги парселари билан бирга сиқиб олинган
қирқ мисқолли майхуш анор²⁷ сувига қўшила-
ди ва эрталаб ярим қайноқ ҳолда ичилади.

СУДОЪИ БАЛҒАМИН, яъни балғамдан
пайдо бўладиган бош огриғи. Белгиси: бош-
нинг огир бўлиши, уйқунинг кўплиги, аъзо-
ларининг бўшашиши. Рубоий:

Ҳар кимда бош огриғи балғамдан пайдо
бўлса,
«Қуст²⁸ ва фарфиюн²⁹ ёғини сурка!» деб айт.
Арнабодиёи қайнатмаси ҳамда асадан
шарбат қилсин,
Овқати учун каптар [гўштини] топсин.

ҚУСТ³⁰ ЁҒИНИ олиш усули: қуст — тўрт
мисқол, Цейлон долчини³¹ мурч, назла ўти³²
ва фарфиюннинг ҳар биридан уч мисқолдан,
қундуз қиридан икки мисқол [олиб], ҳамма-
сини чала туйиб, бир пиёла сувда ярим қол-
гунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва
саксон мисқол зайтун ёки кунжут ёғидан қў-
шиб то ёғ қолгунча қайнатилади.

ФАРФИҲОН ЁҒИНИ олиш усули: фарфи-
юн, қуст ва тоғ ялпизининг ҳар биридан ик-

ки мисқолдан, қундуз қири ва назла ўтининг ҳар биридан бир мисқолдан [олиб], чала туйиб, бир пиёла шарбат ёки сувда ярми қолгунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва унга етмиш мисқол зайтуни ёки кунжут ёғида қўшиб то ёг қолгунча қайнатилади.

АРПАБОДИЁННИ қайнатиш усули: ярим сиқим арпабоднён бир пиёла сувда қайнатилади. Ярми қолганда тозаланади ва ўн мисқол асал билан ширин қилишиб, ярим қайноқ ҳолда ичилади.

БАЛҒАМЛИ касалликларда балғам пишгандан кейин, унинг [пишган-пишмаганлик] белгисини сийдик ранги, қуюқ ёки суюқлигининг мўътадиллиги ва бошқа [парса]лардан билгандан кейин, [беморга] бериладиган сурги [дори]ларга ишора.

МУНЗИЖ, яъни балғам пиширувчи дориининг таркиби: боднён, лимон исли райҳон³³, Рум арпабоднённи ва сумбулсочининг³⁴ ҳар биридан икки мисқолдан, анжирдан беш дона [олиб], ҳаммасини бир пиёла сувда ярми қолгунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва ўн мисқол асалли гулқандни мазкур сувда эритиб, тозалаб, ярим қайноқ ҳолда ичилади. Нўхот шўрвадан овқат қилинади.

АСАЛЛИ ГУЛҚАНДНИ тайёрлаш усули: ярим ман қизил гулнинг ҳўл гулбаргини эзиб, бир ман асалга қўшилади. Қирқ кун офтобга қўйиб қўйилади. Ёки гул баргининг қуруғидан ярим сиқим олиб, туйилади ва гулоб билан икки соатча ивитиб қўйилади. [Сўнг] бир пиёла асалга солиб, икки уч бор қайнатилади.

Рубоий:

Балғамдан агар сенда иллат пайдо бўлса,
Гавдангни өёқдан қулатмасдан аввал —
Истамахийқун³⁵ ёки иёраж ҳабби³⁶ билан,
Ёки қуқоё ҳабби³⁷ билан суриб чиқар.

ИСТАМАХИЙҚУН ҳаббининг таркиби:
турбуд, Сокатра алойи ва нил³⁸ уруғи — ҳар
биридан ярим дирамдан, чилноя ва сариқ
ҳалила пўсти — ҳар биридан чорак дирам-
дан, Абу Жаҳл тарвuzининг эти ва маҳму-
да — ҳар биридан ярим донадан [олиб],
ҳаммаси туйилади ва эланади. [Сўнг] ярим
дирам дарахт пўкагини [туйиб], қил элак-
дан ўтказиб, уларга қўшилади ва боднён ёки
петрушка суви билан ийланади ҳамда ҳаб
боғлаб ютилади.

ИЁРА ҲАББИнинг таркиби: турбуд —
бир дирам, нил уруғи ва Рум арнабоднён —
ҳар биридан ярим дирамдан, Абу Жаҳл тар-
вuzининг эти — ярим дона, ҳинд тузи — ик-
ки дона, буларнинг ҳаммаси туйиб, эланади.
Ярим дирам дарахт пўкагини³⁹ қил элакдан
ўтказиб, ярим дирам иёра-и фикродан ҳам
қўшиб, боднён суви билан хамир қилинади
ва ҳаблар боғлаб ютилади.

ИЁРА-И ФИҚРО ҲАББИнинг ⁴⁰ таркиби:
мастаки⁴¹ заъфарон, сумбул⁴², балзам дарахти-
нинг дони⁴³ балзам⁴⁴ уди, туёқўт, Цейлон дол-
чини ва долчининг ҳар биридан бир мис-
қолдан, Сокатра алойидан саккиз мисқол,
баъзилар ўн олти мисқол дейишади [олиб],
туйиб, элаб. шишада сақланади.

ҚУҚОЁ ҲАББИнинг таркиби: Сокатра
алойи⁴⁵ эрмаи шираси ёки унинг барги ва
мастаки — ҳар биридан бир дирамдан, маҳ-

муда ва Абу Жаҳл тарвузининг эти — ҳар биридан бир донадан [олиб], ҳаммасини туйиб, элаб, петрушка ёки бодён суви билан ийланади ва ҳаб боғлаб нёра ҳабби каби ютилади.

СУДОЪ-И САВДОВИЙ, яъни савдодан пайдо бўладиган бош оғриғи. Белгиси: юз рангининг қоралиғи, буруннинг қуриши, ёмон хаёлар.

Рубоий:

Агар бош оғриғингга савдо сабаб бўлса,
Девпечак шарбатини қўлдан берма.
Шарча⁴⁶, угра ва нўхотдан овқат қил,
Бобуна ва бодом ёғидан сурка.

ДЕВПЕЧАҚ⁴⁷ ШАРБАТИни тайёрлаш усули: етти мисқол девпечакни халтага солиб, бир пиёла сувда то девпечак ўзининг мазасини сувга чиқаргунча қайнатилади. [Сўнг] етмиш мисқол оққантин тозалаб, унга қўшиб, қиём қилинади ва ҳар кун эрталабда бир қошиқ шарбатни етти қошиқ сувга аралаштириб ичилади.

БОБУНА⁴⁸ ЁҒИни олиш усули: ўттиз мисқол ҳўл бобуна ва юз мисқол кунжут ёғи шишага солинади ва қирқ кун офтобга қўйилади. Ёки қуруқ бобунадан ярим сиқимини бир пиёла сувда то ярми қолгунча қайнатилади ва тозалаб, ярим пиёла кунжут ёғи қўшиб то ёғ қолгунча қайнатилади.

БОДОМ ЁҒИни олиш усули: ўттиз мисқол пўсти туширилган бодом мағзи беш мисқол оққант билан туйилади ва унга бир нача қатра илиқ сув сешилади. [Сўнг] олов усти-

га қўйилган мис идишга ишқаланади. Унда маъжуд бўлган ёғ оқиб чиқади.

САВДОВИИ иллатларда савдо пишгандан кейин, унинг [пишган-пишмаганлиги] белгисини сийдик рангидан ва бошқа [нарса]лардан билгандан сўнг, [берилса] фойда қиладиган сурги [дори]ларга ишора.

МУНЗИЖ, яъни савдо пиширувчи дори-нинг таркиби: Рум райҳони, лимон исли райҳон, говзабон, сумбулсоч, бодён, пўсти туширилиб, чала тўйилган чучўкмия илдизи — ҳар биридан икки мисқолдан [олиб] ҳаммаси бир пиёла сувда қайнатилади. Ярми қолгач, тозаланади ва оққант билан ширпи қилиниб, ярим қайноқ ҳолда ичилади. Нўхот шўрва, семиз макён гўшти, долчин⁴⁹, заъфарон ва исмалоқдан овқат қилинади.

. Рубонӣ:

Қасаллигинг савдодан пайдо бўлса,
Баданингни савдодан тозаланишини

Нажоҳ маъжунини⁵⁰ ё девпечак ҳаббини,
Ёки устухудус ҳаббини истеъмол қил. истасанг —

НАЖОҲ⁵¹ МАЪЖУНИнинг таркиби: қора ҳалила, Кобул ҳалиласининг пўсти ва пўсти туширилган омила⁵² — ҳар биридан етти мисқолдан, Рум райҳони, девпечак, чилшоя⁵³ ва турбуд — ҳар биридан уч ярим мисқолдан [олиб], ҳаммасини тўйилади ва эланади. Ювилган ложувард ва қил элакдан ўтказилган дарахт пўкасининг ҳар биридан икки дирамдан қўшилади. [Буларга инсбатан] икки баравар кўп асал билан аралаштири-

лади. [Сўнг] бир ичми уч мисқолдан то беш мисқолгача [огирликда] соққалар қилиб ютилади.

ДЕВПЕЧАК ҲАББИНИНГ таркиби: девпечак — бир мисқол, чилпоя — ярим дирам, қора харбақ⁵⁴ ва ҳинд тузи — ҳар биридан чорак дирамдан, Рум райҳонидан икки донаг олиб, таркиби «Балғамли бош оғриғи»да айтилган иёра-и фикродан ва қил элакдан ўтказилган дарахт пўкагидан ярим дирамдан қўшиб, бодиён суви билан хамир қилинади ва ҳаб боғлаб ютилади.

РУМ РАЙҲОНИ ҳаббининг таркиби: Рум райҳони, девпечак ва чилпоя — ҳар биридан чорак дирамдан, турбуд, Кобул ҳалиласининг нўсти, сариқ ҳалиланинг пўсти ва Со-катра алоғининг ҳар биридан ярим дирамдан, Абу Жаҳл тарвузининг этидан бир донаг [олиб], ҳаммасини туйилади ва эланади. Икки донаг дарахт пўкагини қил элакдан ўтказиб, [юқоридагиларга] қўшилади. Сув билан хамир қилиб, ҳаб боғлаб ютилади.

ОФТОБ ИССИҒИДАН пайдо бўладиган бош оғриғи. Бунинг белгиси [ва сабаби] — илғари офтобда юрганлик, бош қизиши, оғизнинг қуриши. Рубоий:

Ҳар вақт офтобнинг иссиғидан,
Мижозинг ўзгариб, бош оғриқ пайдо
бўлса —
Гулхайри суви билан исмалоқ ширасини,
Бир-бирига қўшиб, бошингга сурка.

ҲАВО СОВУҚЛИГИДАН пайдо бўладиган бош оғриғи. Бунинг белгиси [ва саба-

би] — илгари совуқ ҳавога дуч келганлик, бошнинг совуқлиги, сийдикнинг оқлиги. Рубой:

Ҳаво совуқлиги таъсир қилиб,
Ундан бош оғриғинг юз берган бўлса —
Мурмакий⁵⁵, анбарилодан⁵⁶ ва мушкин⁵⁷,
Зайтун ёғига аралаштир ва бошга сурка.

Мазкур суртманинг таркиби: туйилган мурмакий — ярим мисқол, қиздирилган анбарилодан — бир мисқол, мушк⁵⁸ ярим донаг, буларнинг ҳаммаси ўн мисқол зайтун ёки кунжут ёғига солинади ва иситиб, ярим қайноқ ҳолда бошга суртилади.

БОШ ОҒРИҚДАГИ ЯХШИ АЛОМАТ. Рубой:

Бош оғриғи ҳар кимга ранж солган бўлса,
Бошига дард қатралари ёғаётган бўлса,
[Агар] унинг бурнидан йиринг ёки қон келса,
[Албатта] бош оғриғи уни қўйиб юборади.

Бош оғриқда бурундан йиринг ёки қон келиши яхши аломатдир. Чунки бу модданинг пишганига ва [беморнинг] табиати [бу иллатни] даф қилишга [қодир эканлигига] далолат қилувчидир.

ШАҚИҚА, яъни бош ярмининг оғриши.
Рубой:

Эй шақиқа дардидан азобдаги [киши],
Даво ва чора юзидан ниқобини оя.
Елим⁵⁹ билан заъфарон ва афюнни⁶⁰ туй,
Суркаш учун гулоб билан хамир қил.

МАЗКУР суртманинг таркиби: араб елими — бир мисқол, афюн — ярим мисқол, заъфарон — ярим донаг, буларнинг ҳаммасини туйиб, элаб, гулоб билан хамир қилинади ва қоғозга юпқа қилиб суркаб, шақиқага ёпиштирилади.

САРСОМ⁶¹ яъни мияни ўраб турган икки пардадан бирининг ёки ҳар икковининг шишиши. Қондан пайдо бўлганда белгиси: доимий иситма, алжираш, кулиш, тилнинг қизариши. Рубой:

Дўстлардан бирортасида сарсом юз берса,
[Агар] қондан бўлса, жилонжийда шарбатини бер.

Мош ва арнадан овқат тайёрла,
Сандал, олма суви, кашнич ва гулобдан
лахлаха⁶² қил.

ЖИЛОНЖИЙДА шарбатини тайёрлаш усули: жилонжийда — ярим сиқим, бир шиёла сувда ярми қолгунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва ўтгиз мисқол оққантни тозалаб, унга қўшилади ва қуюлгунча қайнатилади.

ЗИҚР ЭТИЛГАН лахлаханинг таркиби: ярим дирам оқ сандални етти мисқол олма суви, икки мисқол хўл кашнич сувида, беш мисқол гулобда ивитиб, сўнг шишага солиб, гоҳ-гоҳ бурунга тугилади.

Яна сарсомнинг давоси ҳақида. [Сарсом] сафро моддасидан пайдо бўлса, белгиси: доимий иситма, алжираш, бадфеъллик.

Рубой:

Сарсом сафройингдан пайдо бўлса,
Сафро ва уфунат жойингдам қўзғотса,
[Шунда сен] олхўри нуқўбини ичишинг,
Оёқ-қўлингни эса гунафша гулининг сувига
солишлари керак.

ОЛХҲРИ нуқўби — олхўрини тунда сувга
солиб қўйиб, эрталаб сузиб ичиладиган сув-
дан иборат.

ГУНАФША гулининг суви дейилганда —
гунафшанинг сувда қайнатилгани тушуни-
лади.

ЯНА САРСОМНИНГ давоси ҳақида.
Агар у балғамдан пайдо бўлса, белгиси: дон-
мий мулойим иситма, алжираш. Рубоий:

Агар сарсомнинг балғамдан пайдо бўлган
бўлса,
Ғам-дардидан эса жоминг тўлиб тошган
бўлса,
Балғамни [йўқотиш] чорасини кўриш лозим,
Унинг йўқолишидан мақсаднинг ҳосил бўлиши
мумкин.

Балғамли иситма чораси «Иситмаларни
даволаш»да баён қилинади.

САРСОМда ёмон аломат: Рубоий:

Ҳар ким сарсомдан қийинчиликка тушган
бўлса,
Беҳушлик тўшагида қийналиб ётган бўлса,
Агар унинг сийдиги сув рангида кўринса,
Бу ўлим келишига далолат қилади.

Сарсомда сийдикнинг сувга ўхшаши ўлим-
га далолат қилади. Чунки у модданинг мия-

га томон бутунлай ҳаракат [қилгани]га далилдир.

САРСОМда яхши аломатлар. Рубонӣ:

Сарсом иллат асбобини сен томон олиб
Оғриқ туфайли сени паршон сўзлатаётган ^{келса,}
Агар мақъад⁶³ томирларинг мунтафих бўлса, ^{бўлса,}
Саломатлик у пайтда сенга ўз юзини
кўрсатади.

[Мунтафих ва] шифох — шамолламоқ ва шиммоқдир.

НИСЁН, яъни унутиш. Балғамдан бўлганда, белгиси: бошининг оғирлиги, бурунининг ҳўллиги, оғиздан сув оқини ва уйқунининг кўлиги. Рубонӣ:

Нисён иқболнингга чағи солса,
Ундан аҳволнинг ҳамма вақт паршон бўлса,
Ҳар куни моддат ал-ҳаётдан бир мисқол
[есанг];
Уни йўқотиш учун етарли бўлади.

МОДДАТ ал-ҲАЁТ⁶⁴, уни яна «Файласуфлар маъжуни» ҳам дейишади, таркиби шундай: чилғуза⁶⁵ мағзи, кокос⁶⁶ ёнғоғининг мағзи,— ҳар бирдан ўн мисқол, уруни чиқариб ташланган майиздан ўттиз мисқол [олиб], туйилади ва уч юз мисқолли эритилган асалга аралаштирилади. Мурч, узунмурч⁶⁷, занжабил⁶⁸, долчин, сариқ ҳалила ва омиланинг пўсти, «тулки мояги»⁶⁹, чакамуғ⁷⁰, зированди мадхарж⁷¹, бобуна томири — буларнинг ҳар бири-

дан икки мисқолдан [өлиб], туйилади ва элакдан ўтказилади. [Сўнг] ҳаммасини ўзаро аралаштириб, бир мисқол оғирликда юмалоқлаб, ютилади ва кабоб ёки қуритилган гўштдан овқат қилиб ейилади.

ҲУМҚУ РИЪВАНАТ — фикрнинг бузилиши ва нуқсон топишидан иборат, ҳўл-сөвүқдан пайдо бўлса, белгиси: бошнинг оғирлиги ва уйқуннинг кўплиги, совуқ ёки ҳўл нарсалардан зарар кўриш.

Рубоий:

Эй қадрн ҳумқу риъванатдан наст бўлган
[киши].

Бу иллатдан ишингда юз турли шикасталик
бўлса,

Ҳар кунн балодур маъжунидан бир
дирамдан е,

Бу балодан шу билан қутулсан.

БАЛОДУР⁷² маъжунини тайёрлаш усули: назла ўти, мурч, узунмурч, қуст, игир⁷³, седана — буларнинг ҳар биридан ўн мисқолдан, газак ўти⁷⁴, гентигана илдизи⁷⁵, зированди мад-харж, қундуз қири, чакамуғ, дафна дони⁷⁶, хардал⁷⁷—ҳар биридан беш мисқолдан [олиб], ҳаммаси туйилади ва унга икки юз эллик мисқол эритилган асал, ўн мисқол ёнғоқ мойи, тўрт ярим мисқол балодур асалдан кўшиб, бир дирам оғирликда юмалоқлаб, ҳар кунн эрталаб ютилади. Кабоб ёки қуритилган гўштдан овқат ейилади.

ЕНҒОҚ мойини олиш усули: ўттиз мисқол ёнғоқ мағзи беш мисқол оққант билан бирга туйилади ва бир неча қатра намакоб⁷⁸

сепилади. [Сўнг] «Судоъ-и савдовий»да ай-
тилган бодом ёғини олиш усули билан ёғ
олинади.

БАЛОДУР асалини олиш йўли: балодур-
ни дарахтга ёпишиб турган томонидан то
асали кўрингунча қирқилади. Сўнг ушн қиз-
дирилган пўлат омбур билан ушланади ва
балодурни пастга энгаштириб сиқилади.
Ичидаги асали оқиб чиқади.

ЖУМУД — бемордаги ҳис-ҳаракатнинг
йўқолиши, бундан аввал қандай ҳолатда
турган бўлса, шу ҳолатда қотиб қолишидан
иборат⁷⁹.

Рубоий:

Узинг беҳабар ҳолда қотиб қолиш юз берса,
Илгари сенда пайдо бўлмаган бу ранж
[энди] пайдо бўлса,
Даво аҳли сенга амални⁸⁰ буюрсалар,
Йўқолган саломатлик тезда пайдо бўлади.

Яна жумуднинг давоси ҳақида. Рубоий:

Ҳар вақт жисмингда жумуд ривож олса,
Ундан сиҳҳатнинг матоси талоғ-тороғ бўлади.
Сени даволашни бўйнига олганлар,
Савдо хилтини чиқаришлари керак.

Беҳушликда савдо хилтини йўқотиш қу-
йида зикр этиладиган ҳуқна⁸¹ орқали қилина-
ди. Хушёрликда эса «Судоъ-и савдовий»да
айтилган сурғилардан бири билан қилинади.

САВДОНИ сурадиган ҳуқнанинг таркиби:
тоза санон маккий — беш мисқол, чала ту-
йилган чилпоя — уч мисқол, гунафша, боди-

ён, сумбулсоч, бобуна ва иллуфар танаси — ҳар бирдан икки мисқолдан, сапистондан ўттиз дона [олиб], ҳаммасини бир коса сувда⁸² қайнатилди. Ярим қолғач, тозаланади ва қизил шакар ва фулус мағзи, яъни хиёршанбарнинг⁸³ ҳар бирдан ўн мисқолдан [олиб], ўша сувда эритиб, тозалаб, ҳар бирини тайёрлаш усули «Судов-и савдовий»да ўтган бодом ёғидан икки мисқол ва бобуна ёғидан уч мисқол [қўшиб], тозалаб, ярим қайноқ ҳолда ҳуқна қилинади.

СУБОТ — ғоят оғир уйқу. Балғамдан бўлганда, белгиси: оғиздан сув оқиб, буруннинг памлиги, томирнинг мулойим уриши, сийдикнинг оқлиги⁸⁴. Рубоий:

Ҳар кимда субот бўлса, тузатиш учун,
Эртаю-кеч ҳаракатда бўлиши керак.
Сода⁸⁵ ва муқлдан⁸⁶ шиёф⁸⁷ қилсанг,
Бу унинг саломатлик эшигига калит бўлади.

Мазкур шиёфнинг таркиби: кўк муқл — бир мисқол, арман содаси ёки туз — ярим мисқол, [булар] туйилади ва эланади. [Сўнг] бодиён сувига аралаштирилиб, шиёф қилинади.

Бу рубоий ҳам субот давоси ҳақида:

Субот иллатидан карахт бўлганинда,
Баданинг музга ўхшаб қотиб қолади.
Агар сен учун амални ишга солишмаса,
Сенинг гамингдан дўстларинг «оҳ-воҳ»
қилинганга мажбур бўлади.

Субот ҳамда барча балғамдан бўлган иллатларга наф қиладиган ҳуқнанинг зикри:

санои маккий — беш мисқол, хотинак сунур-
ги⁸⁸, сумбулсоч, боднён, шбит⁸⁹ ва бобуна—ҳар
биридан икки мисқолдан, анжир — беш дона,
[буларнинг] ҳаммаси бир коса сувда қайна-
тилади. Ҷримга келгач, тозаланади ва ўн
мисқол каллақанд ёки қизил шакар, икки мис-
қол кўк муқл, икки дирам табиий арман со-
даси ёки тузни ўша сувда эритиб, тозалаб,
бир мисқол турбуд ва ярим мисқол занжа-
билни туйиб, элаб, беш мисқол кунжут ёғи-
дан қўшиб, ярим қайноқ ҳолда ҳуқна қили-
нади.

САҲАР — муътадилликдан ўтган уйқусиз-
лик. Сафродан юз берса, белгиси: кўз ва бу-
рушнинг қуриши, сийдикнинг сарғайиши.

Рубоий:

Сафро сабаб бўлиб, уйқунг келмаса,
Унинг сургисини ичсанг соз бўлади.

[Бадан] тозалангач ҳар кун,

Кўкнор суви ва арпа сувидан путул⁹⁰

қилишинг керак.

Путул шундай сувки, [сувда] дорини қай-
натиб, аъзога сепилади. Яна «саҳар» давоси
ҳақида. Рубоий:

Уйқусизлигинг агар ҳаддан ошган бўлса,

Ақл аҳли ёқтирган афюини —

Бодом ва гунафша ёғида эритиб,

Ҳар кун бироздан бошингга сурка.

ГУНАФША ёғини олиш усули: гунафша
гулининг ҳўл баргидан ўн беш мисқол, тай-
ёрлаш усули «Жумуд» бобида айтилган бо-
дом ёғидан юз мисқол олиб, шишага солиб,

қирқ кун офтобга қўйилади ёки қуритилган гунафша гулидан ярим сиқим олиб, бир пиёла сувда қайнатилади. Ярмига келгач, тозаланади ва ярим пиёла бодом ёғидан қўшиб, то ёғ қолгунча қайнатилади.

САҲАР, яъни уйқусизликдаги ёмон аломат. Рубой:

Ҳар вақт беморингни уйқуси келмаса,
Уни тузатишга киришсанг бўлаверади.
Агар уйқусизлик билан бирга қуруқ йўтал
ҳам бўлса,
[Унда] тегма, уни ажал уйқуси олиб кетади.

ЖУНУН, яъни жиннилик⁹¹. Рубой:

Ҳар ким жиннилик тўрига тушган бўлса,
Аввал унга савдо сургисини бериш керак.
Сўнг кўнглидан ғамни қувиб, шод қиладиган,
Муаддилотлардан бериш керак.

Шодлантирадиган муаддилотлар⁹² совуқ мижозлилар учун, масалан, уд⁹³ ва анбар⁹⁴ иссиқ мижозлилар учун сандал ва камфора кабилардир.

Яна жинниликнинг давоси ҳақида. Рубой:

Ҳар қандай тандан ақл қочган бўлса,
Унда жинниликнинг асар ва аломатлари
бўлади.
[Унинг] кўзи ҳамиша гўзалларнинг юзида,
Қулоғи эса доим чанг, най, уднинг овозида
бўлсин.

Яна жинниликнинг давоси ҳақида. Рубоний:

Баданингда савдо хилти кўпайган бўлса,
Жинниликнинг шу вайдап юз берган бўлса,
Қизил майдан доимо ичишнинг керак,
Оловдан тутун кетган каби бундан
қасаллик кетади.

ИШҚ — васваса касали бўлиб, у меланхолияга ўхшайди. У бекорчи, дайди кишиларда гўзаллар билан кўп алоқада бўлиш ва уларнинг ҳусну-шамойили ҳақида кўп ўйлашдан пайдо бўлади. Белгиси: юз сариқлиги, оғизнинг қуриши, уйқусизлиги, оҳ-воҳ, томирнинг, айниқса, маъшуқни кўрганда ёки номини эшитганда, маъшуқ маҳалласидаги кишилар ҳақида гапирилганда ҳар хил уриши. Рубоний:

Ҳар ким садоқатли ошиқ бўлса,
Ишқнинг тавру-тариқида содиқ бўлса,
Хозиқ табиб учун бу мафтунга,
Давоси висолдир, агар имкони мувофиқ
бўлса.

Агар висол мўяссар бўлмаса, бирор киши топилади ва у маъшуқ ҳақида нафратлантирадиган ёқимсиз ва хунук гапларни гапирди. Ёки ошиқ уйлантириб қўйилади. Айшу-ишрат ва висол ишқни йўқотувчи ва маъшуқ ҳақидаги фикрни даф этувчидир. Бу касаллик баъзи кишиларда гўзал юзлар тимсолида Худо жамолини мушоҳада қилишдан

келиб чиқади. Баъзиларда эса [инсон] юзисиз ҳам рўй беради⁹⁵.

САДАР, яъни ўридан турилганда кўзининг тиниши. Балғам бугидан бўлса, белгиси: аъзоларнинг сустлиги, ланжламк ва эсдан чиқариш. Рубой:

Ҳар кимсанинг ичи буғ кўзготса,
Ўридан турганда кўз олди қоронғи бўлса,
Кабоб ёки қотирилган гўштдан ейиши,
Саримсоқ, пиёз, шунга ўхшашлардан парҳез
қилиши керак.

ДУВОР, яъни бош айланиши. Балғам бугидан бўлса, белгиси: бошнинг оғирлиги, буруннинг намлиги, томирнинг мулојим уриши⁹⁶.

Рубой:

Буғнинг дастидан кишининг боши
айланганда,
[У] кичик атрифулдан ейиши керак.
Ичимликдан унга лимон шарбати ичириш,
Емишдан эса кабоб едириш керак.

Кичик атрифул⁹⁷ [атрифули хурд], уни [арабча] атрифул сағир ҳам дейишади, таркиби шундай: қора ҳалила, омила, Кобил ҳалиласининг пўсти, сариқ ҳалиланинг пўсти ва балила⁹⁸ пўсти — ҳар биридан ўн мисқолдан, ҳаммаси бирга туйилади, эланади, сўнг тайёрлаш усули «Саҳар»да ўтган бодом ёғидан йигирма мисқол қўшиб, қўл билан ишқаланади. Сўнг бир юз эллик мисқол асалга аралаштирилиб, ҳар куни икки мисқол⁹⁹ вазида юмалоқлаб ютилади.

ЛИМОН ШАРБАТИни тайёрлаш усули:
саксон мисқол оққантни тозалаб, яхши қу-
юлгунча қайнатилади. Қозонни оловдан олиб,
ийгирма мисқол лимон суви қўйилади.

САРЪ — [тутқаноқ] маълум ва машҳур
[иллат]дир. Белгиси: барча турларида бош-
нинг оғир бўлиши, тил ости томирларининг
яшиллиги¹⁰⁰. Рубонӣ:

Тақдир ҳар ким учун тутқаноқ иллатини
найдо қилса,
Ҳўл мевалардан парҳез қилиш керак.
Эчки гўштининг ейишдан умидини узиши,
Бўйинига эса уди салиб осиб юриши керак.

Яна сарънинг давоси ҳақида. Рубонӣ:

Тақдирдан бўлиб, ишинг тутқаноқ билан
тугаса,
Агар қон аломати кўринса, қон олдир.
Агар бошқа хилт сабаб экаплиги аниқ
бўлса,
Сурғи ич, саломатлигинг шу нарса билан
бўлади.

САКТА¹⁰¹ — барча аъзолардаги сезги ва ҳа-
ракатнинг йўқолишидан иборат [бир иллат]-
дир. Қондан юз берса, белгиси: томирнинг
тўлаллиги ва қон ғалаба қилганда бўладиган
бошқа аломатлар.

Рубонӣ:

Ҳар ким сакта ранжи билан оёқдан қуласа,
Ҳам сезги, ҳам ҳаракати шамолга соврилса,
Агар кўз ва юзида қизиллик кўрсанг,
Дарҳол сарорўй томиридан қон олиш
керак.

Сакта бўлган кишининг ўлик ёки тирик-
лиги қуйидаги рубоидан билнади:

Сакта эгасининг нафаси сует бўлса,
Хатто унинг тириклиги шубҳали бўлса,
Унинг кўзига боққан пайтингда,
Аксинг кўришса, демак тирик бўлади.

КОБУС — [босиқираш], буни Хиротнинг
авом халқи «Абдул жинна» ҳам дейишади.
Қондан юз берса, белгиси: кўзнинг қизилли-
ги, уйқунинг кўплиги, томирларнинг тўлали-
ги балғамдан юз берса, [белгиси] — унутти,
гаранглик, савдодан юз берса, [белгиси]: кўз,
юз ва буруннинг қуриши, рагнинг қоралиги
ва бузуқ фикрлар.

Рубоий:

Кишида босиқираш иллати юз берганда,
Уйқудан ором ололмаслик юрагини
қийнайди.

Қандай модда унга сабаб бўлса,
Уша моддани тандан қувиш керак.

Яъни, агар моддаси қон бўлса, қон олди-
риш керак. Агар бошқа хилт бўлса, шунга
мос сурги бериш керак.

Кобус [босиқираш] иллатида ёмон ало-
мат:

Ҳар кимда босиқираш иллати кўп бўлса,
Ақлсизлик қилиб, даволаш пайндан бўлмаса,
Охири у ё жинни бўлади,
Ёхуд тутқаноқ ё сакта бўлади.

ХАДАР, яъни аъзоларнинг увишиб қолиши. Агар ҳўл — совуқ моддалардан юз берса, белгиси: силаганда совуқ бўлиши, оғзининг намлиги, ланжлик ва паришонхотирлик¹⁰². Рубоий:

Кишнинг бирор аъзосида увишиш юз берса,
Давосига қусиш буюрмоқ лозим.
Шундан сўнг то саломатлиги қўлга киргунча,
Қуст ёғидан суркаш керак.

Балғамни қусиш билан йўқотадиган дорининг таркиби: турп уруғи, укроп, тарашланган ва чала туйилган чучук мия илдизи, майдаланган нарғис пиёзи¹⁰³, ҳар биридан ўн мисқолдан олиб, сўнгра ҳаммасини бир коса сувда ярми қолгунча қайнатиб, сўнг сузилади. Ўн беш мисқол асал ва бир дирам арман содаси ёки тузни мазкур сувда эритилади. Сўнг сузиб, бир қошиқ сирка қўшиб ичилади. Қоринни [сиқиб] ва кўзни юмиб, қусишга ёрдам қилинади.

Қуст ёғини олиш усули «Судоъ-и балғамий»да зикр этилди.

ФОЛИЖ, яъни бадап тенг ярмининг узунасига ҳиссиз ва ҳаракатсиз бўлиб қолиши. Балғамдан юз берса, белгиси: юзнинг оқлиги, буруннинг намлиги, паришонхотирлик.

Рубоий:

Фалаждан кишининг ҳаётига совуқлик
тушса,

Ярим бадани ҳаракатдан ажралади.
Биринчи кундан то тўртинчи кунгача,
Асал сувидан бошқа нарса емаслиги керак.

Асал сувини тайёрлаш усули:* ўн мисқол асални юз мисқол сувда то етмиш мисқол қолгунча қайнатилади¹⁰⁴. [Сўнг] учга бўлинади ва ҳар кунни бир қисмини беш мисқол гулоб билан ичилади.

Рубоий:

Фалаж бўлган киши тўртинчи кун келганда,
Мои усулдан шарбат ичиши лозим.

[Ҳамда] каптар боласининг гўшти, нўхот шўрва,
Зира, заъфарондан овқат қилиб бериш керак.

Мои усулнинг¹⁰⁵ таркиби: арпабодиён¹⁰⁶ томирининг пўсти, петрушка томирининг пўсти, ковул томирининг пўсти, қорачайир¹⁰⁷ томирининг пўсти — ҳар биридан бир мисқолдан олиб, бир пиёла сувда ярми қолгунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва ўн мисқол асал билан ширин қилиниб, ярим қайноқ ҳолда ичилади.

Яна фалажнинг давоси ҳақида. Рубоий:

Фалаж бўлган кундан ўн тўрт кун ўтгач,
Даволовчи амал учун қўл урмоғи лозим.
Сурғи доридан икки-уч бор берганда,
Касал учун сиҳат юз юрсатиши мумкин.

Барча балғамли касалликларга, [жумладан] фалажга ҳам наф қиладиган амалнинг таркиби: тоза санои маккий — беш мисқол чала туйилган чилпоя, хотинак супурғи — ҳар биридан уч мисқолдан, петрушка уруғи, Рум арпабодиёни, бобуна ва шивит — ҳар биридан икки мисқолдан, Абу Жаҳл тарвузи.

нинг гўштидан икки дирам [олиб], ҳаммаси бир коса сувда ярми қолгунча қайнатилди. [Сўнг] тозаланади ва етти дирам арман содаси ёки туз ва ўн беш дирам асални ўша сувда эритиб, тозалаб, тайёрлаш усули «Жумуд»да айтилган бобуна ёғидан беш мисқол қўшиб, ярим қайноқ ҳолда ҳуқна қилинади.

Рубонй:

Фалаж бўлган киши тузалишга яқинлашиб қолса, Мунзиж, сурги ва амалдан фойдалар кўрса, Қуст, фарфиюн ва седана ёғидан, Ёмкони борича суркамоқ керак.

Қуст ёғини олиш усули «Хадар»да, фарфиюн ёғини олиш усули «Судоз-и балгамий»да айтиб ўтилди.

Шуниз, яъни седана ёғини олиш усули: седана — йигирма мисқол, аччиқ бодомнинг пўсти туширилган мағзи — ўттиз мисқол, оққап — беш мисқол, ҳаммаси тўйилади, сўнг «Нисён»даги ёнғоқ ёғини олиш усули бўйича ёғ олинади.

ЛАҚВА, яъни кўз, юз ва лабнинг қийшайиши¹⁰⁸. Рубонй:

Ҳар кимга лақва касаллиги яқинлашса, Сихҳат қуши уларнинг тузоғидан кетса, Мускат ёнғоғини¹⁰⁹ кечаю-кундуз, Оғизда сўриб юрса, фойда қилади.

Яна лақва давоси ҳақида:

Лақва бирор кимса томонга юз қўйса,
Сихҳати қўлдан кетади ва касаллик юз
беради.

Агар иёраж хаббидан икки-уч бор еса,
Бу иллатдан бутунлай қутулиб кетади.

Иёраж ҳаббини тайёрлаш усули: «Судоъ-и
балғамий»да зикр этилди.

Яна лақванинг давоси ҳақида. Рубоий:

Ҳар кимга лақвадан кулфат етса,
Ушбу насихатимни ёдида сақласин.
Чиний ойнани юзига у тутиб,
Қоройғи уйда бир неча вақт [қараб] ўтирсин.

Чиний ойна¹¹⁰ — мис толидан қилинган ой-
надир.

РАЪША, яъни аъзонинг қалтираши.* Хўл-
совуқ моддадан бўлса¹¹¹ белгиси: унутиш,
аъзоларнинг оғирлиги, чанқамаслик. Агар
шароб ичишдан ёки жимоъ¹¹² қилишдан бўлса,
белгиси шу сабабнинг ўзи. Рубоий:

Ҳар ким балғам кўплигидан қалтироқ бўлса,
Шунга муносиб сурги бермоқ керак.

Агар шароб ичиши ёки жимоъ-и сабаб
бўлса

Май ичишдан ва алоқа қилишдан тийилиши
керак.

ИХТИЛОЖ, яъни аъзонинг учиши. Агар
доимий бўлиб, юзда бўлса, лақванинг бош-
ланишидир. Агар қоринда бўлса, тутқаноқ-
нинг бошланиши. Агар биқинда бўлса, кўк-
рак атрофидаги, биқинга яқин парданинг

шиша бошлаганининг белгиси. Агар баданнинг барчасида бўлса, сактанинг бошлангишидир¹¹³.

Рубоий:

Бирор кишининг аъзоси учишга одат пайдо қилган бўлса,

У аъзога қиздирилган туз босиш керак.

Агар бу усул билан йўқолмаса,

Баданни тозалайдиган ҳабдан бериш керак.

Баданни гализ хилтлардан тозалайдиган ҳабнинг таркиби: Сокатра алойи — бир мисқол, турбуд — бир дирам, нил ўсимлигининг руғи, арпабодиён — ҳар биридан бир дирамдан, Абу Жаҳл тарвузининг¹¹⁴ гўшти, Ҳинд тузи, кўк муқл; катпро¹¹⁵ — ҳар биридан бир динардан [олиб], ҳаммасини туйилади ва манади. Икки дирам дарахт пўкагини қилмакдан ўтказиб, қўшилади ва петрушка ёки арпабодиён¹¹⁶ суви билан ҳаб боғлаб ютилади.

ТАШАННУЖ, яъни аъзонинг тортишиши. Балғамдан бўлганда, белгиси: аъзонинг фирлиги, унутиш¹¹⁷ сийдикнинг оқлиги. Рубоий:

Аъзонинг аъзонгда балғамдан тортишиш пайдо бўлса,

Аехнатинг ортиб, роҳатинг кам бўлади.

Ўзроқ тамқия¹¹⁸ қилишга урин, бўлмаса уни даволаш,

Ўустаҳкамланиб олгандан кейин қийин

бўлади.

ТАМАДДУД, яъни аъзонинг тўғри туриб

қолиши*. Агар ҳўл-совуқ моддадан бўлса¹¹⁹
белгиси: силаганда бадашнинг совуқлиги,
аззонинг оғирлиги¹²⁰ томирнинг мулойим ури-
ши. Рубойӣ:

Ҳар ким тамаддудга гирифтор бўлса,
Сурги ҳабларидан [ютиб], фойда кўргандан
кейин —

Баданига сиртлон ёғидан,
Ёки айиқнинг ёғидан суркаш керак.

Сурги ҳаббини тайёрлаш усули «Ихти-
лож»да баён қилинди.

КУЗ КАСАЛЛИКЛАРИ

Билмоқ керакки, кўз етти қатлам ва уч
суюқликдан иборатдир. Булар ҳаво тегиб ту-
радиган томондан тартиби билан баён қили-
нади: эт қатлами, мугузсимон қатлам, «ўр-
гимчак» қатлами, музсимон суюқлик, шиша-
симон суюқлик, тўрсимон қатлам, «қоғоноқ-
симон» қатлам, «ўқ-ёй» қатлам. Худо тўғри-
сини билувчи роқдир!¹²¹

БАРАД — кинрик ўсадиган жойда — қо-
воқнинг ички томонидан чиқадиган дона¹²².
Рубойӣ:

Кўзнинг барад ташвишига мубтало бўлса,
Ақл тадбири билан чоранг осондир.
Эрон қавраги¹²³, ангуза¹²⁴ ва ушшақини¹²⁵ сирка
билан бирга,
Кўзингга қўйсанг барадин йўқотади.

ШАЪР-И МУНҚАЛИБ ва ШАЪР-И ЗО-

ИД — эгри ўсган ва ортиқча киприк маъно-
сида. Рубонӣ:

Агар киприк эгри ва ортиқча бўлса,
Димоғи тозалаш учун ҳаракатда бўл!
Тозаланиш бутунлай ҳосил қилинган,
Ташмир қилки, Худо сенга мададқордир.

Ташмир — кўз қовоғини кесишдир. Буни
қаҳқоллар¹²⁶ [яхши] биладилар.

ЎУЛОҚ — бу кўз қовоғининг қалинла-
шиши, қизариши ҳамда киприкларнинг тўки-
лишидан киноядир¹²⁷. Рубонӣ:

Кўз мижжангда қалинлашув пайдо бўлса,
Мендан фойдали сўзларни ёд ол!
Товуқ тухумининг оқини ва семизўт
баргини,

Гул ёғига қўш ва богла.

Гул ёғини тайёрлаш усули: қизилгулнинг
хўл гулбаргидан ўн беш мисқол, кунжут
ёғидан юз мисқол [олиб], шишага солинади
ва қирқ кун офтобга қўйилади ёки қизил-
гулнинг қурган гулбаргидан ярим сиқим
[олиб], бир пиёла сувда [сувнинг] ярми қол-
гунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва
ярим пиёла кунжут ёғи қўшиб, то ёғ қолгун-
ча қайнатилади.

ШИРНОҚ — кўзнинг устки қобигида ёғ-
нинг кўпайиши. Белгиси: кўзни очиш вақти-
да кўз устки қобигининг оғир бўлиши. Ру-
бонӣ:

Мижжангда агар ширноқ пайдо бўлса,
Ғамхўр дилнинг ғам уйига айланади.

[Унга] дасткори¹²⁸ қилмагунларича,
Тузалиши нодир ишлардандир.

ҒАРБ — кўзнинг бурун томонидаги бурчагига чиқадиган яра. Белгиси: бармоқ билан эссалар йиринг ёки зардоб чиқади. Рубой:

Кўз бурчагинг шишса ва ёрилса,
Унинг номи ғарбдир, эй саховат кони!
Агар мошни эзиб [устига] қўйилса,
Соғлиқ юз кўрсатишига умид қилса бўлади.

ЖАРАБ — кўз ички томонининг қўполлашуви. САБАЛ — кўз оқида жойлашган томирга ўхшаш, бир-бирига чирмашган парда. Жарабнинг пайдо бўлиши бурақия¹²⁹ сувдан. Сабалнинг тугилиши эса мяни тўлишидан ва кўз томирларининг катталашувидан. Рубой:

Жарабни¹³⁰ йўқотиш учун кўк шиёф керак,
Сабал¹³¹ учун қизил шиёф керак.
Жараб билан сабал бирга бўлса,
Фойда етказиши учун зурури ағбар¹³² керак.

Кўк шиёфни тайёрлаш усули: зангор¹³³ — уч дирам, кумуш кукуни, араб елими¹³⁴, қалай упаси — ҳар бирдан икки дирамдан [олиб], ҳаммаси туйилади ва эланади. [Сўнг] ичида қаврак елими эритилган газак ўтининг икки ярим дирамли сувига солиб, тозалаб, хамир қилинади ва шиёфлар қилинади.

Қизил шиёфни тайёрлаш усули: ювилган шодана¹³⁵ олти дирам. араб елими — беш ди-

рам, куйдирилган кумуш ва куйдирилган сариқ зок¹³⁶ — ҳар бирдан икки дирамдан, зангор — икки ярим дирам, заъфарон ва мурмакий — ҳар бирдан бир ярим донагдан, Сокатра алойи ва афюн — ҳар бирдан ярим дирамдан [олиб], ҳаммаси туйилади ва эланади. [Сўнг] сув қўшиб, шиёфлар тайёрланади.

Дузур ағбарни тайёрлаш усули: ювилган тўтиё,¹³⁷ куйдирилган ших — ҳар бирдан икки дирамдан, Миср новоти — беш дирам, тешилмаган марварид — уч дирам, ҳаммасини туйиб элаб, чангга ўхшагунча салоя¹³⁸ қилинади. [Сўнг] суртилади.

РАМАД, яъни кўз оғриғи¹³⁹. Рубой:

Кўз оғриғингдан бир печа кун ўтгандан сўнг,
Саломатлик оҳусини домга тушириш учун,
Чашхом,¹⁴⁰ Миср новоти ва момиронни,¹⁴¹
Чангдек [майда] қилиб туйиб, кўзга сепиш
керак.

Мазкур дорини тайёрлаш усули: пўсти туширилган чашхом¹⁴² — икки мисқол, Миср новоти, чин момирони ёки анзарут¹⁴³ яъни бир кеча-кундуз эшак сутига солиб қўйилган ва сояда қуритилган гўштхўра, ҳар бирдан бир мисқолдан [олиб], ҳаммасини туйиб, элаб, чангга ўхшагунча салоя қилинади.

ТУРФА — кўз бқида бўладиган қизил ёки кўк нуқта. Рубой:

Эй [одам], кўзингга хол тушса,
Бу ҳолдан кўнглинг паришон бўлса,
Кундур¹⁴⁴ тутунгга кўзингни тутсанг,
Иўқолмаса нодир ҳолдир.

ЗДФРА, яъни нохуна¹⁴⁵. Рубойй:

Кўзингда нохуна пайдо бўлса,
Сен учун ташвиш муҳайё бўлади.
Бу иялатга фойда қиладиган нарса,
Ҳақим учун рушноё бўлади.

Рушноё¹⁴⁶ дорисининг таркиби: куйдирилган мис ва ювилган шодана — ҳар бирдан икки дирамдан, мурч, узунмурч, заъфарон, Абу Жаҳл тарвузининг қўмити — ҳар бирдан чорак дирамдан, зангор, Сокатра алоийи, арман содаси — ҳар бирдан ярим дирамдан, олтин иқлимёси¹⁴⁷ — бир дирам, ҳаммасини туйиб элаб, чанг шаклига киргунча салоя қилинади.

ДАМЪА, яъни кўздан сув оқиши. Иссиқдан бўлса, белгиси: кўзнинг қизиллиги. Совуқдан бўлса, белгиси: кўзнинг оқлиги. Рубойй:

Допо [киши] кўздан сув оқишини иссиқдан
эканини кўрса,
Бунинг учун сурма фойда эканини биллиши
керак.
Бироқ, совуқ мижөз сабаб эканини кўрса,
Кўзга бослиқундан ўзга [дорини]
тортмаслиги керак.

Бослиқуннинг¹⁴⁸ таркиби: куйдирилган кумуш — ўн беш дирам, дарё кўпиги¹⁴⁹, олтин иқлимёси, Нишопур тузи, ювилган шодана, қундуз қири, сурма¹⁵⁰ ва сумбулнинг ҳар бирдан икки дирамдан, қалампирмунчоқ ва ушна¹⁵¹ — ҳар бирдан бир дирамдан, Сокат-

ра алойи ва момисо¹⁵² — ҳар бирдан беш дирамдан, мурмакий,¹⁵³ нушодур¹⁵⁴ ва зарчава¹⁵⁵ — ҳар бирдан уч дирамдан, ҳалила пўстидан¹⁵⁶ тўрт дирам [олиб], ҳаммасини туйиб, элаб, чанг шаклига киргунча салоя қилинади.

ҚАРҲАТ ал-АЙН, яъни кўз яраси. Рубоний:

Кўзингни оғришига яра сабабчи бўлса,
Оғриқдан гулгун юзингни сарғайтирса,
Миддадан тозалангач, давоси учун,
Кундур шиёфини тайёрлаш керак.

Мидда — касрали «мим» ва нуқтасиз иккиланган «дол» билан — йиринг ва зардоб [демак]дир.

Кундур шиёфининг таркиби: бир кеча-кундуз эшак сутига солиб қўйилган ва сояда қуритилган анзират гўштхўр, афюн ва катиронинг ҳар бирдан бир дирамдан, дарё кундуридан ярим дирам, қалай упасидан саккиз дирам, араб елимидан тўрт дирам [олиб], ҳаммаси туйилди ва эланади. Товуқ туҳумининг оқи билан қорштириб, шиёфлар қилинади.

БАЁЗ — бу кўз қорачиғига тушадиган оқдир. Рубоний:

Кўзингда оқ пайдо бўлганда,
Дори билан уни йўқотишинг керак бўлади,
Шақонқ сувини асал билан бирга томзиб,
Кўзингни юмиб-очсанг даво бўлади.

Шақонқ — лолақизгалдоқдир.

ИНТИШОР, яъни кўз нури турадиган

жойдаги анбия-и сақбиянинг очилиши. Агар у оқсилсимон сувнинг кўплигидан бўлса, белгиси: очлик ва риёзатдан наф толиш.¹⁵⁷ Рубой:

Агар кўзда интишор¹⁵⁸ пайдо бўлса,
Ғам-алам сабаби муҳайё бўлади.
Агар байзиянинг кўплиги бунга сабаб бўлса,
[Мияни] тозалаш даво бўлади.

Мияни тозалайдиган ҳабнинг таркиби: Сокатра алоин — бир мисқол, турбуд ва еарик ҳалиланинг пўсти — ҳар биридан бир дирамдан, Абу Жаҳл тарвузининг гўшти, кўк муқл, мастаки, қатиро — ҳар биридан бир донадан, Ҳинд туздан бир ярим донаг [олиб], ҳаммасини туйилади ва эзилади, [яна] бир ярим дирам дарахт пўкагини қил элакдан ўтказиб, қўшилади ва бодиён сувида ҳамир қилинади. [Сўнг] ҳаб боғлаб ютилади.

ЗИЙҚ ал-ҲАДАҚА, яъни сақбия анбиянинг торайиши. Агар ҳўлликнинг ғалабасидан бўлса, белгиси: буруннинг сувлилиги, кўз томирларнинг кўринмай қолиши. Рубой:

Агар кишида қарчуқ торайиши рўй берса,
Уши нима йўқотишини айтиб берай.
Агар унинг сабаби ҳўлликдан бошқа нарса
бўлмаса,
Пўқотишни заъфарон шиёфи билан амалга
оширмоқ керак.

Заъфарон шиёфининг таркиби: заъфарон ва зангор — ҳар биридан бир дирамдан; момисо ва қизил гул, Сокатра алоин, мурма-

кий, крахмал, араб елими — ҳар биридаш бир ярим дирамдан [олиб], ҳаммасини туйилади, эланади ва [ичига] икки дирам қаврак елими солинган сув билан қориштирилади. [Сўнг] шиёфлар қилинади.

ХАЁЛОТ — кўз олдида чивин ва пашша каби нарсаларнинг кўриниши. [Агар у] ошқозон буғидан бўлса, белгиси: қорин тўқ пайтида кўпайиши, ҳазмнинг бузилиши.

Рубоий:

Ҳар бир кўзга хаёлот яқинлашадиган бўлса,
Унинг пистирмасида юз офат ва фитна
бўлади.

Унинг сабаби меъданинг буғи бўлса,
Сурғи қидир, давоси шу бўлади.

Меъдани ҳар хил иллатлардан тозалайдиган сургининг таркиби: туйилган ва эланган Сокатра алойи — ярим мисқол, қил элакдан ўтказилган дарахт пўкаги — бир мисқол, тайёрлаш усули «Дувор» [боби]да ўтган кичик атрифулдан икки мисқол [олиб], ҳаммасини бирга қўшиб, соққачалар қилинади ва ютилади.

НУЗУЛ ал-МОЪ,¹⁵⁹ яъни нур турадиган жойга сув тушиши. [Агар у] тиниқ ва еоф бўлса бошланғида дори билан, охирида дастқори қилиш билан даф бўлади. Аммо қора, қизил, сариқ, кўк ҳамда қуюлган, қора ва оҳак рангида бўлса дори билан ҳам, дастқори билан ҳам мутлақо даф бўлмайди. Рубоий:

Ҳар вақт кўзга сув тушиши пайдо бўлса,
Бечора дилнинг сабри барбод бўлади.

Бу [иллат]нинг эгаси заҳаб ҳаббини
истеъмол қилса,
Синҳат тодиб, унинг кўнгли шод бўлади.

Заҳаб¹⁶⁰ ҳаббининг таркиби: Сокатра алойи — бир мисқол, сариқ халила пўсти, мастаки, катиरो, маҳмуда, заъфарон, буларнинг ҳар биридан бир донадан, қизил гулдан икки донаг [олиб], ҳаммасини туйиб, элаб, сув билан хамир қилинади ва ҳаблар боғлаб ютилади.

АШО, яъни шабкўрлик. [У] кўпроқ қора кўзли одамларда пайдо бўлади. Рубоий:

Байзия қуюқлигидан шабкўрлик юз берган
бўлса,
Юз хил дарду-алам дил сари йўл топган
бўлса,
Агар асални розёнаж билан бирга суркалса,
Ақллилар назарида албатта наф қилади.

Розёнаж — арпабодниёндир.

ЖУҲР, яъни кундузи кўрмаслик. [У] кўпроқ кўк кўзли кишиларда пайдо бўлади. Рубоий:

Худо амри билан кундузи кўрмаслик иллати,
Кўриш руҳининг суюқлашганидан юз берса
Бу иллат эгасига даво учун —
Мол гўшти билан ҳариса¹⁶¹ [ейишини] буюрмоқ
керак.

ЗАЪФ ал-БАСАР, яъни кўриш қувватининг нуқсонга учраши. [Агар у] балғамнини рутубатидан бўлса, белгиси: балғам ғалаба

қилганда юз берадиган ҳар хил белгилар билан бирга кўзнинг оқлиги. Рубоний:

Кўзнингни заифлиги рутубатдан туғилган
бўлса,

Агар уннинг сургисини ичсанг соз бўлади.

Мия ва бадаининг хилтдан тозалангач,
Энди сенга рушноё кўҳли керак бўлади.

Рушноё кўҳлининг таркиби: тешилмаган марварид — бир мисқол, чин момирони — бир ярим мисқол, арман содаси — икки мисқол, қалампирмунчоқ, заъфарон ва сурма — ҳар биридан ярим мисқолдан, мушк бир қийрот [олиб], ҳаммасини туйиб, элаб, чанг шаклига киргунча салоя қилинади.

ҚУЛОҚ ИЛЛАТЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ТАРАШ, яъни қулоқнинг оғирлиги. Агар балғамдан бўлса, белгиси: сезгиларнинг бузилиши,* бошнинг оғирлиги¹⁶², уйқунинг кўплиги. Рубоний:

Эй [одам], сенда қулоқ оғирлиги бўлса,
Агар ҳушёр бўлсанг бир сўз айтаман.
Сабаби балғам бўлса давосига,
Уни ҳайдайдиган дори ичсанг соз бўлади.

Балғамни дафъ этувчи дорининг таркиби: Сокатра алойи — ярим мисқол, Абу Жаҳл тарвузининг гўшти, турбуд, маҳмуда, кўк муқл — ҳар биридан бир донадан [олиб], ҳаммаси туйилади ва эланади. [Яна] ярим дирам дарахт пўкагини қил элакдан ўтказиб,

[уларга] қўшилади ва петрушка суви билан хамир қилиб,* ҳаблар боғлаб ютилади.¹⁶³ Балғам даф қилинган, турп ёғини эрталаб ва кечқурун илиқ ҳолда қулоққа томизилади.

Турп ёғини олиш усули: қора ё оқ турп сувидан саксон мисқол, зайтун ёки кунжут ёғидан йигирма мисқол [олиб], бир-бирига қўшиб, то ёғ қолгунча қайнатилади ёки турп уруғидан кунжут ёғини олиш усули бўйича ёғ олинади.

ТАНИН, яъни қулоқ овози. Агар сезги қувватидан бўлса, белгиси: сезгиларнинг софлиги. Агар миянинг заифлигидан бўлса, белгиси: унинг бузилгани. Рубой:

Сезги қувватидан қулоқда овоз пайдо бўлса,
Ақл тақозосича муғаллизот фойдалидир.
Сабаби миянинг кучсизлиги бўлган вақтда,
Бошга муқаввиётдан суркаш керак.

Муғаллиз [от] деб моддани қуюлтирадиган нарсаларга айтилади, масалан, кўкнор ва салат.¹⁶⁴ Муқавви [ёт] деб аъзо мизожини мўътадиллаштирадиган ва ортиқча [хилтлар]ни қабул қилдирмайдиган нарсаларга айтилади, масалан, гул ва мирт ёғи. Гул ёғини олиш усули эса «Сулоқ» [боби]да айтилди.

Мирт¹⁶⁵ ёғини олиш усули: миртнинг ҳўл баргидан олинган сув — ўттиз мисқол, кунжут ёғи — икки мисқол, буларни бирга [қўшиб] то ёғ қолгунча қайнатилади. Ёки миртнинг қуриган баргидан ярим сиқим [олиб], бир пиёла сувда ярми қолгунча қайнатилади.

[Сўнг] тозаланади ва ярим пиёла кунжут ёғи қўшиб, то ёғ қолгунча қайнатилади.

ВАЖАЪ ал-УЗН, яъни қулоқ оғриғи. Рубоий:

Қулоқ оғриғинг агар сафродан бўлса,
Юз ва кўзингда сариқлик пайдо бўлади.
Мунзиждан сўнг гунафша ҳаббидам есанг,
Даво учун муносиб ва соз бўлади.

Гунафша ҳабби ва сафро мунзижини тайёрлаш усули «Судоъ-и сафровий» [боби]да ўтди.

ҚАРҲАТ ал-УЗН, яъни қулоқ яраси. Рубоий:

Эй [сен], қулоғинг яраси янги бўлса,
Оқ малҳам қидирсанг ёмон бўлмайди.
Мазкур яра эски бўлган вақтда,
Мол ўтидан бошқаси фойдали бўлмайди.

Оқ малҳамни тайёрлаш усули: оқ мумдан икки дирам [олиб], тайёрлаш усули «Сулоқ» [боби]да ўтган гул ёғининг тўрт дирами билан эритиб, [унга яна] олти дирам ювилган қашқар упасидан қўшиб, малҳам бўлгунча салоя қилинади.

Мол ўтини истеъмол этишининг йўли шундай, бир қисм мол ўтини бир қисм қиздирилган асал суви билан қўшиб, ювилган эски латтани пиллик қилиб, мазкур ўтга чилаб, эрталаб ва кечқурун қулоққа қўйилади.

ДУХУЛ ал-ҲАҒИВОН ФИ-Л-УЗН ВА ТАВАЛЛУД ДИДОН ФИЙҲО, яъни қулоққа жонивор кириши ва унда қуртлар пайдо бў-

лиши. Ҳар икки қисм учун ҳам муштарак бўлган белгилар: уларнинг ҳаракати [қимирлаш]дан билиб олинади. Хусусан, иккинчи қисмининг белгиси гоҳо [қуртнинг] чиқишидан билиб олинади. Рубой:

Ҳар вақт Тангри инояти билан қулоғингга,
Жонивор кирса ёки қурт пайдо бўлса.
Сабрни дармана¹⁶⁶ суви ва ковул суви билан,
Томизсанг — саломатлик юз кўрсатади.

ДУХУЛ ал-МОЪ ФИ-Л-УЗН, яъни қулоққа сув кириши. Белгиси: илгари сувга дуч келиш, кучли оғриқ. Рубой:

Тангри амри билан қулоғинг ичига,
Сув кирса, эй дили саховат сарчашмаси.
Қулоғингга арпабодиён чўпидан суқиб,
Сўнг сўрилса, тез чиқиб кетади.

БУРУН ҚАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ХАШАМ, яъни ҳидларни сезадиган сезгининг бузилиши. [Агар] қуюқ моддалардан бўлса, белгиси: сезгиларнинг бузилиши, бошнинг оғирлиги, сийдикнинг қуюқлиги. Рубой:

Эй [сен], ҳид билиш қувватинг бузилган бўлса,
Яхши-ёмон ҳидни билиш қийинлашган бўлса,
Агар унинг сабаби қуюлган хилтлар бўлса,
Сурги дорисидан гофил бўлмаслигинг керак.

Қуюқ хилтларни йўқотадиган сурги тай-

ёрлаш усули: Сокатра алойи — бир дирам, Лбу Жаҳл тарвузининг гўшти — бир донаг, сумбул, заъфарон, долчин, туёқўт,¹⁶⁷ балзам дарахтининг меваси, мастакий, эрман,¹⁶⁸ маҳмуда, турбуд ва Цейлон долчини — ҳар биридан ярим домадан [олиб], туйиб, элаб, сув билан хамир қилинади ва ҳаблар боғлаб ютилади.

НАТН ал-УНФ, яъни бурун сассиқлиги. [Агар] бурун йўлида бўладиган ҳидли хилдан бўлса; белгиси шушдайки, очликда ҳам, тўқликда ҳам на озаяди ва на кўпаяди. Рубоний:

Агар бурундан сассиқ ҳид эса бошласа,
Барчанинг табнати ундан кир бўла
бошлайди.

Давосига табиб туйилган сумбулни,
Унинг бурун [ичига] пуфлаши керак.

Билмоқ керакки, бурун сассиқлиги [иллати]да нарсани бурунга пуфлашдан аввал бурун ичи шароб ёки эшак сийдиги билан ювилган бўлиши керак.

ЖАФФОФ ал-УНФ, яъни бурун [ичининг] қуриши. [Агар] сафро иссиқлигидан бўлса, белгиси: димоғнинг ачишиши, уйқусизлик, кўп сув ичиш. Рубоний:

Эй [сен], айшинг иссиқликдан табнатингга
совуқ бўлиб қолса,
Бурун қуриши [сабабли] роҳатдан ажраб
қолса,

Пешонангга семизўт баригининг сувиви,
Бодом ёғи билан суркаш керак.

Бодом ёғини олиш усули «Дувор» [боби]-
да зикр этилди.

ҚАРҲАТ ал-УНФ, яъни бурун яраси.
[Унинг] туғилиш манбаи хоҳ бошқа нарса-
дан. Рубой:

Бурунингда агар ҳўл яра бўлса,
Аҳволинг бу иллатдан ўзгаради.
Оқ малҳамни ишга солсанг,
Қасалингни шомига албатта тонг келади.

Оқ малҳамни тайёрлаш усули «Қарҳат
ал-унф» [боби]да айтиб ўтилди.

Бодом ёғини олиш усули «Дувор» [боби]-
да зикр этилди.

РУОФ, яъни бурундан қон оқиши. [Агар]
буҳрондан¹⁶⁹ бўлса, белгиси шундай: буҳрон
кунлари, масалан, тўртинчи, еттинчи, тўққи-
зинчи, ўн биринчи, ўн тўртинчи кунлари куч-
ли иллат юз беради. Рубой:

Бурундан қон кетиши буҳрондан бўлса,
Агар уни тўхтатсанг, жонингга хатар етади.
Буҳрондан бўлмаган тақдирда,
Ҳаким учун кундур порошоги билан
тўхтатиш осон бўлади.

Бурун қонининг дориларини қўйида кел-
тирамик. Бурун қонини кундур порошоги ва
бошқалар билан тўхтатиш йўли шундай тар-
тибда бўлади: [дори] тўйиб эланади, [сўнг]
бурунга пуфланади ёки ҳўл кашнич сувида
эритиб, томизилади ёхуд эски зиғир латтадан
пилик қилинади ва товуқ тухумининг оқига
белаб, бурунга қўйилади.

Бурун қонашига қарши дорилар сони. Рубой:

Бурун қонашининг дорилари қанча машҳур
бўлмасин,
Сенга баён қилмасам, вафодан узоқ бўлади.
[Улар:] афюн, кундур порошоги, зок, ясмиғ,
Анор гули, акация¹⁷⁰ ва камфора бўлади.

ЗУҚОМ, яъни сувнинг миядан томоқ ёки
бурун томонга оқиши. Баъзилар томоқ то-
монга оққанини «назла» дейишади. [Агар]
иссиқдан бўлса, белгиси: миядан тушаётган
нарсанинг иссиқлиги, томоқ ва буруннинг
ачишиши. Рубой:

Кишида иссиқ тумов пайдо бўлса,
Нилуфар шарбатини [ичиб] фойда кўргач,
демак,
[Бу] шарбатдан сўнг,
Мош ва пўсти туширилган арпадан овқат
қилиб еса фойда бўлади.

Нилуфар шарбатини тайёрлаш усули:
дарё нилуфарининг гулидан тўрт мисқол
[олиб], бир пиёла сувда қайнатилади. Ярми
қолгач, тозаланади ва қирқ мисқол оққантни
тозалаб, унга қўшилади ва қиём бўлгунча
қайнатилади.

ЯНА ЗУҚОМ ДАВОСИ ҲАҚИДА. [Агар
у] совуқдан бўлса, белгиси: бурундан туша-
диган нарсанинг совуқлиги, бош ва юзнинг
оғирлиги. Рубой:

Доно [киши] тумовининг совуқдан экамини
кўрса,
53

Ичмликдан зуфо шарбатидан бошқасини
ичмайди.
Фойда қилиши ва иллатни кетказиши учун,
Овқатига нўхот шўрва тайёрлайди.

Зуфо¹⁷¹ шарбатини тайёрлаш усули: зуфо-
дан икки мисқол, бодиён томирининг пўсти,
петрушка томирининг пўсти, сумбулсочнинг
ҳар биридан бир мисқолдан, анжирдан ўн до-
на [олиб], ҳаммасини сувда ярми қолгунча
қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва етминч
мисқол оққантни тозалаб, қўшилади ва қу-
юлгунча қайнатилади.

ЮЗ КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

МОШАРО — юзнинг ҳаммасини қоплаб
оладиган шиш. Белгиси: ташналик, иситма,
ғам. Рубой:

Мошарога дуч келганинда умидсизликка
Саломатликдан тездагина хабар келиб
Қонингни камайтир, сурги ич, уч кунгача —
Қизил ва оқ сандалдан суркаб тур.

Мазкур суртмани тайёрлаш усули: қизил
ва оқ сандалнинг ҳар биридан ярим мисқол-
дан [олиб], йигирма мисқолли ҳўл кашинч-
нинг сувига илаб, эски зигир латта билан
гоҳ-гоҳ суртиб турилади.

Мошаро ва [бошқа] барча сафрели ка-
салликларга қарши фойда қиладиган ва «Ча-
ҳоршарбат» номи билан машҳур бўлган сур

гини тайёрлаш усули: тamarҳиндий ва Бухоро олхўрисининг ҳар бирдан ўттиз мисқолдан [олиб], тепасидан кўмадиган даражадаги сувга тунда солиб қўйиб, эрталаб тозаланади ва ичида йигирма мисқол ширхишт эритилган ўн мисқол вазндаги гулобни тозалагандан сўнг юқоридагиларга қўшилади ва ярим қайноқ ҳолда ичилади.

БОДИШНОМ — юзда пайдо бўладиган тиниқ бўлмаган қизиллик. Бу иллат куйган қон сабабли пайдо бўлади. Рубонӣ:

Бодишномга гирифтор бўлган кишилар,
Қон олдирмасалар дашномга лойиқдирлар.
Шундан сўнг ҳалила қайнатмасини

ичмасалар,
Ишбилармандлик расму-русумида хом
саналадилар.

Ҳалила қайнатмасини тайёрлаш усули: чала туйилган қора ҳалила, сариқ ҳалиланинг пўсти, Қобул ҳалиласининг пўсти — ҳар бирдан тўрт дирамдан, гунафша, қизилгул, петрушка уруғи, чала туйилган еачратқи уруғининг ҳар бирдан икки дирамдан, жилонжийда ва Сапистон олхўрисининг ҳар бирдан йигирма донадан, тamarҳиндий ва Бухоро олхўрисининг ҳар бирдан ўн беш дона [олиб], ҳаммасини бир коса сувда [сувнинг] ярми қолгунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва унда йигирма мисқол ширхиштни эритиб, тозалаб, ярим қайноқ ҳолда ичилади. Чала туйилган мўхот суви, пўсти туширилган мош, ёш товуқ, ҳўл кашичдан овқат қилиб ейилади.¹⁷²

ЛАБ КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ТАШАҚҚУҚ аш-ШАФА, яъни лаб ёрилиши. [Агар] сафродан бўлса, белгиси: оғизнинг аччиқлиги, лабнинг қуруқлиги, тилнинг йўгонлиги.

Рубой:

Эй лабда ёрилиш юз берган [киши],
Уни даволашга шай бўлишинг зарур.
Агар моддаси сафро бўлса, унинг сургиси
билаң,
Бундай касалликни даф этишга қодир
бўлиш мумкин.

Лаб ёрилишини тuzатадиган малҳамнинг баёни. Рубой:

Ҳар кимга лабнинг ёрилиши озор берса,
Ҳар қандай қуруқ емиш унга зиён бўлади.
У товуқ ёғи ва мис упасидан,
Малҳам тайёрлаб, лабга қўйиши керак.

ВАРАМ аш-ШАФА, яъни лаб шиши [Агар] қондан бўлса, белгиси: эснаш, оғизнинг ширинлиги, томирнинг тўлалиги. Рубой:

Ҳар кимнинг лаби қондан шинган бўлса,
Ўғриғидан юз турли шикоятлар қилади.
Агар қон камайтириб, мулаййини ичмаса,
Бу касалликда ўзига ситам қилган бўлади.

Қондан ва сафродан бўладиган барча касалликларга наф қилувчи мулаййиннинг таъкиби: эллик мисқол тамарҳиндий ва элли

дона жилолжидани тунда сувга солиб қўйиб, эрталаб тозаланади ва оққант билан ширин қилиниб ёки қажтсиз ҳолда ичилади. Пўсти туширилган мош, угра, ҳўл кашнич, қатиқ ва тamarҳиндий сувидан овқатланилади.

ОГИЗ КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ҚАЛЛОЪ, яъни огиз чақаси. Иссиқдан бўлиб, моддаси қон бўлса, белгиси: чақанинг қизиллиги, сафродан бўлса, унинг сариқлиги. Рубой:

Иссиқдан агар чақа пайдо бўлса,
Даволаш йўлидан қайтмаслик керак.
Анор гули, қизил гул, тотимни янчиб,
Унга доимо сепиб туриш керак.

ЯНА ЧАҚА ДАВОСИ ҲАҚИДА. Чақа совуқдан юз берса ва сабаби балғам бўлса, белгиси: чақанинг оқлиги, савдодан бўлганда унинг қоралиги. Рубой:

Агар совуқдан чақа пайдо бўлса,
Қийналиш сабаби муҳайё бўлади.
Унга хина ва туйилган аччиқтошдан сепсанг,
Тузалсанг — ҳеч ажабланарли жойи йўқ.

СИЙЛОН ал-МОЪ МИН ал-ФАММ, яъни огиздан сув оқиши. Балғам ғалабасидан бўлса, белгиси: балғам ғалаба қилганда юз берадиган барча белгилар билан бирга чанқамаслик. Рубой:

Сув совуқдан оғзингдан оққан пайтда,
Совуқ нарсаларни ейиш сенга фойда
бўлмайди.

Бу иллат то йўқолгунга қадар,
Зира ва уд гуворишидан еймшинг керак.

Зира гуворишини¹⁷³ тайёрлаш усули: юз мисқол тозаланган оққант ёки новвот қуюлгунча қайнатилади, сўнг қозон оловдан олиб қўйилади. Бир кеча-кундуз сиркада турган, сояда қуритилиб, қовурилган зирадан ўн мисқол [олиб], тўрт мисқол занжабил, уч мисқол мурч, бир мисқол арман содаси билан қўшиб, ҳаммасини туйиб, элаб, қиёмга қўшилади ва бир-бирига аралашиши учун силкитилади. Сўнг тош устига қўйилади ва пиширилади.

Уд гувориши ҳам худди зира гувориши каби тайёрланади. Таржиби қуйидагича: Қиморий удидан¹⁷⁴ беш дирам, турунж¹⁷⁵ пўстидан тўрт дирам, қалампирмунчоқ, басбоса¹⁷⁶, мастакийнинг ҳар биридан уч дирамдан, катта ҳил,¹⁷⁷ сунбул ва заъфароннинг ҳар биридан икки дирамдан, занжабил, узуңмурч, мускат ёнгоғининг ҳар биридан бир дирамдан ва оққант ёки новвотдан юз мисқол [олинади].

БАҲИЗ, яъни оғиз бадбўйлиги. Сафродан бўлса, белгиси: чанқаш, томирининг тез уриши, балғамдан бўлса, буруннинг намлиги ва сийдикнинг оқлиги. Рубоий:

Инсон оғзидан бадбўй ҳид келса,
Одамлар улфат бўлишдан қўрқишади.
Ғалаба қилган хилтни чиқарувчи,
Сурги ичиш билан давоси осон бўлади.

Ғолиб хилтни йўқотгандан сўнг, мушк ҳаббидан эртаю-кеч оғизга солиб юрилади ва суви ичга ютилади.

Мазкур мушк ҳаббини тайёрлаш усули: келжидона,¹⁷⁸ сунбул, турунж пўсти, хавлинжон,¹⁷⁹ ҳар биридан бир мисқолдан, қалампир-мунчоқ, тўполоқ,¹⁸⁰ долчин—ҳар биридан икки мисқолдан, занжабилдан бир ярим мисқол, мушкдан уч донаг [олиб], ҳаммасини туйиб, элаб, беш мисқол беҳи суви, ичида икки мисқол араб елими эритилган беш мисқол гулобга аралаштирилади ва шакли нўхотдек нўхотдек келадиған ҳаблар қилиб ютилади.

Муаллиф ихтиро қилган ва тажрибада синалган, [мизожи] мўътадилга яқин мушк ҳаббининг бошқа хили. Унинг таркиби қўйидагича: Рум мастакийси — беш мисқол, изфар мушки¹⁸¹—ярим мисқол,* Миср новвоти — етмиш мисқол¹⁸² ҳаммасини алоҳида-алоҳида туйиб, элаб, бир-бирига қўшилади ва салбя қилинади. [Сўнг] тунда қатиро ёки араб елими солиб қўйилган ва эрталаб тозаланган гулобга қўшилади, сўнг ҳаблар қилиб сояда қуритилади.

ТИШ ҚАСАЛЛИҚЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ВАЖАЪ ас-СИНН, яъни тиш оғриғи. Иссиқдан бўлса, белгиен: совуқ сувдан роҳат топиш. Рубонӣ:

Тишинг иссиқдан оғриган вақтда,
Сирка билан гулобда чайқашинг керак.
Ичимликдан сиканжубин қидиришинг,
Емишдан эса мош ва ошқовоқ ейишинг

керак.

Сиканжубинни¹⁸³ тайёрлаш усули: юз мисқол тозаланган оққайти қуюлгунча қайнатилади ва ўттиз мисқол сирка қўшиб, яна икки-уч бор қайнатилади. Ҳар куни эрталаб бир қошиғини сувга аралаштириб ичилади.

[Тиш оғриғи] совуқдан бўлса, белгиси: иссиқ нарсалардан наф кўриш, совуқ нарсалардан зарар топишдир. Давоси: заъжабил, мурч, назла ўти ёки ҳардалдан бирортасини туйиб, элаб, шунча миқдорда туйилган туз қўшиб, тишга сепилади. Ёки заъжабил ва мурчдан тенгма-тег олиб, чала туйиб, қайнатилади ва тозаланади. [Сўнг] бир оз сирка ва озгина гулоб қўшиб, ярим қайноқ ҳолда чайқалади. Қаптар боласи, тайху¹⁸⁴, дуррож¹⁸⁵ ёки каклик гўштидан долчин ва заъфарон қўшиб шўрва қилиб ичилади.

ЗЕРС, яъни тишнинг ўтмас бўлиши. Рубонй:

Тишнинг ўтмас бўлган пайтда ҳеч гап-сўзсиз
Сўзларимни эшитишнинг зарур бўлади.
Семизўт уруғини ейиш билан тезда даво қил
Чунки иллат кучайиб кетса ёмон бўлади.

ДУД ас-СИНИ, яъни тиш қурти. Бу иллатнинг пайдо бўлиши рутубатнинг айниши дандир. Рубонй:

Тишингга қуртдан ташвиш етганда,
Меҳрибон Худодан ноумид бўлма!
Эчки ёғи ва гандано¹⁸⁶ уруғидан тутатсанг,
Қамча қурт бўлса ҳам тушиб кетади.

ИСТИРХО ал-ЛИССА, яъни тиш остидаги гўштниг бўшашиб қолиши. Қон рутубатидан пайдо бўлганда, белгиси: огизнинг серсувлиги, тилнинг қизиллиги, томирнинг йўғонлиги. Рубоий:

Милк бўшашувидан кимнинг аҳволи ёмон
бўлса,
Аҳволининг ёмонлиги узоққа чўзилмаслиги
учун —
Гул ва анор гулни туйиб,
Ҳар кечаси ундаи ўзгинадан тиш остига
сепиб туриш керак.

ЛИССА ДОМЊИЯ — қисқа маъноси — тиш остидаги гўштдан қон оқишидир. Бу иллат рутубат кўплигидан пайдо бўлади. Рубоий:

Қишида милк қонаши рўй берса,
Санун учун [қўйидагиларни] қўлга киритиши
керак:
Афс, ясмиғ, акация, кундур,
Анор гули, шаббяманий, бизр ал-вард.

Санун — тиш дориси, афе — мози, шаббяманий — аччиқтош ва бизр ал-вард — гул уруғи.

ВАРАМ ал-ЛИССА, яъни тиш остидаги гўштниг шиши. Қондан бўлганда, белгиси: огриқ, огизнинг ширинлиги, сафродан бўлганда — ачишиш, лўқиллаш, балғамдан бўлганда — шишнинг оқлиги ва юмшоқлиги, савдодан бўлганда — [шишнинг] қоралиги ва қаттиқлиги. Рубоий:

Ҳар кимда қондан милк шиши пайдо бўлса,
Агар қон олдирмаса кўп оғриқ кўради.
Сабаби бошқа хилт бўлса у вақтда,
Сурги дорисидан истеъмол қилса фойда
кўради.

ТАЪАККУЛ ал-ЛИССА, яъни тиш ости-
даги гўштининг ейилиши. Бу иллат гўштини
еювчи ўткир моддадан пайдо бўлади.
Рубой:

Эй яхши аҳдли [киши], милkning ейилса,
Сўзимни эшиту, ҳаракат билан суркаш
Кундурни қўлга кирит, уни туй, шундан сўнг,
Тўқай пиёзи,¹⁸⁸ асал ва сирка билан хамир
қил! учум —

Тўқай пиёзининг сиркасини тайёрлаш
усули: тўқай пиёзидан бир мисқол [олиб]
майдаланади ва қуригунча сояда сақланади
Сўнг икки юз маши эски сиркага солиб, оф
тоб тагига қўйилади ёки майдалаб то эзил-
гунча сиркада қайнатилади. Сўнг тозалаб,
шишада сақланади.

ТИЛ КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

БУТЛОН аз-ЗАВҚ, яъни нарсаларнинг
таъмини билувчи сезгининг йўқолиши. [Агар
ҳўл-совуқ моддадан бўлса, белгиси: оғизнинг
серсувлиги, томирнинг мулойимлиги, сийдик
нинг рангсизлиги. Рубой:

Ҳар вақт таъм билиш сезгиси бузилса,
Ҳар қандай таъмни билиш қийин бўлади.

Галаба қилган хилни бадаһингдан
[Кўп] ўйга толма, тезда [иллат] йўқ бўлади.
чиқарсанг,

СИҚЛ ал-ЛИСОН, яъни тилнинг оғирлиги. Балғамдан бўлса, белгиси: чанқамаслик, оғиздан сув оқиши,* томирнинг мулойимлиги,¹⁸⁹ тилнинг оқлиги. Рубой:

Эй сен, тилингда оғирлик бўлса,
Юзингда балғам белгиси [ҳам] бўлса,
Бу касалликда то кучинг етгунча,
Хардал ва сирка билан ғарғара қилишинг
керак.

Мазкур ғарғарани тайёрлаш усули: хардал, яна уни* қичи ва охури¹⁹⁰ ҳам дейишади, ундан ўн мисқол [олиб], чала туйиб, бир пиёла сувда ярми қолгунча қайнатилади. Сўнг тозаланади ва бир қошиқ сирка қўшиб, ярим қайноқ ҳолда гоҳ-гоҳ ғарғара қилинади. Каптар боласининг гўшти, нўхот суви, долчин ва заъфарондан шўрва қилиб ичилади.

ВАРАМ ал-ЛИСОН, яъни тилнинг шиши¹⁹¹. Рубой:

Тилингни шиши агар қондан бўлса,
Тилингни қизиллиги ҳаддан ошган бўлади.
Агар қон олдирмасанг ва ҳақимлар сўзини
тингламасанг,
Оқиллар назарида тентаклигинг шу бўлади.

ТАШАҚҚУҚ ал-ЛИСОН, яъни тилнинг ёрилиши. Агар қуруқ-иссиқ моддадан бўлса, белгиси: оғизнинг қуруқлиги, чанқаш ва овқатга иштиёқсизлик. Рубой:

Кишининг тилида ёрилиши бўлса,
Сўзлаш учун бундан ташвиш бўлса,
Қатирони испағул¹⁹² ширасида эритиб,
Доимо оғзида сақлаши керак.

ҲАРҚАТ ал-ЛИСОН, яъни тилнинг куйи-
ши. Сафро ғалабасидан бўлса, белгиси: оғиз-
нинг аччиқлиги, тилнинг йўғонлашуви, то-
мирнинг тез уриши. Рубой:

Ҳар вақт сенда тил куйиши юз берса,
Шундан хаста дилнингга ўт тушган бўлса,
Беҳи уруғининг шираси доимо,
Семизўт шираси билан оғзингда бўлмоғи
керак.

ЖАФФОФ ал-ЛИСОН, яъни тилнинг қу-
риши. [Агар] қуруқ-иссиқдам бўлса, белгиси:
кўп сув ичиш, томирнинг қаттиқ уриши, сий-
диқнинг сариқлиги. Рубой:

Тил қуришидан аҳволинг ёмон бўлса,
Агар сабаби ортиқча ҳарорат бўлса,
[Бу иллат] испағул шираси ва семизўт
шираси билан,
Чайқаш орқали бартараф қилинади.

ТОМОҚ КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

Томоқ дейилганда — кичик тил, икки бо-
домсимон безлар, қизилўнғач ва ўпка найи
жойлашган ер тушунлади.

ВАРАМ ал-ЛАҲОТ; яъни кичик тилнинг
шиши. Бу — томоқ тепасидан пастга томоқ
осилиб турадиган пардага ўхшаш жисмдир

Рубойӣ:

Эй кичик тил шишидан ҳоли ёмон бўлган
киши,
Моддаси қон бўлса, томирдан қон олдир.
Сўнг бу ёмон иллатдан халос бўлгунча,
Тотим¹⁹³ билан ғарғара қилишинг керак.

Мазкур ғарғарани тайёрлаш усули; бир
сиқим тотимни бир пиёла сувда ярми қол-
гунча қайнатилади. Сўнг тозаланади ва бир-
оз гулоб қўшиб, ярим қайноқ ҳолда ғарғара
қилинади.

ИСТИРХО ал-ЛАҲОТ, яъни кичик тил-
нинг бўшашуви¹⁹⁴. Рубойӣ:

Агар сенда кичик тил бўшашуви юз берса,
Моддаси балғам бўлса, гап-сўзсиз,
Ғарғара қилишинг учун ҳаким,
Хардал билан сиканжубиндан сенга бериши
зарурийдир.

Мазкур ғарғарани тайёрлаш усули: ўн
мисқол хардални чала туйиб, бир пиёла сув-
да ярми қолгунча қайнатилади ва тозала-
нади. Сўнг тайёрлаш усули «Важаъ ас-сия»
[боби]да ўтган сиканжубиндан ўн миққол қў-
шиб, ярим қайноқ ҳолда ғарғара қилинади.

ИСТИРХО ал-ЛУЗАТАЙН, яъни оғиздаги
икки бодомсимон безнинг бўшашуви. Ру-
бойӣ:

Бодомсимон безларнинг бўшашуви юз
берса,

Унинг пайдо бўлишидан аҳволинг ёмон бўлса,
Агар гулоб ва мозидан фарғара қилсанг,
Чексиз ва ҳисобсиз фойда ҳосил бўлади.

Мазкур фарғарани тайёрлаш усули: ўн дона мозини чала туйиб, бир шёла сувда ярми қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг озроқ гулоб қўшиб, ярим қайноқ ҳолда фарғара қилинади.

ХУНОҚ, яъни томоқ оғриғи. [Агар] қондан бўлса, белгиси: кўзининг қизиллиғи ва томирларнинг тўлаллиғи. Рубойй:

Томоқ оғриғида қон олдиргандан кейин,
Олхўри сувини нилуфар шарбати билан ич,
Тотим суви ва шунга ўхшаш [нарса]лар
фарғараси,
Қанча кўп бўлса шунча яхши бўлади.

Нилуфар шарбатини тайёрлаш усули «Ис-сиқ тумов» [боби]да зикр этилди.

Билмоқ зарурки, хуноқда заифлик ошмаслиги учун қон бўлиб-бўлиб олиниши керак. Қон олиниши кечга сурмаслик зарур. Қон олинадиган томир эса тил остида [жойлашган]. Қон олдиришдан аввал фарғара қилмаслик керак. Чунки фарғара огритувчи бўлиб, у оғриқ берувчи моддани кўнайтиради. Қон олдиргандан кейин тотим суви ва шунга ўхшаш зирк, шотут, гўр узум суви, сирка, ачинқ аюр суви ва бошқалардан ярим қайноқ қилиб фарғара қилинади.

Пўсти туширилган мош, угра, хўл кашнич, тamarҳиндий суви, олхўри суви ёки но-

ранж сувидан ичилади ва ейилади. Ич эса «Шуса» [боби]да зикр этиладиған ҳуқна билан юмшатилади.

Даволаш охирига яқинлашганда ўн мисқол фулус мағзини бир сир сугир сутида ёки буғдой кенагининг ширасида ивитиб, тайёрлаш усули «Судох-и савдовий» [боби]да ўтган бодом ёғидан ўн мисқол¹⁹⁵ қўшиб, ярим қайноқ ҳолда гоҳ-гоҳ фарғара қилинади. Чала туйилган нўхот суви, ёш товуқ гўштининг суви, пўсти туширилган мош, исмалоқдан қаттиқсиз овқат ейилади.

ДУХУЛ ал-АЛАҚ ФII-Л-ҲАЛҚ, яъни томоққа зулук кириши. Белгиси: гам-андух, томоқдан қон оқиб чиқиши. Рубой:

Томоқ қоши зулук борлигидан хабар берса,
Томоғингдан ҳар нафас ташқарига қон оқиб
чиқиб турса,
Агар туз ва хардал билан фарғара қилсанг,
Сен учун бундан фойдалироқ нарса
бўлмайди.

Мазкур фарғарани тайёрлаш усули; ўн мисқол хардални чала туйиб, бир пиёла сувда [сувнинг] ярми қолгунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва беш мисқол тузни унинг сувида эритиб, ярим қайноқ ҳолда фарғара қилинади.

ҚАРҲАТ ал-ҲАЛҚ, яъни томоқ яраси. Белгиси: огриқ, йиринг чиқиши ва йўталиш. Рубой:

Эй кўзим нури, томоғинг яра бўлса,
Бир сўз айтаман, сўзимни ерда қолдирма.

Гул уруги ва анзиратни туйиб, [сўнг]
улардан —
Мумравғанга қўшиб оз-оздан ич!

Мумравған дейилганда оқ мум ва гул
ёғидан тайёрланадиган ёр тушунилади. Уни
тайёрлаш йўли шундай: бир ярим дирам оқ
мумни тайёрлаш усули «Қарахт ал-узун» [бо-
би]да ўтган гул ёғининг уч ярим дирамда
эритиб, икки дирам анзират ва бир дирам
гул уруғидан туйиб, уларга қўшилади ва
соққачалар ясаб, ҳар бирини товук тухуми-
нинг саригига илаб, ютилади. Товук тухуми-
нинг сариги чала пиширилиб ейилади.

ТАШАББУС ал-АЗМ ВАШ-Ш ШАВК
ФИ-Л-ҲАЛҚ, яъни томоққа суяк ёки тикон-
нинг тиқилиб қолиши. Рубой:

Қаҳҳор¹⁹⁶ амри билан киши томоғининг ичида,
Суяк парчаси ёки тикон ўрнашиб қолса —
Ютиш қаттиқ ташвиш берадиган ҳар қандай
луқма,

Жуда фойдали бўлади.

БАЛЪ ал-ИБРА, яъни игна ютиш. Бу
дарднинг давоси назм қилувчига мансубдир.
Рубой:

Игна ютиб, ғамга толсанг,
Чоранг ҳикматдан узоқ бўлмаслиги учун —
Давосига магнитнинг майдаланганидан
бир дирамин,
Узум суви билан ичишинг керак.

Магнитни, яна уни пўлатни тортувчи тош

ҳам дейдилар, истеъмол қилиш йўли шундай: [ундан] бир дирам олиб туйилади ва эланади. Сўнг салоя қилиб, бир қошиқ узум сувига солинади ва попушга пайтида ичилади. Ярим соатча ўтгач, беш мисқол санои маккий, қизил гул ва гунафшанинг ҳар биридан икки мисқолдан, ўттиз дона санистон олхўрисида [олиб], ҳаммасини бир пиёла сувда ярми қолгунча қайнатиб, тозалаб, ўн беш мисқол тоза ширхиштин-ўша сувда эритиб, тозалаб, ярим қайноқ ҳолда ичилади ва ичми эса бир неча марта сурилади. [Шунда] туйилган магнит игнани ўзинга тортади ва [игнанинг] ҳар томқнига ёпишиб, Худойи талонинг изми билан ташқарига чиқади. Игна чиққандан кейин, қанд, гулоб ва райҳон уругининг шарбатидан ичилади ва пўхот шўрвадан овқатланилади.

ВАРАМ ал-МАРИ, яъни томоқдан меъдага борувчи овқат йўлининг [қизилўнгачнинг] шиши. Белгиси: барча турларида икки кўрак ўртасининг оғриши. Қондан бўлса, иситма, томирларнинг тўлалиги, томир уришининг мулойимлиги. Сафродан бўлганда иситма, томирнинг тез уриши, сийдикнинг сариқлиги. Балгамдан бўлганда сийдикнинг оқлиги, буруннинг сувлилиги.* Савдодан бўлганда оғизнинг қуриши, юз рангининг қоралиги.¹⁹⁷ Рубоий:

Агар меъда томон борувчи овқат йўли,
 Шишса, шишнинг сабабига қара!
 Шиш сабаби аниқ бўлгандан кейин,
 Муносиб чорани қўлла, эй доно киши!¹⁹⁸

ишлади ва қиём бўлгунча қайнатилади. Ҳар
қуни етти мисқолдан то ўн мисқолгача ярим
қайноқ ҳолда яланади. Ёш товуқ, пўсти ту-
ширилган ясемиг, угра, хўя вашич, қатиқ ва
кўкнор ширасидан овқат қилиб ейилади.

РАБУ, яъни нафас сиқини. Балғамдан
бўлса, белгиси: чапқамаслик, совуқ ҳаводан
зарар топиш, несиқ ҳаводан наф кўриш.²⁰³ Ру-
бонӣ:

Нафас сиқини сени тамга солганда,
Ундан саломатлигинг сари нуқсон-йўл
тонади.

Агар балғамдан бўлса, совуқ тумов
иллатида

Баён қилинган парсалардан бер!

Нафас сиқинида зарар қиладиган парса-
ларга ишора. Рубонӣ:

Ҳар кимга нафас сиқини ёр бўлса,
Ёмон ҳид, тутун ҳамда чанг душманни бўлади.
Ёмон ҳид, тутун ва чангдан ҳам,
Совуқ сув, ортиқча ейиш ва кундузги уйқу
баттардир.

НАФС ас-ДАММ, яъни йўталда, томоқ
қирганда, «ах» ёки «туф»да қон чиқини. Ру-
бонӣ:

Қопли йўталда ишнинг оғир бўлганда,
Арпа суви ва ясемигдан овқат қил.
Туйилган едим, қаҳрабо ва апор гулини,
Анжабор шарбати билан ич!

Анжабор²⁰⁴ шарбатининг таркиби: чала туйилган анжабордан олти мисқол [олиб], бир пиёла сувда ярми қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг ўттиз мисқол оққантни тозалаб, [ўша сувга] қўшилади ва қуюлгунча қайнатилади.

КУКРАК КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

СИЛ, яъни ўпка яраси. Белгиси: доимий мулојим иситма, йўтал билан йиринг чиқиши. Балғам билан йиринг ўртасидаги фарқ шундаки, агар йирингни оловга ташласа, [ундан] сассиқ ҳид пайдо бўлади, агар сувга ташланса, чўкиб кетади. Рубоий:

Сил иллатидан киши озғин ва заиф бўлса,
Унга фақат арпа суви ва эшак сутидан бер.
Бу иллатни даволаш мумкин бўлмаса ҳам,
Тасалли бўлиши учун даволашдан қўл
тортма

ЗОТ ар-РИҲА, яъни ўпка шиши. Белгиси: доимий ўткир иситма, нафас қисиши, орқадан бошқа томон билан суяна олмаслик²⁰⁵
Рубоий:

Ўпка шишида нилуфар гулининг суви,
Гунафша шарбати билан қўшиб ич!
Кўнглинг овқатга истак билдирган пайтда,
Арпа суви, мош ва ясмиғдан кечма!

Гунафша шарбатини тайёрлаш усули: олти мисқол гунафша ва ўттиз мисқол оққантни тайёрлаш усули «Нафс ас-дамм» [боби]д

ўтган анжабор шарбатининг қондаси бўйича
пиширилади.

ШУСА, уни «Зот ал-жанб»²⁰⁶ ҳам дейишади,
яъни бу биқин атрофида²⁰⁷ бўладиган пардан
нинг шиши. Белгиси: доимий иситма, нафас
сиқиши ва биқин санчиги. Рубойӣ:

Аҳволнинг шусадан хабар берган пайтда,
Изма қилсанг бу хавфу-хатардан
қутулишининг айтиб бераман.
Бослиқ томиридан қон олдир,
Жилонжийда суви ва нилуфар шарбатидан
ич.

Бослиқ²⁰⁸ томири дейилганда ҳафт андомдан²⁰⁹
қуйироқда бўлган томир тушунилади. Нилуфар
шарбатини тайёрлаш усули эса «Хуноқ» [боби]
да айтилди.

ЗОТ ас-САДР²¹⁰ яъни кўкрак атрофида бўладиган
биқинга яқин жойдаги парданнинг шиши. Белгиси:
доимий иситма, кўкрак оғриғи. Рубойӣ:

Эй кўкрагида оғриғи ҳаддан ошган,
Ва кўкрак оғриғидан хатарда қолган [киши]!
Ёмшига арпа кашкининг суви ва мошини
қидир,
Ичинга эса нилуфар шарбатини сўра!

Нилуфар шарбатини тайёрлаш усули «Шуса»
[боби]да баён қилинди. Қуйидаги рубойӣ шуса,
зот ас-садр ва зот ар-рийада моддан сурғи билан
эмас, [балки] ҳуқна орқали чиқариш билан кифояланишга
ишора:

Эй сен, илм қуввати билан назар қиладиган
Ортиқча хилларни хаста бадаингдан қув!
Шусада, зот ар-рийада, ва зот ас-садрда,
Хуқна қил, сурги ишлатма!

Шуса, зот ар-рийа ва зот ас-садрда наф
қиладиган хуқнани тайёрлаш усули: гунаф-
ша, илуфар тапаси, итузум, гулхайри ҳар
биридан икки мисқолдан, жилолжида ва са-
ипстон [олхўриси]нинг ҳар биридан ўттиз
донадан, Бухоро олхўрисида беш дона, ча-
ла туйилган махсар²¹¹ мағзидан ётти мисқол;
лавлагн сувдан ярим иёла [олиб] ҳаммаси-
ни бир иёла сувда ярми қолгунча қайнати-
лади ва тозаланади.* [Сўнг] шу сувда йигир-
ма мисқол ширхиштни эритиб, яна тозалаб²¹²
беш мисқол мол ёғи қўшиб, ярим қайноқ
ҳолда хуқна қилинади.

ЮРАК КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ХАФАҚОН, яъни юрак ўйноғи. У хоҳ
моддадан бўлсин, хоҳ бошиқа нарсадан. Ру-
бой:

Эй хафақон [иллати]да нарҳез йўлини
қидирган,

Мендан бу ҳикматли нуктани эшит!
Тақдир қайси ерда ғам оловини ёқса,
Урингдан туру, тутунга ўхшаб у ердан қоч!

ЯНА ХАФАҚОННИНГ ДАВОСИ ХАҚИ-
ДА. Агар сафро ғалабасидан бўлса, белгиси:
оғизнинг қуриши, чанқаш, томирнинг тез
уриши, сийдикнинг сариқлиги. Рубой:

Эй иссиқ хафақондан кучли оловда
[қолган киши],

Даводан бу оловга сув сеп!
Камфора, олма суви, гулоб ва саидалдан,
Суртма [ҳозирлаш] учун бир-бирига қўш!

Мазкур суртмани тайрлаш усули: оқ саидалдан — ярим мисқол, камфорадан икки донаг [олиб], ўн мисқол олма суви²¹³ ва беш мисқол гулобда эритиб, эски зигир латта билан, меъда овқатдан бўш бўлган пайтда, юрак устига суркалади.

ЯНА ХАФАҚОН ДАВОСИ ҲАҚИДА. Хафақон қон ғалабасидан бўлса, белгиси: томирнинг йўғон уриши, томирларнинг тўлаллиги, кўз²¹⁴ ва юзнинг қизиллиги.²¹⁵ Рубоий:

Қондан сенда юрак ўйноғи кучайса,
Уртовчи бир ширин санамни талаб қил.
Севиб-севиб қучоқлаю, унинг ҳуққасига,²¹⁶
Маржон шохидан ҳар дамда гавҳар тўк!

ЯНА ХАФАҚОН ДАВОСИ ҲАҚИДА. Хафақон совуқдан бўлса ва сабаби балгам бўлса, белгиси: томирнинг мулоғим уриши, савдодан бўлганда [томирнинг] қаттиқ уриши. Рубоий:

Эй совуқдан хафақони бошланган [киши],
Сўзимни эшити, ўз тадбирингга кириш.
Цитрон пўстини, анбар ва удни ҳидла,
Ғолиядан кўкрагингга суртма қил.

Ғолияни²¹⁷ тайёрлаш усули: бир мисқол анбар эритилади, оққант ва мушкнинг ҳар би-

ридан ярим миққолдан олиб туйилади ва ҳаммасини тўрт миққол бон²¹⁸ донасининг ёғи ёки нилуфар ёғига солиб, салоя қилинади.

Бон донасининг ёғини олиш усули: «Голья пистаси» номи билан ҳам машҳур бўлган бон донасининг мағзидан ўттиз миққол [олиб], беш миққол оққант билан туйилади ва «Хумқу ривванат» [боби]да зикр этилган ёнғоқ ёғини олиш усули билан ёғ олинади.

Нилуфар ёғини олиш усули: дарё нилуфарининг ҳўл баргидан ўн беш миққол, тайёрлаш усули «Дувор» [боби]да айtilган бодом ёғидан юз миққол [олиб], шишага солинади ва қирқ кун офтобга қўйилади. Ёки қуруқ нилуфар баргидан ярим сиқим [олиб], бир пиёла сувда ярми қолгунча қайнатилади. [Сўнг] тозаланади ва ярим пиёла бодом ёғидан қўшиб, то ёғ қолгунча қайнатилади.

ҒАШИ, яна у «ғаш»²¹⁹ номи билан ҳам машҳур. Рубоий:

Ғаш иллатида билим кўзини оч,
Қара, сабаби нима, нимиллаб ўтирма!
Агар қон сабаб бўлса, шунингдек, сафро
[сабаб бўлса],
Ёки бошқа модда [сабаб] бўлса, уни дафъ
этишга кириш!

ЯНА ҒАШИ ДАВОСИ ҲАҚИДА. Рубоий

Ғаш [иллатида] кимнинг юраги сустлай
бониласа
Ҳаёти сари хатар эшиги очилган бўлса,
Совуқ гулобдан юзига уришнинг керак,
Шунда тезроқ ўзига келиши мумкин.

ЭМЧАК КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ВАРАМ ас-САДИ, яъни эмчак шиши. Қон ёки сафродан бўлса, белгиси: эмчакнинг қизиллиги ва сариқлиги, балғам ёки савдодам бўлса, унинг [яъни эмчакнинг] оқ ва қоралиги. Рубойи:

Эмчак шиш пайдо қилса, унинг дафъига
кириш.
Гофил бўлма ва касалликни узоққа чўзма!
Боқлони²²⁰ туйиб, сиканжубин билан,
Ҳар кун икки-уч бор боғлагин!

Сиканжубинни тайёрлаш усули «Истирхо ал-лаҳот» [боби]да ўтди.

ҚИЛЛАТ ал-ЛАБАН, яъни сутнинг камлиги. Рубойи:

Сутнинг камайиб, таъми аччиқ бўлса,
Парҳез қилиш йўлида сустлик қилма!
Арпа сувини нилуфар шарбати билан ич,
Нимаки иссиқ бўлса уни ейишдан қоч!

Нилуфар шарбатини тайёрлаш усули «Зот ас-садр» [боби]да маълум қилинди.

МЕЪДА КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ВАЖАЪ ал-МЕЪДА, яъни меъда оғриғи. Боддан бўлса, белгиси: оғриқнинг бир жойдан бошқа жойга кўчиб юриши. Рубойи:

Кишида бод туфайли меъда оғриғи пайдо
бўлса,

Уни ҳурмат қилсанг, менга қулоқ сол.
Динор шарбати билан равоч бер,
Угра ва ясмиг кабилардан парҳез қилдир!

Динор²²¹ шарбатини тайёрлаш усули: чала туйилган сачратқи уруғи ва қизил гулнинг ҳар биридан икки мисқолдан, сачратқи томирининг пўсти, говзабой ва чирмовиқининг ҳар биридан бир мисқолдан [олиб], ҳаммасини бир пиёла сувда ярми қолгунча қайнатилади ва тозаланади. [Унга] ўттиз мисқол тозаланган оққантдан қўшилади ва қуюлгунча қайнатилади. Ҳар куни эрталаб ўн икки мисқолли гулоб сувига аралаштириб бир мисқол туйилган Хитой равочидан қўшиб, ярим қайноқ ҳолда ичилади. Нўхот сувидан овқатланилади. Оғриқ тўхтагандан кейин ҳам зира маъжунидан доимо еб юрилади.

Зира маъжунини тайёрлаш усули: бир кеча-кундуз сиркага солиб қўйилган юз мисқол зираи сояда қуритиб, сўнг қовуриб, мурчдан ўттиз мисқол, запжабил, газак ўти ва тоғ ялғизининг²²² ҳар биридан қирқ мисқолдан²²³ ва арман содаси ёки туздан ўн мисқол [олиб], ҳаммасини туйиб элаб, шу дориларнинг миқдорига нисбатан уч барабар ортиқ эритилган асал билан аралаштириб қорилади ва бир мисқолдан икки мисқолгача оғирликда соққачалар қилиб ютилади.

ЯНА МЕЪДА ОҒРИҒИНИНГ ДАВОСИ
ҲАҚИДА. Агар сафро ғалабасидан бўлса, белгиси: чанқаш ва оғизнинг аччиқлиги. Агар балгам ғалабасидан бўлса, белгиси: оғиздан сув оқини ва чанқамаслик. Рубоий:

Агар меъда огригининг сабаби сафро бўлса,
Демак, унинг сургисидан саломатлик

мақсади сари ет.

Агар унинг сабаби балғамдан ўзгаси

бўлмаса,

Уни чиқар ва «рас» еб юришни давом эттир.

«Рас»²²⁴ [дорисини] тайёрлаш усули: бувана,²²⁵ занжабил, мурч, узунмурч, назла ўти ва майизининг ҳар биридан бир мисқолдан, поввотдан етти мисқол, баъзилар буванадан бир мисқол, занжабил ва узунмурчнинг ҳар биридан ўн мисқолдан олишадн, қолганлари эса ўз ҳолича қолади, буларнинг ҳаммасини туйиб, элаб, эрталаб бармоқ учида бир илимдан яланади.

ЯНА МЕЪДА ОГРИГИНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА. Агар савдодан бўлса, белгиси: огизнинг пордон бўлиши ва меъда огзининг ачишиши.

Рубой:

Меъда огриги иллатида ҳар бир киши,
Бу иллатнинг савдо қўйилишидан

бўлаётганини билса —

Демак сурги ичиши, қоқ гўшт ва шунга

ўхшашлардан,

Масалан, ясмиқдан парҳез қилиши керак.

[Баданин] тозалашдан кейин мижоз ширини мушк дориси ёки пушдори билан мўътадиллаштирилади.

Ширини мушк дорисини тайёрлаш усули: марварид, қаҳрабо, оқ маржон, қайчиланган ипак, ёввойи занжабил,²²⁶ чаёнсимон дарунаж-

нинг ҳар биридан бир мисқолдан, қизил ва оқ баҳман, ҳил, қалампирмунчоқ, ҳинд созажи,²²⁷ ушна, қундуз қири, узунмурч ва занжабилнинг ҳар биридан бир ярим мисқолдан, мушқдан эса бир донаг олиб, ҳаммасини туйиб элаб, бу дориларнинг огирлигига нисбатан икки баравар кўп олов тегмаган асал билан аралаштирилади. Сўнг ярим мисқолдан бир мисқолгача вазида соққачалар қилиб ютилади.

Нушдорини²²⁸ тайёрлаш усули: широмала, яъни бир кеча-қундуз сигир сутига солиб қуйиб, сўнг сояда қуритилган омиладан юз мисқолини тўққиз юз мисқол сувда уч юз мисқол қолгунча қайнатилади ва тозаланadi. Сўнг икки юз мисқол тозаланган оққант ва саксон мисқол эритилган асал билан яхшилаб қиём қилинади. [Шундан сўнг] қизил гулнинг гулбаргидан олти мисқол, тўпалоқдан беш мисқол, қалампирмунчоқ, мастакий, туёқ ўтининг ҳар биридан уч мисқолдан, катта ва кичик хил, басбоса, мускат ёнгоги, сумбул, зарнаб²²⁹, буларнинг ҳар биридан икки мисқолдан [олиб], ҳаммасини туйиб элаб, бир-бирига қўшилади. Яна беш мисқол заъфарон ва ярим мисқол мушқин озроқ қант билан саялоя қилиб, бир озгина гулоб билан қориб, [юқоридагилар билан бирга] қиёмга аралаштирилади. Бир мисқолдан то икки мисқол вазида соққачалар қилиб ютилади.

ВАРАМ ал-МЕЪДА, яъни меъда шиши. Қондан бўлса, белгиси: иситма, офриқ, офизнинг ширин бўлиши. Сафродан бўлса, ўткир иситма, қусиш, чанқаш, овқатга иштиёқсизлик. Балғамдан бўлса, шишнинг юмшоқлиги.²³⁰

Савдодан бўлса, шишнинг қаттиқлиги. Рубоний:

Меъда қон сабабли шиш пайдо қилса,
Қонни камайтир ва қўрқув — ваҳимага йўл
берма.

Агар шиш сабаби ўзга хилт бўлса,
Баданини [хилтдан] тозалашдан ўзга нарсани
даво деб билма!

ҚЛГ — меъданинг оғиз йўли орқали бирор нарсани ташқарига чиқариш учун қилган ҳаракати. Сафродан бўлса, белгиси: қусиш билан чиққан нарсанинг сариқлиги, балғамдан бўлса, оқлиги, савдодан бўлса, қоралиги. Рубоний:

Қусиш иллатида сафро борлигини билсанг,
Беҳи ва лимон шарбатидан бошқасини
танима.

Агар қусиш билан бошқа хилт чиқса,
Майбеҳ ва мирт меваси шарбатидан яхши
наrsa бўлмайди.

Беҳи шарбатини тайёрлаш усули: юз мисқол беҳи сувини эллиқ мисқол оққант билан қиём бўлгунча қайнатилади. Ёки саксон мисқол оққант тозаланади ва йнгирма мисқол беҳи рубби билан бирга қиём қилинади. Беҳи руббинини олиш усули қуйидагича: беҳи сувидан бир манн олиб, тўртдан бири қолгунча қайнатилади. Лимон шарбатини тайёрлаш усули «Дувор» [боби]да айтилди.

Майбеҳ²³¹ шаробини тайёрлаш усули: занжабил, ҳил, қалампирмунчоқ, уднинг ҳар би-

ридан бир дирамдан [олиб], чала туйиб, лат-тага боғланади ва юз мисқол беҳи суви ҳам-да эллик мисқол шароб²³² билан ярми қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг саксон мисқол тозаланган оққант билан қиём қилинади. [Яна] мастакий, мушк, заъфарондан²³³ бир донадан [олиб], гулоб ёки сувда ивитиб, қўшилади ва яна икки-уч марта қайнатилади.

Мурдона деб аталадиган мирт меваси шарбатини тайёрлаш усули: [ундан] йигирма мисқол [олиб], бир ярим пнёла²³⁴ сувда [суви-нинг] ярми қолгунча қайнатилади, ва тозала-нади. Сўнг саксон мисқол тозаланган оққант қўшилади ва қуялгунча қайнатилади.

ҚАЙ ад-ДАММ, яъни меъда ёки бошқа аъзодан қусниш билан қон чиқиши. Рубоий:

Эй қон қусини қўрқув ва ваҳимага солган
[одам],
Сўзларимга қулоқ солсанг, бир сўз айтаман.
Араб елими ва туйнаган қаҳрабон,
Мирт мевасининг шарбати билан ич!

Мирт мевасининг шарбатини тайёрлаш усули «Қай ад дам» [боби]да айтилди.

ФУВОҚ, яъни ҳиқичоқ. Имтило [тўлиш-дан]даги белгиси: аввал қуюк овқатлар егани ва меъданинг оғирлиги. Истифроғий [бўшаниш] даги белгиси: аввал қусгани, ич кетгани²³⁵ ва бошқалар. Рубоий:

Имтилодан кимда ҳиқичоқ пайдо бўлса,
Унинг учун қустирувчи [дори]ни ишга сол!
[Агар] унда истифроғий ҳиқичоғи бўлса,
Даволашдан кеч ва озор берма!

Истифроғий ҳиқичоғида даволашнинг узр-лилиги асли рутубатнинг йўқлиги туфайлидир. Чунки [рутубат] қусиш билан ўз-ўзидан даф бўлган.

ЗАЪФ ая-МЕЪДА — ҳазм қилувчи қувватнинг заифлигидир. Белгиси: меъда оғзи-дан овқатнинг кеч ва қийин ўтиши. Рубоий:

Меъда заиф бўлган вақтда, ҳушинг бўлса,
Моддаларни текшириб, тозалашга урин!
Тозалаш бутунлай ҳосил қилишгач,
Мижозни тўғрилаш уфун муаддал ич!

Муаддал деб совуқ ёки иссиқ мижозни [тўғрилаб] тенглаштирадиган нарсаларга ай-тилади, масалан, асал ва ошқовоқ кабилар.

ЖУЪ ая-БАҚАР²³⁶ — барча аъзоларнинг оч-лиги ёки меъданинг овқатдаи нафратлани-шидан киюядир. Агар у меъда оғзига қуйи-лаётган шипасимон балгамдан бўлса, белги-си: ўзни ёмон ҳис қилиш, чанқамаслик, оғиз-нинг серсувлиги. Рубоий:

Ҳар кимда жуъ ая-бақар иллати бўлса,
Ҳар дамда баданида заифлик ортиб боради.
Агар унга эртаю-кеч майсавсандан беришса,
Хушҳоллиги кушдан-кунга ортиб боради.

Майсавсанни²³⁷ тайёрлаш усули: қирқ дона савсан²⁶⁸ гули, чала туйилган қуст, чала туйилган қаламширмунчоқ, чала туйилган хуш-бўй қамиш,²³⁹ чала туйилган туёқўт, сунбул ва мастакийларнинг ҳар биридан икки дирамдан, Андаромий тузи²⁴⁰ ва чала туйилган Цейлон долчинининг ҳар биридан уч дирамдан,

ҲАЙЗА — қусиш ва ич кетиши билан даф бўладиган бузилган моддаларнинг ҳаракатидан киноя. Рубойи:

Кишининг қусиши ва ич кетиши ҳайзадан
бўлса,
Қусиш ва ич кетишдан аҳволи паришон
бўлса,
Товуқ гўшти солинган мош ва гуручли
овқат бер,
Бу билан уни касаллик заҳматидан қутқар!

ЖИГАР КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ВАРАМ ал-**ҚАБИД**, яъни жигар шиши. Қондан бўлса, белгиси: донмий иситма, эзилиш, қуруқ, йўтал ва ҳиқичоқ. Сафродан бўлса, ўткир иситма, тилнинг сариқлиги, қусиш билан сафро чиқиши. Балғамдан бўлса, шишнинг мулойимлиги, савдодан бўлса, унинг [яъни шишнинг] қаттиқлиги.

Рубойи:

Ҳар кимда қондан жигар шишса,
Қон ол, [бундан] ҳаддан ортиқ нафъ етади.
Агар моддаси бошқа хилт бўлса,
Уша моддани баданидан чиқар!

АТАШ МУФРИТ, яъни ҳаддан ортиқ чанқаш. Меъда ёки жигар ҳароратидан бўлса, белгиси шундайки, совуқ ҳавога қараганда совуқ сувдан кўпроқ роҳат топади. Агар юрак ҳароратидан бўлса, белгиси шундайки, совуқ сувдан кўра совуқ ҳаводан кўпроқ роҳат топади. Рубойи:

Агар иссиқдан чанқаш иллати пайдо бўлса,
Уни даволаш йўлидан қадамнинг тийма!
Овқатига гўрадан²⁴⁶ едир,
Ичимликдан майхуш анор шарбатидан ичир!

Майхуш анор шарбатини тайёрлаш усули: * майхуш анор сувидан²⁴⁷ бир маши, оққантдан ярим маши [олиб], қуюлгунча қайнатилди. Ёки саксон миққол оққантни тозалаб, қуюлгунча қайнатилди ва йиғирма миққол анор руббидан²⁴⁸ қўшиб, яна икки-уч марта қайнатилди.

Майхуш анор руббини тайёрлаш усули: майхуш анор сувидан саксон миққол [олиб], йиғирма миққол қолгунча қайнатилди.

ЗАЪФ ал-КАБИД, яъни жигар заифлиги. Белгиси: юзнинг сариқлиги, рангнинг хираллиги, овқатга иштиёқнинг йўқлиги. Рубой:

Кимда жигар заифлиги пайдо бўлса,
Ҳамда юзида жигар заифлигидан белги кўрсанг,
Буюр, анор есим, бироқ поранж смаем,
У [яъни поранж] шубҳасиз зарар етказди.

ЯНА ЖИГАР ЗАИФЛИГИНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА. Рубой:

Жигар заифлиги кимнинг жонидан сабрини олган бўлса
Давосини зирк шарбатидан тайёрла!
[Бу] шарбатни ичгандан кейин, товуқ [гўшти]
Майиз ва анор донидан овқат ҳозирла!

Зирк шарбатини тайёрлаш усули: зирк шарбати ва руббинни тайёрлаш усули анор шарбати ва руббинни тайёрлаш каби бўлиб, уларнинг ҳар бири «Аташ муфрит» [боби]да баён қилинди.

СУЪ ал-ҚУНИА, яъни истисқонинг бошланиши. Белгиси: юзининг оқлиги, сариққа мойиллик, қўл ва оёқ шиши, қоринининг қулдираши.

Рубойй:

Ҳар кимда суъи қуниадан асар кўрсанг,
Сафар йўли билан риёзат чекнишга буюр.

Бу пллатнинг бошланиши жойи жигар
заифлиги бўлса,
Жигарни қувватлантирадиган дорилардан
беришинг керак.

Жигарни қувватлантирувчи деб хосияти, ҳиди ва бошқа [томон]лари билан жигарга куч берадиган, масалан, совуқ дорилардан сачратқи, иссиқ дорилардан долчин каби-ларга айтилади.

ИСТИСҚО²⁴⁹— маълум ва машҳур [касаллик]. Гўштли истисқода белгиси бутун аъзонинг шиши. Сувли истисқода қўлни бемор қорнига урилса, сув тўлдирилган мешкоб-нинг овозига ўхшаш овоз чиқиши. «Ноғорасимон» [истисқо]да эса ногоранинг овози келади. Рубойй:

Истисқо бўлган киши агар дори талаб
қилса,
Унга равоч ва сиканжубинни муносиб
деб бил!

Дуррож ва каптар боласидан овқат тайёрла,
Мевадан анорни кўп бер!

Сиканжубинни тайёрлаш усули «Варам ас-сади» [боби]да айтилди.

Махфий қолмасинки, истисқода бузурий²⁵⁰ шарбатининг фойдаси кўп. Баъзиларнинг айтишича, шишни ҳисобга олган ҳолда, бир куни иссиқ бузурийдан ташналикни ҳисобга олган ҳолда, иккинчи куни совуқ бузурийдан берилади. Баъзиларнинг айтишича, шишни ҳам, ташналикни ҳам ҳисобга олган ҳолда, ҳам иссиқ, ҳам совуқ бузурийдан қўшиб берилади.

Иссиқ бузурийнинг шарбатини тайёрлаш усули: укроп, арпабодиён, петрушка уруғининг ҳар биридан беш мисқолдан, арпабодиён томирининг пўсти, петрушка томирининг пўсти, буларнинг ҳар биридан икки мисқолдан [олиб], ҳаммасини бир коса сувда [сувнинг] ярми қолгунча қайпатилади ва тозаланади. Сўнг етмиш мисқол тозаланган оққант билан қайнатиб, қиём қилинади. Ҳар куни эрталаб бир қошиғини етти қошиқ сачратқи сувига аралаштириб ичилади.

Совуқ бузурий шарбатини тайёрлаш усули: чала туйилган сачратқи уруғи, чала туйилган цитрон уруғи, чала туйилган чиқоний²⁵¹ қовунининг уруғи — ҳар биридан беш мисқолдан, сачратқи томирининг пўстидан икки мисқол, оққантдан саксон мисқол²⁵² [олиб], иссиқ бузурий шарбати усулида пиширилади. Ҳар куни эрталаб бир қошиғини етти қошиқ арпабодиённинг [сиқиб олиган] сувига қўшиб ичилади.

Агар [иссиқ ва совугини] аралаштиришни
хоҳласалар, ярим қошиқ иссиқ бузурмйдан
ва ярим қошиқ совуқ бузурмйдан [олиб], уч
ярим қошиқ арпабодиён ва уч ярим қошиқ
сачратқи сувига қўшиб, истеъмол қилинади,²⁵³
ЯНА ИСТИСҚО ДАВОСИ ҲАҚИДА. Рубоий:

Ҳар кимда истеқо касали бўлса,
Сув бермай, туя сути [ичишни]. буюр!
Агар имкони бўлса, тузалиши учун,
Туялар ичга доимий жой қилиб бер!

Махфий қолмасинки, туя сути истеқога
фойда бўлгани каби унинг сийдиги ҳам фойда
далидир.

*ЯРАҚОН АСФАР — сафронинг кўплигидан
ёки сафрон бўшатилишига тўсқинликдан
юз берадиган сариқ [касал]лик.²⁵⁴ Рубоий:

Сариқ касали кимнинг жонидан сабрини
олган бўлса,
Унга сурги, қусиш ва терлашни муносиб кўр.
Ҳар куни ачиқ ва ширин анорнинг сувидан
сўнг,
Товуқ [гўшти], нўхот, қатиқ ва анор донини
бер!

ЯНА САРИҚ КАСАЛЛИГИНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА. Рубоий:

Сариқ касалида хоҳ катта бўлсин, хоҳ
кичик,
Сачратқи суви билан қутулиш йўлини
қидирсин;

Агар бу билан қутулиш ҳосил бўлмаса,
Махсус динорий сиканжубинидан ичсинлар!

Динорий²⁵⁵ сиканжубинини таъёрлаш усули: зирк ва чала туйилган гул уруғининг ҳар биридан саккиз²⁵⁶ дирамдан, чала туйилган сачратқи уругьдан беш дирам, сачратқи томиришинг пўсти, ковул томирининг пўсти, петрушка томиришинг пўсти, арнабодиён томиришинг пўстининг ҳар биридан уч дирамдан [олиб], ҳаммасини саккиз юз мисқол сув ва ўттиз мисқол сиркага бир кеча-кундуз солиб қўйиб, сўнг ярми қолгунча қайнатилади ва тозаланadi. Яна уч юз мисқол тозаланган оққантдан кўшиб, қиём бўлгунча қайнатилadi. Ҳар кун эрталаб етти қошиқ сачратқи сувига ёки [оддий] сувга аралаштириб ичилади. Чала туйилган пўхот суви, ёш товуқ, пўсти туширилган мош, ҳўл кашнич, қатиқ, зирк суви, анор суви ва тамарҳиндий сувидан ичилади ва ейлади.

Билмоқ керакки, қора ярақон ҳам бўлади. У савдо кўплигидан ёки савдо бўшанишига тўсқинликдан пайдо бўлади. Давоси савдони чиқаришдир ҳамда маълум бўлган усуллар билан мижозни мўътадиллаштиришдир.

ТАЛОҚ КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ВАРАМ ат-ТИҲОЛ, яъни талоқ шиши. Унинг белгиси шундайки, қўлни у [яъни талоқ] жойлашган жойга босилса, оғриғи кўпаяди. Рубой:

Агар сенда талоқ шиши пайдо бўлса,
Нимаики қобиз бўлса, ундан парҳез қил!
Ковул кулча [дори]си билан сиканжубин ич,
[Шунда] жонингга саломатлик файзи етади.

Ковул кулча дорисини тайёрлаш усули:
ковул томирининг пўстидан беш дирам, узун
зированддан икки дирам, тоғ мурчи²⁵⁷ ва қора
мурчининг ҳар биридан олти дирамдан [олиб],
ҳаммасини туйиб, элаб, ўттиз дирам эски
сирка ва тўрт дирам қаврак елими²⁵⁸ билан
қорилади. Сўнг кулчалар ясалади. Ҳар кун
эрталаб бир миққолини тайёрлаш усули
«Истисқо» [боби]да айтилган сиканжубин-
нинг ўн миққоли ва йиғирма миққол арпабо-
диён шираси ёки арпабодиён суви билан ара-
лаштириб ичилади. Нўхот суви, қатиқ ва
сиркадан овқат қилинади.

НАФХАТ ат-ТИҲОЛ, яъни талоқ боди.
Унинг белгиси шундайки, талоқ устига қўл
босилса оғриғи камаяди. Рубоий:

Талоқ боди юрагингни қийнаса,
Бод сабабли ахлатинг ҳам қуриллиб келса,
Қувватинг йўқолмасдан аввал,
Динорий шарбатидан ичишинг керак.

Динорий шарбатини тайёрлаш усули
«Важаъ ал-меъда» [боби]да айтилди.

АМЪО [ичак] КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

Амъо маъонинг кўнлигидир. Маъо эса
ичак [дегани]. Ичакнинг сони олтитта.²⁵⁹ Бирин-
чиси ўн икки бармоқли ичак бўлиб, унинг

узунлиги ўз эгасининг бармоги билан [ўлча-
ганда] ўн икки бармоғига тенг келади. У маъ-
дага ёпишган бўлади ва у ерда оғзи бўлиб,
бу [оғиз] «баввоб»²⁶⁰ деб аталади. Маъдадан
чиқадиган ахлат у орқали даф бўлади. Ик-
кинчиси «сойим»²⁶¹ ичаги бўлиб, аксар вақт
бўш туради ва ўн икки бармоқли ичакка
ёпишган бўлади. Учинчиси «даққоқ»²⁶² ичаги
бўлиб, у «сойим» ичагига ёпишган бўлади.
Тўртинчиси «аъвар»²⁶³ ичаги бўлиб, бужмайган
ва қинғир-қийшиқ бўлади. Унинг фақат бит-
та оғзи бор, холос. Бешинчиси «қулун» ича-
ги бўлиб, «аъвар» ичагига ёпишган. Унинг
фойдаси шуки, ахлатни секинлик билан чи-
қаради. Олтинчиси «мустақим»²⁶⁴ ичаги бўлиб,
тепа томонидан қулун ичагига ёпишган, паст
томонидан эса «дубр»га²⁶⁵ ёпишган. Унинг
фойдаси қулун ичагининг фойдаси кабидир.
Валлоҳу аълам бис-савоб!²⁶⁶

МУТЛАҚ ИЧ КЕТИШИ — *сабаби хоҳ
сафродан бўлсин, хоҳ бошқа хилдан.²⁶⁷ Ру-
бойи:

Ич кетишидан даво топиш фикринг бўлса,
Ўзингни совуқ ҳаводан асра!
Совуқ сувда ювинишдан қоч!
Шояд танинг саломатликка етса!

ИСҲОЛИ САФРОВИЙ, яъни сафродан
бўлган қаттиқ ич кетиши. Белгиси: ич кети-
ши билан чиққан нарсанинг сариқлиги, чан-
қаш, ичининг ачишиши.

Рубойи:

Сенда сафродан ич кетиши содир бўлса,

Бехи шарбатидан кўра яхшироқ йўқотувчи бўлмайди.

Овқат учун гуручни қиздириб,
Зирк шарбатига қўшиб ичсанг наф қилади.

Зирк шарбати ва зирк руббини тайёрлаш усули: «Заъф ал-кабид» [боби]да айтилди.

Билмоқ зарурки, қонли ич кетиши ҳам бўлади. У икки қисмга бўлинади. Биринчиси жигарга боғлиқ бўлиб, уни «жигар зушантариёси»²⁶⁸ дейилади. Белгиси шундайки, кўпроқ кечаси юз беради ва миқдори кўп бўлади. Иккинчиси ичак билан боғлиқ бўлиб, уни «ичак зушантариёси» дейишади. Белгиси шундайки, кўпроқ кундузи рўй беради ва миқдори оз бўлади. Бу ҳар икки қисм учун умумий бўлган даво шуки, ҳар куни эрталаб беш мисқол семизўт уруғиши қиздириб, ширасини олиб, ўн мисқол сандал шарбати билан ширин қилиб, бир мисқол чала туйилган анжабор ёки беш мисқол мирт меваси солиб қайнатилган ва тозаланган сувга қўшиб берилади. Ювилмай қиздирилган гуруч, қиздирилган туки, қизитиб, қуритилган кашнич, қатиқ, зирк суви,²⁶⁹ ёки сумоқ суви, ёки сигир сутидан қилинган сузмадан овқатланилади.

САҲЖ ал-АМЪО, яъни ичак яраси. Белгиси: ҳожат ушатганда қон кўриниши ва киндик атрофининг оғриши. Рубоий:

Эй ичак яраси юрагидан фароғатини олган,
Ва куни иллат тунидан қарга қанотидек

[қора] бўлган [киши].

Иллат тушининг қоронгуси кундузга

айланиши учун,
Анжабор шарбатидан чироқ ёқ!

Анжабор шарбатини тайёрлаш усули
«Нафс ад-дамм» [боби]да баён қилинди.
ЯНА УНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА. Рубоӣ:

Эй ичак ярасида доноликдан лоф урган
Кўкнорни қайнат ва яхшилаб тозала!
Сўнг мирт шарбати ёки олма шарбати
Унинг фойдаси ҳақида қарама-қарши фикр

МАҒАС, яъни ичакнинг киндик атрофида
бўладиган оғриғи. Боддан бўлса, белгиси:
қориннинг қулдираши, ел чиқариш билан ро-
ҳат топиш. Сафродан бўлса, чанқаш, оғриқ-
нинг кучлилиги. Балғамдан бўлса, ахлатда
балғам бўлиши, савдодан бўлса, [ахлатда]
савдо намоен бўлиши. Рубоӣ:

Киндик бурашинг боддан бўлса,
Сен учун динор шарбати кифоядир.
Агар моддаси балғам ёки бошқа хилт бўлса
Сурги доридан сени озод қилиб бўлмайди.

Динор шарбатини тайёрлаш усули «Наф
хат ат-тиҳол» [боби]да баён қилинди.
ҚУЛАНЖ, яъни ич қотиши билан кечади
ган ичак оғриғи. Рубоӣ:

Қуланжнинг бўлса, аввало шнёф учун,
Сода ва каллақанд етарли бўлади.
Агар шнёфдан ҳеч қандай фойда бўлмаса,
Узни ҳуқнада озод қилиб бўлмайди.

Қуланжнинг барча хилларига фойда қиладиган ҳуқнанинг таркиби: санои маккий — беш мисқол, Рум арпабодиёни, арпабодиён, петрушка уруги, укроп ва сариқ йўнғичқанинг ҳар биридан уч мисқолдан, гунафша ва гулхайрининг ҳар биридан икки мисқолдан, чала туйилган махсар уругидан икки мисқол, лавлагн сувдан яғим пиёла [олиб], ҳаммасини бир пиёла сувда [сувнинг] ярми қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг қизил шакар ва фулус магзининг ҳар биридан уч мисқолдан, арман содаси ёки туздан етти дирамдан олиб, юқоридаги сувда эритилади. Сўнг тозалаб, тайёрлаш усули «Жаф-фох ал-уиф» [боби]да кўрсатилган бодом ёғидан икки мисқол қўшиб, ярим қайноқ ҳолда ҳуқна қилинади. Қари хўроз [гўшти]дан шўрва қилиб ичилади. Қуланж [оғриғи] кўйиб юборгач, моддани йўқотиш учун хиёршанбар маъжунидан фойдаланилади.

Хиёршанбар маъжунини тайёрлаш усули: оқ турбуд — қирқ мисқол, ҳинд тузи ва чучукмия руббининг ҳар биридан етти мисқолдан, арпабодиён, зангпоя²⁷⁰ ва мастакийнинг ҳар биридан беш мисқолдан [олиб], ҳаммасини туйилади ва эланади. Сўнг беш мисқол маҳмудан машво билан салоя қилинган гунафшадан йиғирма мисқол қўшилади. Шу бобда айтилган бодом ёғининг қирқ мисқоли билан қорнштирилади. Яна юз мисқол хиёршанбар уругидан, юз мисқол эритилган асал ҳам қўшилади ва бир-бирига яхши аралашини учун слякитилади. Сўнг беш мисқолдан то етти мисқолгача оғирликда соққачалар қилиб ютилади.

ХАЙЕТ деб меъда қуртини айтадилар.
Белгиси: ёгли овқатни хоҳламаслик, кўнги-
нинг беҳузурлиги, киндик бураши, уйғоқлик-
да лабнинг қуриши, уйқуда оғиздан сув оқи-
ши. Рубоий:

Утмишдошлар каби меъда қуртининг давоси
қанбил,²⁷¹ баранг²⁷² ва шил уруғидан қўлга
кирит.

Турбуд, қуст, сирхис,²⁷³ Миср боқлоси ва
Сигир сутти билан жон деб севиб ич!

Мазкур дорини тайёрлаш усули: қанбил,
Кобул баранги, сирхис ва Миср боқлосининг
ҳар биридан бир дирамдан, шил уруғи, тур-
буд ва дармананинг ҳар биридан ярим ди-
рамданг [олиб], ҳаммасини туйиб элаб, бир
ниёла сигир сутига қўшиб ярим қайноқ ҳол-
да ичилади.

ҲАББ ал-ҚАРЪ, уни «кадудона» [ошқо-
воқ уруғи] ҳам дейишади. Белгиси: ҳожат
ушатганда ва бошқа пайтда ҳам [ташқари-
га] чиқиб туриши. Рубоий:

Утмишдошлар одатича «ошқовоқ уруғи»
қурти[ни йўқотиш] учун.
Хурмо, баранг ва ёнғоқ мағзини қўлга кирит!
Маъжун қил ва ухлаш вақтида ейишга буюр,
Мазкур иллатда бу [дори]нинг даволич
ҳақида қарама-қарши фикр йўқ!

Бу дорини тайёрлаш усули: барангдан ик-
ки мисқол, ёнғоқ мағзидан ўн мисқол, дапа-
ги олиган хурмодан беш мисқол, бу фақир

ўз устодидан кўргани каби — уни Худо раҳ-
мат қилсин! — агар турбуддан бир мисқол
қўшиб юборилса, яхши фойда кўрилади, бу-
ларнинг ҳаммасини алоҳида-алоҳида туйиб,
бир-бирига аралаштирилади ва уйқу олди-
дан истеъмол қилинади.

АД-ДУД ал-ЛАЗИ ЙАШБАҲУ БИ ДУД
ал-ХАЛЛ, яъни сирка қуртига ўхшаган қурт.
Белгиси: орқа чиқарув тешигининг қичиши-
ши, [қуртнинг] ахлат билан ташқарига чиқи-
ши.²⁷⁴ Рубой:

Агар ичакда заиф қуртлар пайдо бўлса,
Дўстларнинг махсус жойи ҳамиша қичийди.
Сабр ва седанадан шифо қилсанг,
Озгин беморнинг заиф жисми қуртдан
қутулади.

ЗАҲИР СОДИҚ, яъни рост ичбуруғ. Бел-
гиси шуки, [кишининг] ичи юмшаганда пай-
до бўлади.²⁷⁵ [Беморга] райҳон уруғи, канав-
ча, испағул, бортанг²⁷⁶ ва шунга ўхшаш нар-
саларни қанд шарбати билан ичирилса, тез-
да йўқолади. Рубой:

Рост ичбуруғ агар иссиқдан бўлса,
Беҳи рубби ва гуруччи лойиқ кўр.
Совуқдан бўлса, ҳозик табиб баршаъшо
берса,
Бунга тўсқинлик қилмаслик керак.

Беҳи руббини тайёрлаш усули «Қай» [бо-
би]да айтилди.

Баршаъшони²⁷⁷ тайёрлаш усули: оқ мурч
ва мингдевона уруғининг ҳар биридан йи-

гирма мисқолдан, афюндан ўн мисқол, заъ-
фарондаш беш мисқол, сунбул, назла ўти,
фарфиюшнинг ҳар биридан бир мисқолдан
[олиб], ҳаммаси туйилади ва эланади. Сўнг
бир юз олтинш мисқол асал билан аралаш-
тирилиб, бир донаг оғирликда соққачалар
қилиб, ҳар куни эрталабда ютилади. Қизди-
рилган гуруч ва қиздирилган зирадан истеъ-
мол қилинади.

ЗАҲИР КОЗИБ, яъни ёлгон ичбуруғ.
Белгиси шундайки, ич қотгандан сўнг пайдо
бўлади. Райҳон уруғи, канавча, испағул, бор-
тангни қанд шарбати ёки гулоб билан ичи-
рилса, тезда йўқолади.

Рубой:

Заҳир пайдо бўлса-ю, рости бўлмаса,
Билгинки, ҳозик табиблар тавсиясича,
Гунафша маъжунидан ейилса,
Кишининг ичи иллат моддасини, енгишга
қодир бўлади.

Гунафша маъжунини тайёрлаш усули:
гунафша — ўн мисқол, турбуд — беш мис-
қол, чучукмия рубби — икки мисқол, маҳму-
да — бир дирам, бодмён ва арпабодиённинг
ҳар биридан ярим дирамдан [олиб], ҳаммаси
туйилади ва эланади. Сўнг ўн мисқол асал-
ни йигирма мисқол тозаланган оққант билан
[қайнатиб] қиём қилинади ва ҳаммасини ўза-
ро қўшиб, бир ичими уч мисқол [оғирликда]
бўлган соққачалар қилиб ютилади. Орқаси-
дан бироз иссиқ сув ичилади. Овқатга пўс-
ти туширилган мош, угра ва исмалоқ буюри-
лади.

нинг фикрича, девпечакни пишлоқ зардобини²⁷⁹ билан истеъмол қилиш ҳар иккисидан ҳам фойдалироқдир.

Муқл атрифулини тайёрлаш усули: ўттиз мисқол муқл* иссиқ сувда²⁸⁰ эритилади. Сўнг тозалаб, саксон мисқол эритилган асал билан қиём қилинади. Яна сариқ ҳалиланинг пўсти, Кобил ҳалиласининг пўсти, данаги олинган омиланинг пўстининг ҳар биридан ўн мисқолдан [олиб], туйиб, элаб, қиёмга аралаштирилади ва бир мисқолдан то икки мисқолгача [оғирликда] соққачалар қилиб ютилади.

Девпечакни пишлоқ зардобини билан истеъмол қилиш йўли: беш мисқол девпечакни халтага солиб, пишлоқ зардобини билан қайноқ қилиб, девпечак ўз мазасини чиқаргунча қўл билан эзилади. Сўнг йиғирма мисқол ширхиштни шу сувда эритиб, уч қошиқ Бухоро олхўрисининг сувидан ҳам қўшиб, ярим қайноқ ҳолда ичилади. Агар бундан ҳам кучлироқ бўлишини истасалар, унга яна беш мисқол сано-и маккийдан қайнатиб қўшилади.

Пишлоқ зардобини қўйидагича олиниди: кўк кўзли сариқ эчки сутидан бир косасини қайнатиб; уч қошиқ ўткир сирка қўшилади. Сўнг силкитилади ва зардобини пишлоғидан ажрагач, сузилади.²⁸¹

Агар бавосир сабабли орқа тешик оғзи шишса, қуланж ва қаттиқ оғриқ юз берса бослиқ томиридан қон олинади ва икки думбага зулук қўйилади ёки қортиқ солинади. Сўнг гунафша шарбатини гулобга аралаштириб, яна райҳон уруғидан ҳам қўшиб ичи

лади.* Пўсти туширилган мош ва юпқа кесилган угра, оқ мурч, сурхмард²⁸² ва кўк укропдан қўшиб овқат қилинади. Гулхайри, сочбоғ ўти, янги ёки қуритилган укроп, гунафша, қашқар беданинг²⁸³ қанча муясар бўлса, шунчасини қайнатиб, то [шиш] моддаси пишиб ёрилгунча, унинг ярми қайноқ сувига белгача солиб ўтирылади. Агар [шиш] ёрилмаса ништар учи билан тилинади.

ТАШАҚҚУҚ ал-**МАҚЪАД**, яъни орқа тешик оғзининг ёрилиши. Рубойй:

Агар орқа тешик оғзида ёрилиш ранжи
пайдо бўлса,
Беморинг [эса] саломатликка муҳтож бўлса,
Олма, беҳи, зирк, лимон ва тотимга ўхшаш,
Қобиз нарсалардан парҳез қилиш керак!

Орқа тешик оғзидаги ёрилишни йўқотадиган марҳамнинг баёни. Рубойй:

Ҳар вақт кишининг орқа тешиги ёрилса,
Туя ўркачи[нинг ёғи] ва кўк муқл керак.
Ҳар кун сариқ мум билан марҳам қилиб
[қўйиб],
Сўнг Ҳақдан саломатлик тилаш керак.

Бу марҳамни тайёрлаш усули: бир ярим мисқол сариқ мумни ўн беш мисқол туя ўркачининг ёғида эритиб, уч мисқол кўк муқл эритилган гандано сувига қўшиб, марҳам бўлгунча салоя қилинади.

ВАРАМ ал-**МАҚЪАД**, яъни орқа тешик оғзининг шиши. Қондан бўлганда белгиси — оғриқ ва орқа тешикнинг оғирлиги. Сафродан бўлганда — санчиқ ва лўқиллаш. Рубойй:

Орқа тешик шишса, сабабини аниқла,
Қондан бўлса, қон ол, йўли шу.
Сафродан бўлса, сурги ичишда —
Меҳрибон дўстлар сўзи бўйича хатога
йўл қўйма!

Сафрони ҳайдайдиган сурги тайёрлаш усули: сано-и маккий — уч мисқол, тамар-ҳиндий — ўн мисқол, гунафша, қизил гул ва чала туйилган сачратқи уругининг ҳар бирдан икки мисқолдан, сапистон олхўрсидан ўттиз дона [олиб], ҳаммасини бир коса сувда [сувнинг ярми қолгунча] қайнатилади ва тозаланади. Сўнг йигирма мисқол ширали ширхиштини ўша сувда эритиб, тозалаб, ярим қайноқ ҳолда ичилади.

БУЙРАК ВА ҚОВУҚ КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ ДАВОСИ

ҲАСОТ ал-КУЛҒА, яъни буйрак тоши.
Белгиси: сийдикда сариқ, қизил ва яшил қумларнинг чиқиши.²⁸⁴

Рубоий:

Буйрак ичида тош борлигини сезилганда,
Буйрак оғриқдан пайза каби санчиб
турганда

Унинг соҳибни нонушта пайтида,
Ток чўпларининг куллини темиртикоп
суви билан ичиши керак

РИҒИҲ ал-КУЛҒА, яъни буйрак боди
Белгиси: оғриқнинг бир жойдан иккинчи
жойга кўчиб юриши ва оғир бўлмаслиги.
Рубоий:

Кишининг буйрагида бод борлиги сезилса,
Кепак ва туз босилса наф қилади.
Бу иллатда бемор зийрак бўлса,
Ҳар куни нонуштада мои усул ичади.

Мои усулини тайёрлаш усули «Фалаж»
[боби]да айтиб ўтилди.

ЗАЪФ ал-КУЛИА, яъни буйрак заифлиги.
Белгиси шундайки, сийдикнинг ранги янги
гўшт солиб ювилган сув рангига ўхшайди.
Рубоний:

Буйрак заиф бўлса, ҳеч бир имилламасдан,
Давоси учун афлуниёни қўлга кирит!

Сустлигидан олатинг²⁸⁵ мум каби [юмшоқ]
бўлса,

Буйрак қувватидан тош каби қаттиқ бўлади.

Афлуниёни²⁸⁶ тайёрлаш усули: мурч ва
мингдевойна²⁸⁷ уруғининг ҳар бирдан йигирма
дирамдан, афюндан ўн дирам, заъфарондан
беш дирам, сунбул, назла ўти ва фарфиюн-
нинг ҳар бирдан икки дирамдан, қундуз қи-
ридан бир дирам, ёввойи запжабил, чиёнси-
мон дарунажнинг ҳар бирдан ярим дирам-
дан, мушк ва тешилмаган марвариднинг ҳар
бирдан ярим мисқолдан [олиб], ҳаммаси ту-
йилади ва эланади. Сўнг тўқсон мисқол асал
билан қўшиб, бир донаг оғирликда соққача-
лар қилиб, ҳар куни ундан ютилади. Чала
пиширилган товуқ тухумининг саригини ту-
йилган елим билан бирга ейилади.

ВАРАМ ал-КУЛИА, яъни буйрак шиши.
Қондан бўлганда белгиси: ўткир иситма, оғ-
риқ, томирларнинг тўлаллиги ва томир ури-

Сенинг касалиннга қийин сийиш далил
бўлади.
Агар унинг сабаби қон ёки сафродан ўзга
нарса бўлмаса,
Қон олдир ва сурги билан моддаларни чиқар.

ҲАСОТ ал-МАСОНА, яъни қовуқ тоши.
Белгиси: сийдик билан оқ ёки кулранг қум-
ларнинг чиқиши.²⁹¹ Рубой:

Қовуқ тошидан аҳволинг ёмон бўлса,
Ҳар лаҳзада оғриғи жонингни қийнаса,
Табибда бунинг давоси учун —
Ҳажар ал-яхуднинг тенги ва ўхшаши йўқ!

Ҳажар ал-яхудни²⁹² истеъмол қилиш йўли
шундай: петрушка уруғи, гулхайри уруғи ва
сунбулнинг ҳар биридан бир мисқолдан
[олиб] қайнатилади. Сўнг тозалаб, ярим мио-
қол олхўри елими ёки араб елимини мазкур
сувда эритиб, оққант билан ширин қилиб,
яхуд тошининг туйилганидан уч донаг қўши-
лади ва ярим қайноқ ҳолда ичилади. Нўхот
шўрвадан овқатланилади.

ҚАРҲАТ ал-МАСОНА, яъни қовуқ яраси.
Белгиси: сийдик билан йиринг ва қон чиқи-
ши, ачишиши ва сийдикнинг бадбўйлиги. Ру-
бой:

Қовуғинг ярасидан давоси қийин
кўринган —
Оғриқ пайдо бўлган вақтда,
Қовуғинг йирингдан тозаланиб бўлгандан
кейин —
Равоч шарбатига мадмил элаки дорисини
қўшиб ич!

Мадмил²⁹³ элаки дорисини тайёрлаш усули: бодринг уруғининг мағзи, цитроп уруғининг мағзи ва қовун уруғининг мағзи—ҳар биридан икки мисқолдан, арман лойи, катиरो, крахмал, олхўри елими, семизўт уруғи ва табоширининг²⁹⁴ ҳар биридан ярим мисқолдан, Хитой равочидан бир мисқол [олиб], ҳаммасини туйиб элаб, ҳар кун икки мисқолнинг ўн мисқол равоч шарбатига аралаштириб ичилади. Равоч шарбати «Аташ муфрит» [боби]да баён қилинган апор шарбатини тайёрлаш усули бўйича тайёрланади.

РИЙҲ ал-МАСОНА, яъни қовуқ боди. Белгиси: оғриқ, қийин сийиш, [қовуқнинг] оғир бўлмаслиги. Рубойи:

Қовуқ оғриги боддан ҳосил бўлганда,
Ҳикмат йўлидан бир нафас ҳам ғофил бўлма!
Мон усул билан канақунжут ёғини
Ич, Худо шошилиш даво беради.

Мо ал-усулни тайёрлаш йўли «Рийҳ ал-кулъа» [боби]да айтилди.

Канақунжут ёғини олиш усули: канақунжут мағзини туйиб, то ёғи чиққунча сувда қайнатилади.²⁹⁵ Қошиқ билан сув юзасидан оздан йиғиб олинади.

ЖАРАБ ал-МАСОНА, яъни қовуқ қичимаси. Белгиси: қовуқнинг қичишиши, сийдикнинг бадбўйлиги ва ачишиши. Рубойи:

Эй қовуқ қичимасидан гамгин бўлган [қиши]
Меннинг сўзимни жон деб қабул қилмоғинг
керак

Дамбадам лабан ал-атопдан ичиб тур,

Шунда кутган [мақсаднинг] даво туфайли
юзага чиқишига яқинлашади.

Лабан ал-атоп — эшак сути.

ХАЛЪ ал-МАСОНА, яъни қовуқнинг жойдан жилиши. Белгиси: белга калтак ёки зарба тегиши, қийин сийиш. Рубой:

Қовуғинг жилишдан зарар кўрганда,
Қасалингни йўқотувчи тажрибакор [табиб],
Хўроз²⁹⁶ ҳалқумининг кулини берса,
Даволаш ўз ўрнида қилинган бўлади²⁹⁷

ТАҚТИР ал-БАВЛ, яъни сийдикнинг томчи-томчи бўлиб келиши. Агар қовуқ совуқлигидан бўлса, белгиси: сийдикнинг оқлиги, совуқ нарсалардан зарар кўриш, иссиқ нарсалардан фойда олиш. Рубой:

Эй сийдик томчилашига дучор бўлган,
Ва бу касаллик фикридан юраги ваҳимадаги
[киши].

Даво учун атрифулдан е,
Эрта-ю кеч бу сўзни ёдингда сақла!

Атрифул деганда катта атрифул назарда тутилади. Уни тайёрлаш усули шундай: Кобил ҳалиласининг пўсти, сариқ ҳалиланинг пўсти, қора ҳалиланинг пўсти, балила²⁹⁸ ва омила, мурч ва узунмурчнинг²⁹⁹ ҳар бирдан ўттиз дирамдан, занжабил, бузайдон,³⁰⁰ басбоса, Ҳинд чакамуги³⁰¹, Миср ёввойи сабзиси³⁰², сариқ ва қизил тударий³⁰³, қизил ва оқ баҳман, «қуш тили»³⁰⁴ ва кўкнор уруғининг ҳар бирдан ўн дирамдан [олиб], ҳаммасини ту-

йиб элаб, тайёрлаш усули «Қуланж» [боби]-да айтилган бодом ёғи билан қорштирилади. [Шуларга нисбатан] уч барабар кўпроқ кўпиги олинган асалга қўшилади ва бир мисқолдан икки мисқолгача [оғирликда] соққачалар қилиб ютилади. Овқатга кабоб ейилади.

ҲАБС ал-БАВЛ, яъни сийдик тугилиши. Агар совуқ миждан бўлса, белгиси: чанқамаслик, томирнинг сийрак уриши, сийдикнинг оқлиги. Рубой:

Ҳар ким сийдик тугилишидан қийналса,
Мижознинг совуқлиги бунга далил эканини билса,
Даво учун арман содасидан аҳлилга қўйса,
Сийдиги равон бўлиб келади.

Агар арман содаси топилмаса, Нишопур тузини жийда данагига ўхшатиб йўниб, аҳлил, яъни олат тешигига суқилади. Ёки икки донаг ҳилтитни³⁰⁵, уни ангуза³⁰⁶ ҳам дейишадди, ярим пиёла эшак сутида эритиб, ярим қайноқ ҳолда ичилади ва киндиккача бўлган иссиқ сувга ўтирилади. Ёхуд куйдирмайдиган даражадаги иссиқ сувдан гоҳ-гоҳ киндик остларига ва мойкларга қўйиб турилади. Чала туйилган нўхот билан ёш товуқ гўштнинг сувини махсар мағзининг шираси билан ечилади. Сийгиси келган вақтда сийдик йўли яхши очилиши учун тик турилади.

ҲАРҚАТ ал-БАВЛ³⁰⁷, яъни сўзак. Сабаби хоҳ сафронинг кўплиги бўлсин ёки бошқаси. Рубой:

Ҳар кимга сўзак раиждан алам етса,
У сабабли ҳар дамда алам кўрса,
Семизўт шираси ва қандни ҳар куни,
Пақпақ кулча дориси билаш ичиши керак.

Пақпақ³⁰⁸ кулча дорисини тайёрлаш усули: бодринг уруғининг мағзи, цитрон уруғининг мағзи, пўсти туширилган бодом мағзи, чучукмия рубби, крахмал, араб елими, қатиरो, бақам дарахтининг³⁰⁹ елими, дарё кундури ва «арусак дар парда»³¹⁰ («парда ичидаги келин») ҳам дейилган пақпақнинг ҳар бирдан икки дирамдан [олиб], петрушка уруғидан икки дирам³¹¹, афюндан³¹² бир дирам [олиб], ҳаммасини туйиб, элаб, арпабодиён суви билан аралаштирилади ва кулча дорилар ясалади. Ҳар куни икки ярим дирамни ўн мисқол оққант билан ширин қилинган ярим пиёла семизўт сувига аралаштириб, истеъмол қилинади. Пўсти туширилган мош, угра, хўл кашинични кўкнор шираси билан еб-ичилади.

САЛАС ал-БАВЛ, яъни сийдикнинг беихтиёр келиши. Агар қовуқнинг совуқлигидан бўлса, белгиси: чанқамаслик, сийдикнинг куйдирмай чиқиши. Рубомӣ:

Салас ал-бавлда кундурдан икки дирам,
Тўпалоқдан ортиқ ҳам эмас, кам ҳам,
[балки] тенг қўш.
[Уларни] туй ва майдаланган қант билан е,
Бу билан ғамдан қутулиб, саломат бўласан!

АЛ-БАВЛ ФИ-Л-ФИРОШ,* яъни сийдикнинг уйқуда ихтиёрсиз келиши³¹³. Хўллик ғалабаси сабабли қовуқ мускулининг бўшаш-

ганидан пайдо бўлса белгиси: киндик остининг совуқлиги, сийдикнинг рангензлиги. Рубой:

Уйқуда сийиб қўйсанг, сен доимо —
Кўп овқат ейишдан тийилганинг яхши.
Даво учун баршаъшодан —
Эрталаб бир донаг ва кечқурун бир донаг ич!

Баршаъшони тайёрлаш усули «Заҳир»ни даволаш [боби]да айтиб ўтилди.

ЗИЕБИТИШ³¹⁴ — кучли чанқаш, доимо сув ичиш, сувнинг бир оздан сўнг ҳеч қандай ўзгаришсиз [қайтиб] чиқишидан иборат [касаллик]. Рубой:

Эй касални доимо тузатиш пайдан бўлган [киши],

Агар табобат илмида олим бўлсанг,
Зиебитиш, «соҳиби»га буюр,
Ошқовоқ эти билан гўр узум шарбатини
берсинлар!

Гўр узум руббини³¹⁵ тайёрлаш усули: пордон ҳамда ширин узум гўрасидан сиқиб, суви сузилади. Сўнг қуюлгунча қайнатилади.

БАВЛ ад-ДАММ, яъни сийдик йўлидан қон келиши. Агар жигар заифлигида бўлса, белгиси: сийдикнинг суюқ бўлиши. Рубой:

Қон сийиш жигар заифлигидан бўлса,
Бундан заифлигинг ҳар дамда ортиб борса,
Агар зирк шарбати ва гўр узум сувидан
ичсанг,

Қувватинг ошади ва иллатинг камаяди.

Зирк шарбатни тайёрлаш усули «Исҳол» давоси [боби]да айтиб ўтилди.

ЭРКАКЛАРГА ОИД БЎЛГАН КАСАЛЛИКЛАРНИНГ ДАВОСИ

ЗАЪФ ал-БОҲ, яъни [жинсий] алоқага қодир бўлмаслик нуқсони. Агар манийнинг совуқлигидан бўлса, белгиси: манийнинг қийинлик билан чиқиши. Рубойи:

Жинсий ожизликдан доимо дилхаста
бўлсанг,
[Жинсий] алоқа вақтида ишинг охирига
етмаса,
Кўнглинг овқат ейишни истаган вақтда,
Усфур мияси ҳамда байзи ҳаммомни е!

Усфур — чумчуқ, байзи ҳаммом — каптар тухумидир.

КАСРАТ ал-ИҲТИЛОМ, яъни уйқуда [маний]нинг кўп оқиши. Бу касаллик манийнинг қотишидан пайдо бўлади. Рубойи:

Иҳтилом кўпайганда овқат ейишни
хоҳласанг,
Фархи ҳаммомни зира ва занжабил билан е!
Доимо қуруқ ва иссиқ нарсалардан истеъмол
қил,
Ҳўл ва совуқ нарсалардан ҳамиша пархез
қил.

Фархи ҳаммом — каптар боласи. Қуруқ-иссиқ [нарсалар] асал ва занжабил кабилар,

хўл-совуқ [нарсалар] семизўт ва қизил гул кабилардир.

УБНА³¹⁶, уни «иллати машойих» [«қариялар касали»] ҳам дейишади³¹⁷. Белгиси: қичишиш³¹⁸ ва жимоъ қилдиришдан роҳат топиш. Рубой:

Эй убна илллати хислатидан маълум бўлган
[киши],

Бу ёқимсиз иш [охири] яхши бўлади.
Агар икки-уч марта сабр ҳаббидан беришса,
Саломатлик ҳосил бўлади ва илллати
йўқолади.

Сабр ҳаббини тайёрлаш усули: Сокатра алойидан бир дирам, турбуд, нил уруғи, рум арпабодиёнининг ҳар бирдан беш дирамдан, Абу Жаҳл тарвuzининг гўшти, Ҳинд тузи, кўк муқл ва катиронинг ҳар бирдан ярим донагдан [олиб], ҳаммаси туйилади ва эланади. Ярим дирам дарахт пўкагини қил элакдан ўтказиб, қўшилади. Сўнг петрушка ёки арпабодиён сувида хамир қилиб, ҳаблар қилинади ва ютилади. Чала туйилган нўхот суви, жўжатовуқ³¹⁹, пўсти туширилган мош ва исмалоқдан овқат қилиб ейилади.

ГАДИТА, яъни жимоъ асносида, маший тушишга бошлаганда, ахлатнинг ўз-ўзидан [орқадан] чиқиб кетиши. Бу иллат орқа тешик мушакларининг сустлиги ва лаззатнинг кўплигида пайдо бўлади. Рубой:

Ҳар кимда гадита борлиги маълум бўлса,
Баён давҳига давосини ёзамаң.

Шиёф учун мозини майдаласанг,
Қасаллик йўқолади ва саломатлик кўпаяди.

Мазкур шиёфни тайёрлаш усули: тешиги
йўқ кўк мозидан эҳтиёжга яраша олинади,
уни туйиб элаб, тайёрлаш усули «қай» [бо-
би]да айтилган мирт мевасининг шарбати
билан қўшилади ва шиёфлар ясалиб, эрта ва
кечқурун кўтарилади, овқатга сумоқ оши
ейилади.

ФАТҚ³²⁰, у «боди фатқ»³²¹ номи билан ҳам
машҳур. Рубой:

Фатқ соҳибига ақл нуқтаи назаридан ҳаром
ҳисобланади.
Юмшатувчи нарсаларга яқинлашиши, ҳатто
ҳаммом ҳам,
Мазкур иллат кучайиб кетмаслиги учун —
Тураётганда рифода³²² билан боғлаш керак.

Юмшатувчи деб аъзони иссиқ ёки совуқ
нарсалар билан юмшатадиган нарсаларга ай-
тилади, масалан, иссиқ сувга.

ВАРАМ ал-ХУСИЯ, яъни мояк шиши.
Қондан бўлганда — шишнинг қизиллиги, саф-
родан бўлганда унинг сариқлиги³²³. Рубой:

Моякда сафродан шиш пайдо бўлганда,
Уни пиширувчи ва сурувчидан ҳам ичининг
керак.

Агар унинг сабаби қоннинг кўплигидан
бўлса,
Қон олувчини чақир, қонингни камайтирсин!

ҚАРҲАТ ал-ҚАЗИБ³²⁴, яъни олат яраси.
Рубой:

Қишн олат ярасидан алам кўрса,
Агар у шиш турларидан бўлмаса,
Буюр, куйдирилган қўрғошин, сирка, мум,
Гул ёғи ва анор донасидан марҳам қилсин!

Мазкур марҳамни тайёрлаш усули: бир ярим мисқол оқ мумни тайёрлаш усули «Қарҳат ал-ҳалқ» [боби] да айтилган гул ёғининг етти мисқолида ҳамда уч мисқол сирка сувида эритилади. Сўнг ҳаббар-руммон мақлу, яъни қовурилган анор доналари ва муртак, яъни куйдирилган қўрғошиннинг ҳар биридан тўрт мисқолдан [олиб], туйиб элаб қўшилади ва марҳам бўлгунча салоя қилинади.

МУАЗЗАММОТИ ЗАКАР, яъни олатни катта қиладиган нарсалар.

Рубой:

Катталаштириш учун олатга зифтдан қўйсанг
Раижу аламсиз катталиқ пайдо бўлади.
Суртиш учун зифт топиш муяссар бўлмаса
Алақ қидир, харротинни ҳам [топ].

Зифтни олатга суртишнинг йўли шундай: зифтдан эҳтиёжга яраша олинади, қиздирилган пичоқ билан сув тегмаган бўз устига юнқа қилиб суртилади ва куймайдиган қилиб ёпиштирилади. Совугандан сўнг ёпишиб қолади ва уни куч билан ажратиб олинади. Сўнг яна куймайдиган даражада қилиб ёпиштирилади. Катталиқ ҳосил бўлгунча ҳар куни ўн мартадан ёпиштириб [олиб] турилади.

Алақ — уни «зулу» ва «шулук» ҳам де-

йишади. Харротни эса лой орасида бўлади-
ган узун ва қизил қурт. Уларни суркаш йў-
ли шундай: сув билан тозалаб ювилади, соя-
да қуритилади ва туйилади. Сўнг элаб, кун-
жут ёғи билан қориштириб эрта ва кечда то
катталик пайдо бўлгунча суртилади.

ХОТИНЛАРГА ОИД КАСАЛЛИКЛАРНИНГ ДАВОСИ

КАСРАТ ат-ТАМС, яъни ҳайзнинг кўп
келиши. Қоннинг галабасидан бўлса, белги-
си: кўзнинг қизиллиги, томирларнинг тўла-
лиги. Қоннинг суюқлигидап бўлса, белгиси:
қоннинг куч билан чиқиши ва унинг сариққа
мойил бўлиши³²⁵. Рубоий:

Ҳайз кўплигида кўзлар қизил бўлса,
Қон олиш ва шадд-и садайндан ўзга нарса
бўлмайди.
Қон суюқ бўлса, муғаллиздан бермасанг,
Қон кўп кетади ва [аҳволи] ёмон бўлади.

Шадд—боғлаш, сади³²⁶—эмчак. Муғаллиз
деб қуюлтирадиган, масалан, ҳалим овқати
ва мол гўшти кабиларга айтилади.

ЭҲТИБОС ат-ТАМС, яъни ҳайз боғлани-
ши. Ортиқча семизликдан бўлса, белгиси: шу
сабабнинг ўзи. Балғамдан пайдо бўлган ти-
қилмадан бўлса, белгиси: аъзоларнинг суст-
лиги, томирнинг сийрак уриши ва сийдик-
нинг рангсизлиги. Рубоий:

Ортиқча симанликдан ҳайз боғланганда,
Очлик билан бадашни таҳзил қилишинг
керак,

Агар тиқилмадан бўлса уни очниш учун —
Хоҳ ошкора, хоҳ пинҳона бўлсин,
очувчилардан бер.

Симан — семизлик, таҳзил — ориқлатиш.
Очувчи деб тўсилишига сабаб бўлувчи мод-
дани йўқотадиган нарсаларга, масалан, пет-
рушка ва сачратқи кабиларга айтилади.

РАТҚ, яъни фарж оғзида пайдо бўлиб,
жимоъ қилишга тўсқинлик қиладиган парда.
Рубой:

Хотин киши ҳар вақт ратқдан потавон бўлса,
Эри эса хотинига зарба етказа олмаса,
Билгинки, табиб учун бунинг давоси —
Пўлатдан ўзга ҳеч нарса бўла олмайди.

НУТУВ ар-РАҲМ, яъни бачадоннинг ол-
динга келиши. Белгиси: киндик остида, орқа
тешикда, биқин ва белда кучли оғриқ бўли-
ши ва аъзоларнинг қалтираши. Рубой:

Ҳар хотинда бачадон олдинга келиши
маълум бўлса,
Бачадон рутубати бунга сабаб бўлса,
Уни йўқотиш учун бир кунда икки-уч марта,
Олдинги ғолиядан ғолиядон қил.

Ғолияни тайёрлаш усули «Хафақони
сард» [боби]да ёзилди.

РИЖО — қориннинг катталиги, ҳайзнинг
бекилганлиги ва бошқа томонлари билан
худди ҳомиладор хотинга ўхшаб қоладиган
касаллик. Ғализ боддан пайдо бўлса, белги-
си: сиқниш ва силашдан наф топиш. Рубой:

Қуюқ боддан рижо [иллати] пайдо бўлса,
Ноумид бўлма ва бу яширин сирни тингла.
Агар мой усулдан сенга ичиш муяссар
бўлса,
Даво туфайли бу касаллик йўли тугаганини
кўрасан.

ЭҲТИНОҚ ар-РАҲМ, тутқаноқ каби бир
озгина диққатлик пайдо бўлиши ва ҳушдан
кетишнинг юзага чиқиши. Манийнинг боғла-
ниб қолишидан пайдо бўлса, белгиси: касал-
лик тутганда бачадондан рутубат оқса роҳат
топиш. Бу касаллик билан тутқаноқ ораси-
даги фарқ шундаки, бу касалликда ақл бу-
тунлай йўқолмайди³²⁷. Рубой:

Хотин бачадонида маний банд бўлиб
қолишидан,
Бир неча муддат ҳушдан кетказадиган ранж
пайдо бўлса,
У билан жимоъ қилиш учун эртаю-кечда,
Кучли ва қувватли ёш эркак керак.

НАФХАТ ар-РАҲМ, яъни бачадон ели.
Белгиси: киндик остининг оғриши, бод қўз-
готувчи нарсалардан, масалан, боқло ва ло-
виядан зарар кўриш, ҳайдовчи нарсалардан,
масалан, арпабодиён ва анисундан фойда кў-
риш. Рубой:

Наъматок ва ёсуман гирдибоддан [азоб]
чеккани каби,
Хотин бачадон елидан изтироб чекса,
Бод йўқотувчи арпабодиёндан,
Гунча шаклида пуруз тайёрлаш керак.

Бачадон бодини йўқотадиган пурузни³²⁸ тайёрлаш усули: бодиён, Рум арпабодиёни, петрушка, газак ўти ва саътарнинг ҳар бирдан тенгма-тенг олиб, туйиб элаб, асал билан қориштирилади ва пурузлар ясаб битта-биттадан кўтарилади.

ҲИҚКАТ ар-РАҲМ, яъни бачадон қичмаси. Сафродан пайдо бўлса, белгиси: бачадоннинг иссиқлиги ва сафро галабасининг бошқа белгилари. Рубой:

Ҳар вақт танда сафро кўплигидан,
Хотиннинг бачадони қичиса, [аввало]
хотиннинг қувватига боқ.
Сўнг қувватига яраша сурги бер,
Токи тузалиш билан дили ғамдан қутулсин!

БАВОСИР ар-РАҲМ — бачадон [оғзи] атрофида бир неча доначаларнинг бўлиши. Рубой:

Хотинда бачадон бавосири рўй берганда,
Ундан қон олиш учун дарҳол қон олувчини
чақир.

Сўнг бачадон оғзининг даҳни учун,
Хух ва мишмиш лубубидан ёғ ол.

Даҳи — фатҳали нуқтасиз «дол» билан ёзилади, бу ёғ суркаш, лубуб «лубб»нинг кўплиги, «лубб» эса мағиз дегани, хух — шафтоли, мишмиш эса ўрикдир.

ТАШАҚҚУҚ ар-РАҲМ, яъни бачадоннинг ёрилиши. Белгиси: доимий оғриқ, жимоъ вақтида олатнинг қонга бўялиб чиқиши. Рубой:

Хотиннинг бачадонида ёрилиш сезилса,

Баён қилиб бўлмайдиган [кучли] огриқни
кўради.
Юмшатувчидан даво қилса фойда кўради,
Лекин буриштирувчилардан зиёндан бошқа
нарсга кўрмайди.

Бачадон ёрилишига фойда қилувчи му-
лайёинни тайёрлаш усули: гунафша, гул-
хайри уруги, ёввойи гулхайрининг ҳар бири-
дан уч дирамдан, сапистон олхўрисидан ўт-
тиз донга [олиб], ҳаммасини бир шиёла сувда
[сувнинг] ярми қолгунча қайнатилади. Сўнг
тозаланади ва ўн мисқол оқ таранжабин би-
лан ширин қилиб, ярим қайноқ ҳолда ичи-
лади. Урдак ёки товуқ ёғи билан угра ва ис-
малоқдан овқат қилиб ейилади.

ҚАРҲАТ ар-РАҲМ, яъни бачадон яраси.
Белгиси: огриқ, бачадондан йиринг ва зар-
доб чиқиши. Рубоий:

Бачадон ярасидан фиғон қилаётган хотин,
Баданидан куч-қувват кетмасидан аввал —
Йирингдан тозалангач, кундур, анор гули,
анор пўстлогидан,
Фурузча яса!

Мазкур фурузчани тайёрлаш усули: дарё
кундури — икки мисқол, анор гули, қушур
ар-руммон, яъни анор пўстининг ҳар бири-
дан ярим мисқолдан [олиб], ҳаммаси туйи-
лади ва эланади. [Сўнг] сув билан қориб, фу-
рузча ясалади, жун ичига олиб, фаржга кў-
йилади.

ВАРАМ ар-РАҲМ, яъни бачадон шиши.
Белгиси: барча хилларда қийин сийиш. Қон-

дан бўлганда — иситма, сийдикнинг қизиллиги, сафродан бўлганда — ўткир иситма ва оғриқнинг кучлилиги, савдодан бўлганда — шишнинг қаттиқлиги, балғамдан бўлганда — унинг [яъни шишнинг] юмшоқлиги. Рубойй:

Бачадон шиши агар қондан экани аён бўлса,
Софиндан ўша онда қон олишни фойда деб бил.

Сабаби бошқа хилт бўлган вақтда,
Уни [яъни хилтни] дафъ этувчидан берсанг
фойда қилади.

Софин — тўпиқнинг ичкари томонида жойлашган томир.

ХОТИНЛАР [ҳайздан] тозалангандан сўнг [олдига] кўтарса фарзанд бўладиган дориларга ишора. Рубойй:

Хотин [ҳайздан] тозалангандан сўнг
инфахадан кўтарса,
Сўнг одоб билан эрига яқинлашса,
Хотин баданига эркак суви йўл топганда —
Хотин ҳомила олса — ажабланарли жойи
йўқ!

ИНФАХА — у касрали «ҳамза» билан ҳам, фатҳали «фе» билан ҳам ўқилади. Уни кўтариш йўли шундай: [инфаха] сояда қуритилади, туйилади ва эланади. [Сўнг] асалга қўшиб, фуруза ясалади ва ҳайздан тозалангандан сўнг кўтарилади.

Агар фарзанд ўғил бўлса —
Аввало азм сади айманда ҳосил бўлади.
Азм — катталик, сади айман — ўнг эмчак.

**Ҳомиладор аёлнинг чора ва тадбирига
ишора**

Рубойӣ:

Одоб билан сўзларимга қулоқ солсанг,
Ҳомиладор аёл тадбири ҳақида гапириб
бераман.

[Аёл] ҳомиладор бўлган вақтда,
Қон олдириш ва сурги қилишдан парҳез
қилиши керак.

**Қийналиб туғадиган аёл
чора-тадбирининг баёни**

Рубойӣ:

Ҳомиладор аёл чап қўли билан,
Ҳосиятда пўлатни ўзига тортадиган тошни³²⁹
ушлаб турса,
Туғиши яқинлашиб қолган вақтда,
Фарзанд тезда туғилади ва аёл ғамдан
қутулади.

**БЕЛДА, ЧАНОҚ-СОНДА, ҚУЛ ВА ОЕҚДА
ПАЙДО БУЛАДИГАН КАСАЛЛИКЛАР**

ҲАДАБА — бу иллат соҳибини «букри»
ҳам дейишади. Ёмон рутубатдан бўлса, бел-
гиси: аъзоларининг оғирлиги, иллат бор
жойнинг совуқлиги.

Рубойӣ:

Эй букриликдан қадди камон каби эгик
бўлган;
Ва шишдан орқасида қабза пайдо бўлган
[киши]!
Даво нишонга тегиши учун —
Қасаб аз-зарирадан ҳар куни сурка!

Қасаб аз-зарира [хушбўй қамиш] — кун-
жут чўпларига ўхшаш ингичка чўпли [ўсим-
лик]дир: Суртма тайёрлаш йўли шундай:
ундан туйилади ва эланади. [Сўнг] асалга
қўшиб, куйдирмайдиган даражада суркалади.

ВАЖАЪ аз-ЗАҲР, яъни бел оғриғи.
Балғамдан бўлса, белгиси: силаганда совуқ
бўлиши, ҳаракат қилишдан наф топиш. Оғир
юк кўтаришдан бўлса, белгиси юқоридаги
сабаб. Рубоий:

Бел оғриғи балғамдан экани аён бўлса,
Қасалга унинг сургисини беришинг керак.
Оғир юк кўтаришдан бўлса,
Гул ёғини суркашни фойда, деб бил!

Гул ёғини олиш усули «Қарҳат ал-қазиб»
[боби]да айтилди.

ВАЖАЪ ал-МАФОСИЛ, яъни бўғимлар
оғриғи. Қондан ва сафродан бўлса, белгиси:
оғриётган жойнинг қизил ва сариқлиги, бал-
ғам ва савдодан бўлса, белгиси: оғриётган
жойнинг оқлиги ва қоралиғи. Рубоий:

Белингни оғриғи қондан бўлганда,
Қон олдириш йўли билан бадамингдан
қонни чиқар.

Агар бу иллатнинг сабаби бошқа хил
[Баданингни] тозалаш учун дарахт пўкагини
бўлса,
қидир!

Бўгин оғриғи хоҳ моддий, хоҳ муфрад,
хоҳ мураккаб бўлсин, дарахт пўкаги истеъ-
мол қилинади: тоза санён мақкий — беш
мисқол, дунё нилуфариннинг гули, қизил
гул, сумбулсоч, арпабодниён, чала туйилган
сачратқи уруғининг ҳар биридан икки мис-
қолдан, чала туйилган совринжондан бир
ярим мисқол, сапистондан ўттиз дона [олиб],
ҳаммасини бир коса сувда [сувнинг] ярмидан
оз қолгунча қайнатилади ва тозаланади.
[Сўнг] шу сувда ўн олти мисқол ширхиштин
эритиб, тозалаб, бир мисқол дарахт пўкаги-
ни қил элакдан ўтказиб кўшилади. Ярим
қайноқ ҳолда ичилади. Чала туйилган нўхот,
жўжатовуқ, пўсти туширилган мош, ҳўл
кашничдан овқат ейилади³³⁰.

ВАЖАЪ ал-ВАРҚ, яъни чаноқ-сон оғри-
ғи. Қон ғалабасидан бўлса, белгиси: қон ға-
лабасидан бўладиган ҳар хил белгилар: кўз-
нинг қизиллиги, оғриётган жойнинг иссиқли-
ги. Рубоий:

Ҳар ким чаноқ-сон оғриғидап ғамгин бўлса,
Агар қони баданида ҳаддан ортиқ [кўп]
бўлса,

Софиндан қон олдиришга йўл кўрсатсанг,
Сенинг давомг билан саломатлик топади.

Софин маъноси «Варам ар-рахм» [боби]
да баён қилинди.

ЯНА ЧАНОҚ-СОН ОҒРИҒИНИНГ ДА

ВОСИ. Агар балғамдан бўлса, белгиси: си-
лаганда совуқлиги, чаноқ-соннинг оғирлиги,
тунда оғриқнинг кўпайиши, балғам ғалаба-
сининг бошқа белгиларининг бўлиши билан
бирга кундузи оғриқнинг камайиши. Рубой:

Эй, чаноқ-сон оғриғи балғамингдан аён
бўлса,
Аҳволинг чаноқ-сон оғриғидан ўзгача бўлса,
Дарахт пўкағи билан кучайтирилган кичик
атрифул,
Сен учун фойда бўлади.

Кичик атрифулни тайёрлаш усули «Хаё-
лот» [боби]да айтиб ўтилди. Дарахт пўкағи
билан уни кучайтириш йўли шундай: ундан
икки мисқол олиб, қил элакдан ўтказилган
бир мисқол дарахт пўкағига қўшиб, соққача-
лар қилинади ва ютилади. Нўхот шўрвадан
овқат қилинади.

ИРҚ ан-НАСО³³¹, яъни томир оғриғи³³².
Уни «кужук» ҳамда «қўян» ҳам дейишади.
Рубой:

Киши ирқ ан-насондан ғамгин бўлса,
Оғриғи ҳар дамда ошиб бормаслиги учун —
Бу иллатга сабаб бўлган хилтин,
Бадандан чиқариб ташлашинг керак.

НИҚРИС — оёқ папжаларининг бўғимида
бўладиган оғриқ [подагра]. Бу иллатнинг юз
бериши кўпроқ суюқ ва ўткир моддадан бў-
лади. Рубой:

Сенга ниқрис давоси учун йўл кўрсатаман,

Шояд бу чоҳдан ташқарига йўл топа олсанг.
Агар унинг моддаси сафро, балғам ва қон
бўлса,
Қус, қон олдир ва сурги ич!

ДОЪ ал-ФИЛ — оёқ болдири худди фил
болдиридек шишиб кетадиган хасталик. Сав-
додан бўлса, белгиси: яра, балғамдан бўл-
са — яранинг бўлмаслиги.

Рубоний:

Эй «фил касаллигидан» жони ғамгин бўлган
[киши].
Ҳар дамда оёгингни йўгонлиги ошиб борса.
Қонингни қон олдириш йўли билан чиқариб
ташла
Ичингни суяқ хилтдан тозала.

ДАВОЛИ, яъни болдир томирларининг
йўгонлашуви ва унда тугунларнинг пайдо
бўлиши. Агар савдоли қондан бўлса, белги
си: қорага мойил бўлган қизғиш ранг. Бал
ғамли қондан бўлса — кўкка мойил бўлган
оқ ранг. Рубоний:

Дилинг даволидан маҳзун бўлган вақтда,
Қон олдириш билан қондан қутулганингда
кейин —
Баъзан қусиш ва баъзан сурги қилиш йўл
билан
Бадандан савдо ва балғамни чиқар!

ИСИТМАЛАР ДАВОСИ

ХУММА ЙАВМ, яъни бир кунлик исит-
ма. Бир кунлик иситма қон ғалабасидан бў-

са, белгиси: ғамдан пайдо бўлади, кучли ғамдан кейин юзага чиқади. Сунухуснинг³³³ белгиси: доимий иситма, кўз ва юзнинг қизиллиги, сийдикда бадбўйликнинг йўқлиги. Рубой:

Бир кунлик иситма сенга яқинлашса,
Шодликни иста ва зинҳор ғам ема.
Сунухус пайдо бўлганда эса,
Қон олдир, бундан яхшироқ даво бўлмайди.

ҲУММА МУТБИҚА, яъни қон чиришидан бўладиган иситма. Белгиси: доимий иситма, юз рангининг қизиллиги, аъзонинг оғирлиги ва сийдикнинг сассиқлиги. Рубой:

Эй мутбиқада дили ғамгин бўлган [киши],
Қон [кўплигининг] белгиси юзу-пешонангдан
маълум бўлса,
Қон олдирасан ва уч кунгача —
Мулайиндан ичасан — расму одат шундай.

Мутбиқага мувофиқ келувчи мулайинни тайёрлаш усули: тамриҳиндий, Бухоро олхўриси, нордон кашнанинг³³⁴ ҳар бирдан ўп беш мисқолдан, жилонжийда ва сапистон олхўрисиининг ҳар бирдан ўттиз донадан [олиб], кечаси сувга солиб қўйиб, эрталаб тозалаб ичилади. Пусти туширилган мош, угра, ҳўл кашнич, қатик, тамриҳиндий сувидан овқатланилади.

ҒИББ, яъни сафродан бўладиган иситма. У хоҳ лозим, яъни доимий бўлсин, хоҳ доир, яъни бир кун тутиб, бир кун тутмайдиган бўлсин; белгиси: кучли чанқаш, бош оғриғи, уйқусизлик, сийдикнинг сариқлиги. Рубой:

Сафроли иситмадан хаста дилинг ғамгини
бўлса,

Сиканжубин ичгину фойдасини кўр.
Аввалида ичинг қотган бўлса,
Муносиб ҳуқна билан юшат.

Сиканжубинни тайёрлаш усули «Варам
ат-тиҳол» [боби]да маълум қилинди.

Ғиббинг бошланишида амалга ошириш
зарур бўлган ҳуқнани тайёрлаш усули: гу-
нафша, гулхайри, нилуфар танаси, итузум-
нинг ҳар биридан икки мисқолдан, жилон-
жийда ва сапистоннинг ҳар биридан йигирма
донадан, чала туйилган махсар мағзидан ўн
дирам [олиб], ҳаммасини бир коса сувда³³⁵
[сувнинг] ярми қолгунча қайнатилади ва то-
заланади. [Яна] қорақуртдан беш мисқол, ян-
тоқ шакардан йигирма мисқол [олиб], мазкур
сувда эритиб, тозалаб, ўн дирам мол ёғидан
ҳам қўшилади ва ярим қайноқ ҳолда ҳуқна
қилинади. Пусти туширилган мош, угра, қо-
воқ, ҳўл кашнич, тамарҳиндий сувидан ов-
қатланилади.

Иситманинг саккизинчи ёки ўнинчи ёки
ўн иккинчи ёки ўн олтинчи кунни сурги ичи-
лади.

Кўпгина тажриба қилувчиларнинг наза-
рида ғибб учун энг фойдали бўлган сурги-
лардан бирини тайёрлаш усули шундай: та-
марҳиндий — ўттиз мисқол, жилонжийда³³⁶ —
йигирма дона, гунафша икки мисқол, [бу-
ларни] тунда сувга солиб қўйиб, эрталаб то-
заланади. Сўнг йигирма мисқол ширхит ва
ўн мисқол фулус мағзини ўша сувда эритиб,
тозалаб, тайёрлаш усули «Тақтир ал-бавл»

[боби]да айтилган бодом ёгидан бир мисқол қўшиб ичилади.

Агар ғибб ҳолис³³⁷ бўлмаса, тутиши ўн икки соатдан ўтиб кетади. У пайтда беш мисқол тоза санои маккийни қайнатиб, тозалаб, юқоридагига қўшиб юборилади. Чала туйилган нўхот, пўсти туширилган мош, ҳўл кашничдан овқат қилиб, қатиқсиз ичилади.

Безгакда танқиядан кейин икки мисқол жузви аъзам кўкнор пўсти ёки узунмурчдан туйиб, элаб, тўрт мисқол эритилган асал билан қўшилади ва безгак тутишидан икки соат олдин истеъмол қилинади. Ёки «Юсуфий арақи»дан ичилади. «Юсуфий арақи»ни «Юсуфий шарбати»дан чиқарилади. «Юсуфий шарбати»ни тайёрлаш усули эса «Жуъ ал-бақар» [боби]да баён қилинди. Пўсти туширилган мош, чала туйилган нўхот, майда кесилган угра, гуруч, узунмурчдан овқат қилиб ейилади.

ҲУММА БАЛҒАМИЙ, яъни балғамдан бўладиган иситма. Хоҳ лозима ва лисқа, яъни доимий бўлсин, хоҳ ноиб ва мувозиба, яъни бир кунлик бўлсин, белгиси: томирнинг мулойим уриши, сийдикнинг рангсизлиги, аъзоларнинг оғирлиги, чанқашнинг камлиги ва уйқунинг кўплиги. Рубойи:

Эй балғамли иситмадан дили гамгин бўлган
[киши],

Гам тортган жонингга бу гам яқинланган
бўлса,

Агар эрмон шарбати билан —

Сиканжубиндан кўп ичанг фойда қилади.

Эрмон шарбатнин тайёрлаш усули: эрмон — тўрт дирам, петрушка уруги — уч дирам, чала туйилган Цейлон долчини — икки дирам, [буларнинг] ҳаммасини бир пиёла сувда [сувнинг] ярми қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг етмиш мисқол тозаланган оққант кўшилади ва қиём бўлгунча қайнатилади. Бу шарбатдан ҳар кун эрталаб беш мисқолини тайёрлаш усули «Ғибб» [боби]да айтилган сиканжубиннинг беш мисқоли билан бирга етти қошиқ сувга аралаштириб, ичилади. Пўсти тўширилган мош, ярим туйилган нўхот, занжабил, мурч ва исмалоқдан овқат қилиб ейлади. Агар занфлашиб қолиш хавфи бўлса, жўжатовуқ гўштидан ҳам қўшилади. Модда пишганидан сўнг муносиб сурги берилади.

Балғамдан бўлган иситмага наф қиладиган сургини тайёрлаш усули: тоза сапон маккий — беш мисқол, чала туйилган чилноя, чала туйилган сачратқи, сүмбүлсоч, арпабодигён, петрушка уругининг ҳар биридан икки мисқол, зирк уч мисқол, сапистон [олхўриси]дан ўттиз дона [олиб], ҳаммасини бир пиёла сувда [сув] ярмидан озроқ қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг янтоқ шакар қизил шакар ва фулус мағзининг ҳар биридан ўн мисқолдан олиб, ўша сувда эрнтилади ва тозаланиб бир мисқол дарахт лўкагини қил элакдан ўтказиб, тайёрлаш усули «Ғибб» [боби]да айтилган бодом ёғидан бир мисқол қўшиб, ярим қайпоқ холда ичилади.

ХУММА САВДОВИЙ, яъни савдодан бўладиган иситма. У хоҳ рубъ лозим, яъни доимий, хоҳ доир, яъни икки кун тутмай, учини-

чи кунн тутадиган, хоҳ бошқа, [масалан], таби химс, яъни уч кун тутмай, тўртинчи кунн тутадиган, таби судс, яъни тўрт кун тутмай, бешинчи кунн тутадиган, таби сабъ, яъни беш кун тутмай, олтинчи кунн тутадиган ва ҳоказо шунга ўхшаб кетаверадиган иситма бўлсин, белгиси: томирнинг қаттиқ уриши, сийдикнинг қоралиги, аъзоларнинг оғирлиги ва фикрнинг бузилиши.

Рубоий:

Агар иситма савдодан бўлса, говзабон,
Қанд ва гунафша гулидан шарбат тайёрла.
Ҳар кунн бир қошиқдан сувга аралаштириб,
Райҳон уруғи билан бирга ич!

Мазкур шарбатни тайёрлаш усули: тоғ говзабони ва кўк гунафшанинг ҳар биридан беш мисқолдан [олиб], бир ярим пиёла сувда [сувнинг] ярми қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг олтамиш мисқол тозаланган оққандан солиб, қуюлгунча қайнатилади. Ҳар кунн эрталаб бир қошиғини сувга аралаштириб, икки мисқол райҳон уруғи ва бироз гулоб қўшиб ичилади.

Маълум бўлсинки, савдовий иситманинг моддаси савдо ва қон аралашмасидан бўлса, қон олдириш керак. Сафро ёки бошқа моддадан бўлса, шунга муносиб сургидан бериш лозим.

Савдодан бўлган иситмага фойда қиладиган сурғини тайёрлаш усули: бу [иситма] хоҳ куйганидан, хоҳ бошқадан бўлсин: беш мисқол тоза санои маккий, чала туйилган чилпоя, говзабон сумбулсоч арпабодиён, шоҳ-

тара ва чала туйилган сачратқи уруғининг ҳар биридан икки мисқолдан, жилолжийдадан йиғирма дона, Бухоро олхўрисидаан ўн дона [олиб], ҳаммасини бир коса сувда [сувнинг] ярмидан озроқ қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг ўн тўрт мисқол ширхишт³³⁸ ва ўн мисқол фулус мағзини ўша сувда эритиб, тозалаб, ярим мисқол дарахт пўкагини қил элакдан ўтказиб, тайёрлаш усули «Хумма балгамий» [боби]да айтилган бодом ёғидан бир мисқол қўшиб, ярим қайноқ ҳолда истеъмол қилинади. Чала туйилган пўхот суви, жўжатовуқ гўшти, пўсти туширилган мош, долчин ва исмалоқдан овқат қилинади.

ХУММА ДИҚҚ, яъни диққ³³⁹ иситмаси. Белгиси: доимий мулоим иситма, томирнинг қаттиқ, аммо ингичка уриши, сийдикнинг рангсизлиги, овқатдан сўнг юзнинг қизариб кетиши.

Рубоий:

«Диққ» билан кимнинг юрагидан
куч-қувват кетган бўлса.
Даво учун то имкони борича —
Кофур кулча дориси, семирзўт шираси, қанд,
Арпа суви, мош, ясмиғ ва жўжатовуқ
гўштидан бер.

Кофур кулча дорисини тайёрлаш усули: қовоқ уруғининг мағзи, бодринг уруғининг мағзи, қовун уруғининг мағзи ва беҳи уруғи мағзининг ҳар биридан беш дирамдан, қизилгул, чучукмия рубби ва табоширнинг ҳар биридан уч дирамдан, араб елми, оқ сандал, крахмалнинг ҳар биридан икки дирамдан,

арпабодиён ва кофурнинг -ҳар бирдан бир дирамдан [олиб], ҳаммаси туйилади ва эланади. Сўнг испағул шираси билан қўшиб, кулчалар қилинади. Ҳар кун эрталаб бир мисқолини оққант билан ширин қилинган ярим пиёла семизўт ширасига аралаштириб истеъмол қилинади.

**АЪЗОЛАР ЮЗАСИГА ЧИҚАДИГАН
КАСАЛЛИКЛАРНИНГ, ЯЪНИ ШИШЛАР
ТОШМАЛАР ВА БОШҚАЛАРНИНГ ДАВОСИ**

АВРОМ, яъни шишлар³⁴⁰. Рубоий:

Аъзонг шишса — хоҳ орқа бўлсин, хоҳ биқин,
Хоҳ қўл, хоҳ оёқ, хоҳ қулоқ ости, хоҳ юз.
Моддаси қон бўлса, томирдан қон олдир,
Бошқа хилт бўлса унинг учун сурги қидир.

ФАЛАҒМУНИЙ³⁴¹, ғоятда қизил бўладиган шиш. Белгиси: ўткир иситма, оғриқ ва санчиқ. Рубоий:

Ҳар кимга фалағмуний юз кўрсатса,
Хуқна билан ичини тозалайсан,
Ичимликдан норанж шарбатини берасан,
Овқатига эса арпа суви, мош ва ошқовоқ
[берасан].

Норанж шарбатини тайёрлаш усули «Судодъ сафровий» [боби]да баён қилинди.

ҲУМРА, яъни сурхбода [сарамас]. Белгиси: бир қизиллик бўлиб, унга бармоқ босилса, сариқ рангга мойил бўлиб олади, [бармоқ] кўтарилса, яна қизил бўлиб олади³⁴². Рубоий:

Қимда сарамас пайдо бўлса,
Баданини сафродан тозалаш учун сурги
қидир.
Мижозни мўътадил қилнш учун кечқурун
ва эрталаб,
Ичимлигини сиканжубин ва ошқовоқ сувидан
қил.

Сиканжубин шарбатиши тайёрлаш усули
«Хумма балғамий» [боби]да айтиб ўтилди.

Ошқовоқ сувини олиш йўли шундай: қо-
воқни хамир ичига олинади, сўнг чўққа кў-
миб қўйилади. Пишгандан кейин чиқариб
олиб, ичида тўпланган сув йиғиб олинади.

ВАРАМ РИҲИЙ, яъни елдан бўладиган
шиш. Белгиси: кекиришдан нафъ топиш, ел
чиқариш³⁴³. Рубой:

Шиш елни бўлса, наффоҳдан берма,
Ундан яна қайта еллар пайдо бўлмасни!
Мулаттифдан бер ва елни тарқатиш учун,
Кулни қиздириб устига қўй.

Наффоҳ деб ел пайдо қилувчи, масалан,
ловия кабиларга айтилади. Мулаттиф деб
моддани суюлтирадиган, масалан, зуфо каби
нарсаларга айтилади.

ВАРАМ РАХВ, яъни юмшоқ шиш. Бў ил-
лат суюқ балғамдан пайдо бўлади.

Рубой:

Юмшоқ шиш билан ҳамхона бўлганинда,
Мастона қайт қилсанг бундан яхшиси йўқ.
Шундан сўнг сирка ва содани —
Мирт ёки дўлана сувига қўшиб суркайсан.

Мазкур суртмани тайёрлаш усули: натрун, яъни арман содасидан беш мисқол [олиб], туйилади ва эланади. Икки ҳисса кўпроқ сирка, мирт сувй ёки дўлана сувидан бир озгинасини асалга қўшиб, ярим қайноқ ҳолда суртма қилинади.

ХАНОЗИР³⁴⁴, бу — кичкина, қаттиқ, аъзо рангида гўштга ёпишган бир шиш. Бу иллат тўйинидан ва ҳазмнинг бузилишидан пайдо бўлади. Рубой:

Ҳар ким ханозир [иллатига] гирифтор бўлса,
Бу беморнинг хасталиги тақдирдан бўлса,
Мурч, гулхайри ва миртни боғласа,
Ишни даво ва тадбир билан қилган бўлади.

Бу боғланадиган дорини тайёрлаш усули: мурчдан икки мисқол, гулхайридан бир мисқол [олиб], туйилади ва эланади. Ун дирам зифтни³⁴⁵ эритиб, ҳаммасини аралаштириб, боғланади.

СИЛЪА — ханозирга ўхшаш бир шиш бўлиб, бироқ гўштга ёпишмаган бўлади. Қатталиги баъзан қовундек бўлади. Бу иллат қуюқ балғамдан пайдо бўлади. Рубой:

Ҳар қандай хаста дил киши силъага дучор
бўлса,

Хаста дилли кишилар доирасидан жой
олган бўлса,

Муаффина дориларидан суркаган вақтда,
Нимани умид қилса, ўшани қўлга киритади.

Муаффина, яъни чиритувчи дориларнинг зикри ва уш суртма қилиш йўли: сув тег-

магап оҳак ва мис кукунининг ҳар бирдан
икки мисқолдан, зирних³⁴⁶ ва арман содаси-
нинг ҳар бирдан бир мисқолдан [олиб], ҳам-
маси туйилади ва эланэди. Тайёрлаш усули
«Важаъ аз-заҳр» [боби] да айтилган гул ёғи-
дан ўн мисқол қўшиб, ярим қайноқ ҳолда
суртма қилинади.

ГУДДА — силъага ўхшаш бир шиш бў-
либ, аммо ҳажми ёнғоқдан катта бўлмайди.
Рубоий:

Кўришишида силъага ўхшаган гудда,
Хоҳ жоҳил бўлсин, хоҳ фақиҳ³⁴⁷, кимда пайдо
бўлса,

У ерга тапбеҳ аҳлининг сўзи бўйича —
Кўрғошиндан суркашинг ва боғлашинг керак.

САРАТОН — юмалоқ шаклли, кўк ва қо-
рага мойил шиш. Атрофидан зич томирлар
ўсиб чиққан бўлади. Рубоий:

Бирор кишида саратон ранжи пайдо бўлса,
Ғам ва андуҳ жон ва дилига жойлашган
бўлса,

Уни йўқотиб бўлмайди, аммо барибир ҳам
эмас,

Танқия учун ҳаракат қилсаю-қилмаса.

Танқия қилишдан фойда — [саратон] кў-
пайишининг олдини олишдир.

ЖУЗОМ — уни бутун бошли аъзолар-
нинг саратони ҳам дейишади. Белгиси: қора-
га мойил қизил ранг, нафас сиқиши, овоз бў-
ғилиши, кўп аксриш, бурун тешигининг бе-

килиши, аъзоларда ғуддаларнинг пайдо бўлиши.

Рубонӣ:

Қатта ё кичик кишида жузом ранжи пайдо бўлса,

Мақсади бу касалликдан тузалиш бўлса,

Қон кўплигининг белгиси мавжуд бўлса,

Томиридан қон ол ва девпечак

қайнатмасидан бер.

Девпечак қайнатмасини тайёрлаш усули: тоза санон маккий — етти мисқол, Қобил ҳалиласининг пўсти — беш дирам, чала туйилган чилдоя, арпабоднён, сумбулсоч, чала туйилган сачратқи уруғининг ҳар биридан уч дирамдан, жилонжийда ва сапистон [олхўрисининг] ҳар биридан йигирма дона, Бухоро олхўрисидан беш дона [олиб], ҳаммасини бир коса сувда [сувнинг] ярми қолгунча қайнатилди ва тозаланади. Сўнг беш дирам девпечакни халтага солиб, ўз мазасини бутунлай сувга чиқаргунча ишқаланади. Яна йигирма мисқол оқ янтоқ шакар, ўн мисқол фулус мағзини мазкур сувда эритиб, тозалаб, ярим қайноқ ҳолда ичишга буюрилади. Чала туйилган нўхот ва семиз товук гўштига долчин, заъфарон³⁴⁸ ва исмалоқ қўшиб овқат қилинади.

ЖАМРА — «жйм» билан, яъни хўппоз. Унинг белгиси шундайки, у этни ейди, куйдиради, гўшт ичига бироз ўйиб кирган бўлади, қуриганда эса қора доғ қолдиради. Рубонӣ:

Жамрадан сенинг танинг титилган бўлса,
Эшит, Абу Али шундай буюрган.

Сурги [қилганингдан] кейин, суртиш учун —
Сирка билан туйилган мозини бир-бирига
қўш.

НАМЛА, яъни қичишиш ва ачишиш билан бўладиган майда тошмалар. Бу иллат сафродан пайдо бўлади.

Рубой:

Эй тани намла пайдо бўлишидан эзилган
[киши],
Ташвишинг ҳар дамда у туфайли кўнайган
бўлса,
Сурги ичиш билан сафронни чиқарсанг,
Фойда қилади ва ундан осойиш топасан.

НАҚҚОТД — чечакка ўхшаш сув билан тўла бўладиган бир қаварчиқ бўлиб, оловдан куйганда пайдо бўлади. Бу иллат [хилт] сувининг чиқиши ва тери остида қамалиб қолишидан пайдо бўлади. Рубой:

Наққотада танинг шилинган бўлса,
Ўша онда қон олдир, осудалик топасан,
Битта-битта ёр ва унга —
Туйилган анзиратдан тезда сеп.

ШАРО — уни «эшак еми» ҳам дейдилар. Агар қон ғалабасидан бўлса, белгиси: рангининг қизиллиги. Рубой:

Эй юраги «эшак еми»дан озор топган [киши],
Бу озоринг қон тугёнидан бўлса,
Сени томиридан қон олдирган ва мулайийин
ичган —
Ҳолда кўрсак — тузалган ҳолатда учратамиз.

«Эшак еми» ва бошқа барча қондан со-
дир бўладиган иллатларга наф қиладиган
мулайийинни тайёрлаш усули: жилопжийда ва
сапистоп [олхўриси]нинг ҳар бирдан эллик
донадан, тамарҳиндий ва Бухоро олхўриси-
нинг ҳар бирдан ўн мисқолдан, итузум, Чала
туйилган сачратқи уруги, дарё нилуфари гу-
лининг ҳар бирдан уч дирамдан [олиб], ҳам-
масини бир ярим пиёла сувда [сувнинг] ярми
қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг
ўт тўрт мисқол оқ янтоқшакарни ўша сувда
эритиб, тозалаб, ярим қайноқ ҳолда ичилади.
Пўсти туширилган ясимқ, угра, ҳўл каш-
нич, қатиқ ва тамарҳиндий сувидан овқат-
ланилади.

Қош олдириш ва ички юмшатишдан сўнг
ҳар кеча йигирма мисқол лимон суви ёки гўр
узум суви ё сиркани тайёрлаш усули «Важаъ
аззаҳр» [боби]да айтилган бодом ёғининг ёки
кунжут ёғининг беш мисқоли билан бироз
гулобга аралаштириб ярим қайноқ ҳолда
суркалади ва эрталаб ҳаммомга борилади.

ҲАСАФ, яъни аъзони [жонивордек] ча-
қувчи майда қизил тошмалар. У гўё игна
санчаётгандек бўлади. Бу иллат ўткир қуюқ
буғлардан пайдо бўлади³⁴⁹. Рубой:

Қимда ҳасаф бўлса — у хоҳ дарвиш бўлсин,
хоҳ шоҳ,

Эртаю-кеч ҳаммомга бориши керак.

Ҳаммомдан ташқарида бўлса —

Совуқ сувда чўмилса, иншооллоҳ, унга

фойда қилади.

БАНОТ ал-ЛАЙЛ³⁵⁰, яъни қичишиш билан

бўладиган майда тошмалар. Совуқ кечаларда бурун тешигининг бекилиб қолишидан пайдо бўлади. Рубой:

Сенда тасодифан «банот ал-лайл»,
Пайдо бўлиб қолса, сурги дорини ихтиёр қил.
Сўнг боқлонинг майдаланганини,
Гулоб, сирка, гул ёғи билан бирга
эртаю-кеч сурка.

Мазкур дорини тайёрлаш усули: боқло ундан ўн беш мисқол ва тайёрлаш усули «Силъа» [боби]да айтилган гул ёғидан беш мисқол [олиб] бироз сирка қўшиб, ярим қайноқ ҳолда суркалади.

САЪФА, яъни аксар вақт бошда пайдо бўладиган тошма. Ундан асалга ўхшаш йиринг оқади. Гоҳида суюқроқ бўлади, баъзан эса қуруқ бўлади. Суюқ йиринг оқадиган қисмини ширинча дейдилар. Рубой:

Саъфа иллатидан ҳолинг ёмон бўлса,
Тузалишга хоҳишинг бўлса, сургини ихтиёр
қил.

Сурги ичилгандан кейин, қоразок ва
ишқорни,
Сирка билан эртаю боғла.

Мазкур боғланадиган дорини тайёрлаш усули: қоразокдан³⁵¹ икки мисқол, ишқордан³⁵² беш мисқол [олиб], туйилади ва эланади. Сўнг сиркага аралаштириб боғланади.

БАЛХИЙА³⁵³ — саъфанинг навидан. Уни «паишахурдаги»³⁵⁴ ҳам дейишади³⁵⁵. Рубой:

Сенда тасодифан балхийа пайдо бўлса,
Рапжу-алами жону дилинга йўл топган
бўлса,
Танқиядан сўнг сабр ва қаврак елимини,
Сирка билан эртаю-кеч боғла!

Мазкур боғлайдиган дорини тайёрлаш
усули: ўн мисқол қаврак елимини олтмиш
мисқол сиркада эритиб, туйилган Сокатра
сабридан беш мисқол қўшилади ва боғла-
нади.

ФАРАНГИЙА, яъни «облаи фаранг»³⁵⁶.
Белгиси: аъзодаги тошмалар ва бўғинлар-
нинг оғриғи³⁵⁷ Рубой:

Эй иззат эгаси, «облаи фаранг»да,
Душманга қарши кучингни сақла.
Қайт қил ва суҳбатга берилма,
Кечки овқатдан ташқари нима есанг, еявер.

**ЯНА «ОБЛАИ ФАРАНГ»НИНГ ДАВОСИ
ҲАҚИДА**³⁵⁸ Рубой:

Эй «облаи фаранг»дан ҳоли ёмон бўлган,
Саломатлик этагидан қўли қисқарган [киши],
Ҳар икки-уч ойда қон олдир, [шунда] бу
иллат —
Қон олдиришдан кўнгилдагидек даф бўлади.

Уч хил хилтни ҳайдаб чиқарадиган сур-
гини тайёрлаш усули: бир мисқол дарахт пў-
кагини қил элақдан ўтказиб, икки дона не-
ран фикро билан қўшиб, гунафша шарбати
билан аралаштирилади ва соққачалар ясаб,

мазкур шарбатга юмалатиб қўйилади. Эрта-
лаб ундан ютилади.

Дори таъсир қилиб, уч-тўрт марта сурил-
гандан кейин, тоза сапон маккийдан беш мис-
қол, чала туйилган чилпоя ва итузумнинг ҳар
биридан уч мисқолдан, қизилгўл, сумбулсоч
ва шоҳтаранинг ҳар биридан икки мисқол-
дан, дарё нилуфаридан бир мисқол, сапистон
[олхўриси]дан ўттиз дона [олиб], ҳаммасини
бир коса сувда қайнатилади. Сув ярмидан
озроқ қолгандан кейин, ўн бир мисқол шир-
хитин шу сувда эритиб, тозалиб, ярим қай-
ноқ ҳолда ичилади. Сурги иши охирлагач,
қафт шарбатини гулоб ва райҳон уруғи би-
лан истеъмол қилинади. Овқатга нўхот шўр-
ва ичилади³⁵⁹.

ЯНА «ОБЛАИ ФАРАНГ» ДАВОСИ ҲА- ҚИДА. Рубойи:

«Фарангийя»ни даф этишда хоҳ дарвиш
бўлсин, хоҳ шоҳ,
Бу яхшилик тилловчининг сўзини эшитиши
керак.

Симоб ҳаббидан ёки элакисидан ичиши,
Ёхуд симоб тутатиши керак, сўзни қисқа
қилдим.

Симоб ҳаббинини тайёрлаш усули: мурчдан
тўрт мисқол, зангий ҳалиладан уч мисқол
[олиб], туйиб, элаб, етти мисқол симоб, ўн
беш мисқол қора қафт, ўн беш мисқол аъло
навли ун ва мол ёғининг ҳар биридан олти
мисқолдан [олиб], ҳаммаси бир-бирига қўши-
лади ва қафт орасига олиб, то симоб ўлгуи-
ча ишқаланади. Сўнг ўн тўрт бўлакка бўлиб,

хар кунн икки бўлагини соққача қилиб, бир бўлагини эрталаб ва бир бўлагини кечқурун ютилади. Уртача кийинилади. Тузалгунга қадар тўйилган оққант ёки тўйилган новвот сепилган тузсиз ширин гуруч, тузсиз ачитиб қилинган поп, тузсиз кўзичоқ ёки бузоқ пой-часидан ейилади.

Симоб элакисини тайёрлаш усули: зангий ҳалиланинг пўсти, сариқ жалиланинг пўсти, Қобил ҳалиласининг пўсти, балила³⁶⁰ пўсти ва мурчинг ҳар биридан икки мисқолдан [олиб], тўйиб, элаб, симобдан етти мисқол, шакардан ўн олти мисқол [олиб], хаммаси бир-бирига қўшилади ва симоб ўлгунча кафт орасига олиб ишқалади. Сўнг ўн тўрт қисмга бўлиб, ҳар кунн икки қисмини, яъни бир қисмини эрталаб ва бир қисмини кечқурун қапатилади. Орқасидан гулоб ичилади. Уртача кийинилади ва то тузалгунча юқорида зикр қилинган овқатдан ейилади.

Жева, яъни симобни тутатини йўли: олти мисқол, симоб учга бўлинади. Ҳар кунн бир бўлагини пўлат ичинга солиб, этак остига қўйиб, тутатилади. Уртача кийинилади. Тутатиндан асвал тутун ёқадан чиқиб бурундан кирмаслиги ва кўриш қувватига зарар қилмаслиги учун ёқа ва бўйин атрофини бўз мато билан ўралади. То тузалгунча зикр этилган овқатдан ейилади.

Агар ҳафтада уч кун ҳар кунн мош миқдорича ўлдирилган оқ ёки қизил симобдан тапбул³⁶¹ барги билан ейилса ёки салоя қилиб, уч донаг тўйилган долчин ва қант шарбати билан қориб, соққачалар ясаб ютилса ва буни тўхтамай давом эттирилса «облаи фа-

ранг»нинг жароҳатини ҳам, аъзоларнинг оғригини ҳам йўқотади. Ба изни Аллоҳ таоло!³⁶²

Агар кўриш қуввати симоб туфайли заиф бўлиб қолса, олтин иқлимисини туйиб, элаб, салоя қилиб, ҳар кун ирталаб мил билан суркалса симоб бугини ўзига тортиб олади. Кўриш қуввати яна ўз аслига қайтади. Бу даво ҳам китоб муаллифиники бўлиб, тажрибада синалган³⁶³

ЯНА «ОБЛАИ ФАРАНГ»НИ ДАВОСИ
ҲАҚИДА. Рубоий:

«Фарангийя» ранжидан, эй аҳволн ёмон
[киши],
Бир сўз айтаман, юрагингда сақлагин.
Тажрибакорлар симоб қийрутидан беришса,
Кўнгилдагидек соз бўлади.

Симоб қийрутини³⁶⁴ тайёрлаш усули: ярим мисқол мумни уч мисқол мол ёғи ва беш мисқол уч марта сувда ювилган эчки ёғида эритиб, унга олти мисқол симоб, тўрт мисқол туйилган хинна қўшиб, то симоб ўлгунча кафт орасига олиб ишқаланади. Сўнг учга бўлинади ва бир бўлаги суркалади. Аммо қулоқ орқасига, қўлтиқ остига ва сон гўштига тегирилмаслиги керак. Уртача кийинилади. Тузалгунча юқорида зикр этилган овқатдан ейлади. Агар оғиз чақаси ташвишлантирса, оғриқни тўхтатиш учун бир неча кун аввало ичиди гулхайри ёки ёввойи гулхайри ёхуд гунафша қайнатилган ва тозаланган сувдан оғизга олиб турилади, охирида эса оғиз сўлаги камайганда, чақани йўқотиш учун, семизўт, табошир ва сумоқдан тенгма-тенг

олиб, чақа бор жойга сепилади. Агар «облаи фараиғ»нинг яраси эскиб кетган бўлса, оҳак малҳамидан эртаю-кеч қўйилади.

Оҳак малҳамини тайёрлаш усули: уч мисқол оқ ёки сариқ мумини тайёрлаш усули «Важаъ аз-захр» [боби]да зикр қилинган гул ёғи ёки кунжут ёғининг ўн мисқолида эритиб, уч марта сувда ювилган, сояда қуритилган, сўнг элаб, салоя қилинган оҳакдан ўн икки мисқол ва туйилган қатиродан бир мисқол қўшиб, то малҳам бўлгунча салоя қилинади. Агар темирлаткига ўхшаш оқ рангли қадоқлар қўл, оёқ ёки бошқа аъзоларда пайдо бўлиб қолса, мурчин сувда қайнатиб, ўша аъзони унинг бугига тутилади ёки унинг сувидан эски латта билан суркалади:

ҚУБО, яъни карйун [темирлатки]. Суюқ моддадан бўлса, белгиси: зардоб чиқиши³⁶⁵. Рубоий:

Эй темирлаткидан қутулиш йўлини излаган,
Ўз танингни иллатдан озод бўлишини
қидираётган бўлсанг,
Хардал ва сиркадан боғласанг,
Амал [олиш] боғида саломатлик ниҳоли
ўсади.

Мазкур боғланадиган дорини тайёрлаш усули: беш мисқол хардал туйилади ва эланади. Унга нисбатан икки барабар кўпроқ сиркага аралаштирилади ва боғланади. Бу дори темирлатки ғоир, яъни гўшт ичига кирган бўлса ва уни жароҳатга айлантириш эҳтиёжи бўлгандагина боғланади. Агар у ғоир бўлмаса, туйилган ва эланган сариқ олтин-

гугурт ва бўз матодан икки марта ўтказилган симобнинг ҳар бирядан икки мисқол, тоза мол ёғи ва сувда уч марта ювиб ташланган эчки буйраги ёғининг ҳар бирдан беш мисқолдан [олиб], ҳаммасини бир-бирига қўшиб, симоб ўлгунча кафт орасига олиб ишқаланadi. Сўнг учга бўлинади ва ҳар кунни бир бўлагини офтоб иссиғида ёки олов ёнида суркаб, бир соат сабр қилиб турилади. Сўнг ярим қайноқ сув билан уйда ёки ҳаммомда ювиб ташланади. Бу дори қўтир ёки аъзолар қичимасида ҳам ишлатилиб, синовдан ўтган.

ЖАРАБ, яъни қўтир. У хоҳ қуруқ бўлсин, хоҳ ҳўл бўлсин³⁶⁶. Рубой:

Қўтир заҳматидан дилхаста бўлганигда,
Пайдарпай ҳаммомга боришинг керак.
Ишратдан алоқангни узмасдан туриб,
Саломатлик ипини қўлга оламан деб
қидирма.

ЯНА ҚЎТИР ДАВОСИ ҲАҚИДА. Рубой:

Доно киши қўтирдан дилхаста бўлганда,
Шоҳтара сувидан пайдарпай ичгач —
Моддаларни чиқариб, сўнг суркаш учун —
Олтингугурт, курут ва кунжут ёғидан
қидирсин.

Мазкур суртмани тайёрлаш усули: туйилган қурутни икки соатча иссиқ сувга солиб қўйилади. Сўнг ҳўл билан ишқаб, малҳам ҳўлига келтиргач, аччиқ қатиқ ёки сирка куйқасидан ўттиз мисқол, туйилган ва

эланган олтингугуртдан' ўн мисқол, кунжут
ёғидан беш мисқол [олиб], ҳаммасини бир-
бирига қўшиб, учга бўлинади ва ҳар тунда
бир бўлагини суркалади. Эрталаб ҳаммомда
ёки бошқа ерда буғдой кепаги ёки сиркадан
суркаб иссиқ сув билан ювиб ташланади.

ҲИҚКАТ ал-АЪЗО миш-ҒАЙРИ ЖАРАБ,
яъни аъзонинг қўтирсиз бўладиган қичиши-
ши³⁶⁷. Рубой:

Аъзо қичишидан дилхаста бўлсанг,
Ундан доимо сенга ташвиш етса.
Асал, шароб, ширинлик, pista мағзи каби,
Сафро туғдирадиган [нарса]лардан парҳез
қил!

[ЯНА АЪЗО ҚИЧИМАСИНИНГ ДАВО-
СИ ҲАҚИДА]. Рубой:

Бу манзилгоҳда қўтир заҳматисиз,
Эртаю-кеч аъзо қичимаси бўлса,
Кетма-кет сурги ва доимий ҳаммом билан,
Бу чоҳдан саломатлик сари йўл топасан.

Сурги қилингандан сўнг ҳар кун тунда
лимон суви ёки ғўр узум сувини ёхуд сирка-
ни гул ёғи ёки кунжут ёғига озгина гулоб
билан худди «Шаро»³⁶⁸ [боби]да зикр қилин-
ган тартибда қўшиб, иссиқ ҳолда суркалади.
Эрталаб ҳаммомга борилади.

СУЛУЛ, яъни сўгал. Бу иллат қуюқ бал-
гам ёки савдо моддасидан ёхуд ҳар иккиси-
нинг аралашмасидан пайдо бўлади. Рубой:

Агар тушунишга ҳафсаланг бўлса,
Сўгал илллати ҳақида бир масала эшит.

[Уни] куйдириш учун пилик ёқсанг,
Касалингни шомига бир машъала бўлади.

ДОХИС, яъни каждума [куйдирги]. Тирноқ ёнида бўладиган қизилга мойил ва қаттиқ оғрийдиган шиш. Рубой:

Куйдирги ҳақида бир қоида баён қилайин,
Шифо учун сенга бир дастурхон бўлсин.
Томирдан қон олдир ва сурги ич,
Сирка ва афюндан сурка — фойда кўрасан.

ДУММАЛ — у «дунбал» [чипқон] номи билан машҳур. Энг ёмон тури чуқур жойлашгани бўлади. Рубой:

Агар чипқонинг ғунча каби очилмаса,
Юрагинг сиқилиши камайиш сари юз
Хардал, анжир ва майиздан боғла,
Касаллик домидан озод бўлиб, қутуласан.

Мазкур боғланадиган дорини тайёрлаш усули: ўн дона ҳўл ёки қайнатиб юмшатилган анжир ва данаги олинган майиздан етти мисқоли туйилади. Малҳам шаклига келгач, уч мисқол хардални туйиб, элаб, қўшиб, иссиқ ҳолда боғланади.

ХУРОЖ — [сўмчипқон] иссиқ бир шиш бўлиб, модда оқиб тўпланадиган жойи бўлади. Рубой:

Ҳар ким хурожи учун томирдан қон олдиrsa,
Касаллик йўлида даво додини берган
бўлади.

[Хурожга] анжирни боғлаш керак,
Аччиқ ва шўр нарсалардан тийилган бўлиш
лозим.

Мазкур боғланадиган дорини тайёрлаш
усули: ҳўл ёки қайнатиб юмшатиш анжир-
дан ҳожатга яраша³⁶⁹ олинади ва малҳам бўл-
гунча эзилади. Сўнг иссиқ ҳолда боғланади.

ДУБАЙЛА — хурожга ўхшаган шиш,
аммо у иссиқ бўлмайди. Рубой:

Сенда дубайла бўлиб, оғриқ азобиға
тушсанг,
Оғриқдан сабр жиловини қўлдан берган
бўлсанг,
Сода, совун ва асалдан боғла,
Агар ўзи ёрилмаса, наштар [оёққа] турсин.

Мазкур боғланадиган дорини тайёрлаш
усули: арман содаси ва совуннинг ҳар бири-
дан тўрт мисқолдан [олиб] туйилади ва ўн
мисқол асал билан қориб, иссиқ ҳолда боғ-
ланади.

ОҚИЛА, яъни аъзони ейдиган жароҳат³⁷⁰.
Рубой:

Ҳар ким окиладан нотавон бўлса,
Бора-бора кўпайишидан кўрқса —
Арман лойи ва сиркадан доим,
Жароҳатнинг атрофига суркаган бўлиши
керак.

ТОУН, яъни қора, қизил, кўк, кулранг,
сарик ёки қизил рангли шиш, у қулоқ ости-

га, қўлтиқ остига ёхуд сонга чиқади. Рубой:

Сенда тоун пайдо бўлса, эй ғамхўр киши,
Сабринг хаста дилингдан овора бўлиб
кетадн.

Саломатлик эшиги очилишини хоҳласанг,
[Уни] ёргинки, бундан бошқа чора йўқ.

БУСУР ЛАБАНИЙИЯ — у «рўйхора»
[ҳуснбузар] номи билан машҳур, оқ ва майда
тошмалар бўлиб, сиқилганда: [Фард]

Улардан икки нарсга шакл ва кўринишда,
Пишмаган ҳўл кўкпор донидан [чиққан
нарсга] ўхшайдн³⁷¹.

Рубой:

Кимга кўплаб ҳуснбузар чиқса,
Бу касалликдан кўнгли ғамга тўлса,
Айт, танқиядан кейин, сирка ва седанадан —
Боғласанг, [ҳуснбузар] саломатликдан
енгиллади.

Мазкур боғланадиган дорини тайёрлаш
усули: ўн мисқол шуниз, яъни седанани ту-
йиб, элаб, сирка суви билан ҳожатга яраша
қориштирилади. Тунда боғланади ва эрта-
лаб иссиқ сув билан ювиб ташланади.

ИРҚ МАДАНИЙ, яъни ришта иллоти³⁷².
Рубой:

Эй риштадан беҳад дард кўрган [киши],
Ғам бўлакларига у боғич бўлган бўлса,

Сурги дориси билан уни жазоласанг,
Сенга саломатлик даври қайта келади.

Сурги амалга оширилгандан сўнг, қон кўплигининг аломати бўлса, қон олдирилади. Овқатни камайтириб, мулојимларидан ейди. Чала туйилган нўхот суви, пўсти туширилган мош, саримсоқ кўкидан майдалаб ёки қуруғидан туйиб, мол ёғи билан овқат қилинади. Уч кун идишда турган ва ер жисмлари тағига чўккан анҳор сувидан ичилади³⁷³. Эчки ёғидан тўрт мисқол, саримсоқ кўкидан уч шох ёки қуруғидан бир мисқол [олиб], алоҳида-алоҳида майдалаб, бир-бирига қўшилади ва салоя қилиб, жароҳатли ерга қўйилади. Ришта ярали ерга кўпроқ йиғилиб, тамоман чиқиб кетиши учун саримсоқнинг майдаланган кўкидан ёки туйилган қуруғидан ичига солинган ва уч марта қайнатилган ва тозаланган мол ёғини мазкур аъзога суркалади. Шунда ришта семиради ва оз фурсатда машаққатсиз ва оғриқсиз тамоман чиқиб кетади.

ЖУДАРИЙ, яъни болалар чечаги. Белгиси: доимий иситма, бел оғриги, уйқуда чўчиб ўрнидан туриш³⁷⁴. Рубой:

Эй чечакдан жоли қийналган киши,
Мош ва ясмиғдан [овқат] есанг яхшидир.
Жилон жийда шарбатини сув ва гулоб
билан —
Ичсанг — соғлигинг тикланади³⁷⁵.

[ЯНА ЧЕЧАКНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА].
Рубой:

Эй чечакдан балога гирифтор бўлган киши,
Фозиллар сен учун нима деганини эшит.
Мош, кашнич, ясимдан овқат қилсанг,
Ишинг саломатлик туфайли юқорилайди³⁷⁶.

Агар чечак олтинчи ва еттинчи кунда ҳам тузалмаса, ҳар кун икки мисқол арпабодиён ва беш дона анжирдан қайнатилади ва тозаланади. Сўнг тайёрлаш усули «Сарсом» [боби]да айтилган жилонжийда шарбати билан ширин қилиб ичилади. Юқорида айтилган овқатга арпабодиён кўкидан ёки укропдан солинади. Агар бемор бола бўлса, онасига зикр этилган тартибда овқатланиш буюрилади. Чечак чиқишига яқин оёғининг остига хина боғланади ва чечак кўзга ҳам чиқмаслиги учун кофур ва сурман кашнич сувда эритиб, кўзга томизилади. Ун учинчи ва ўн тўртинчи кун чечак қурий бошлаши учун уни олтин ёки кумуш игна билан тешилади. Агар қуриши қийин бўлса, иссиқ ҳавода сандал шохидан ва совуқ ҳавода юлғун³⁷⁷ шохидан этаги остида тутатилади.

ҲАСБА, яъни сурхча [қизамиқ]. Белгиси: доимий иситма, нафаснинг бадбўйлиги, ғам ва изтироб, уйқусизлик, чанқаш. Рубой:

Қизамиқ [иллати]да учинчи кундан кейин,
Шўр нарсалардан берма, бўлмаса бемор
ўлдирувчисан.

Биринчи кун танқияга ҳаракат қил,
Зийрак бўлсанг, иккинчи кун томиридан
қон ол.

ЯНА ҚИЗАМИҚ ДАВОСИ ҲАҚИДА. Рубой:

Қизамиқ иллатидан эй юраги қон [одам],
Бу касаллик пайдо бўлишидан ғамга эшик
бўлсанг,
Билгинки, сени давонг ҳақимнинг қўлида,
Чечак давосидаги шарбат ва овқатдир.

Билмоқ керакки, чечак ва қизамиқ соҳибига ҳавоси қуруқ-иссиққа мойил бўлган мамлакатларда, масалан, Хуросон мамлакатининг кўп жойларида ва бошқа ерларда [юқорида] зикр этилган шарбат ва овқатдан буюрилади ва тарвуз сувидан ичишга рухсат этилади. Аммо ҳавоси ҳўл, совуққа мойил бўлган мамлакатларда, масалан, Самарқанд, Бухоро, Кобил ва бошқа мамлакатларда, ҳавоси ҳўлга мойил бўлган, масалан, Ҳурмуз, Қандаҳор, Ҳинд мамлакатларининг кўп жойлари ва бошқа ерларда эрталаб йиғирма дона жилопжийда, арпабодиён ва петрушка уруғларининг ҳар биридан икки мисқолдан, агар қайғуси ҳам бўлса, чала туйилган сачратқи уруғидан бир ярим мисқол [олиб], ҳаммасини бир пиёла сувда [сувнинг] ярми қолгунча қайнатилади. Сўнг тозалаб, ўн мисқол оққант билан ширин қилиб, гулоб қўшиб берилади. Чала туйилган нўхот суви, пўсти туширилган мош, арпабодиённинг кўкидан ва укропдан қўшиб овқат қилинади, тарвуз ейиш ҳам ман этилмайди.

ҚАЛАФ — уни «тош» деб аташади. БУРШ — уни «кунжидак» деб аташади. НАМАШ — у калафга ўхшайди, аммо теридан кўтарилиб туради. ХАЙЛОН — тери юзасида бўладиган қизил рангли нуқталар. Бу ка-

салликлар тери остидаги томирларнинг очилиб кетишидан пайдо бўлади³⁷⁸.

Рубойй:

Агар сенда калаф ёки бурш,
Ё хайлон ёхуд намаш бўлса³⁷⁹,
Сурги дорисига амал қилмагунигча,
Даво жомидан саломатлик шарбатини
ичолмайсан!

Сурги дориси амалга оширилгандан кейин, ҳалила парвардасидан доимий ёйилади. Ёш товуқ гўштининг суви, пўсти туширилган мош, хўл кашничдан овқат қилинади. Ҳар тунда крахмал, боқло, товуқ тухумининг пўсти, куйдирилган садаф, куйдирилган қўргошин, турп уруғи, бодринг уруғининг мағзи, қовун уруғининг мағзи ва пўсти туширилган бодом мағзининг ҳар бирдан тенгма-тенг олиб туйилади ва эланади. Сўнг арпа кашкининг суви билан аралаштириб суркалади ва эрталаб ҳаммомга борилади.

БАҲАҚ — тери юзасида бўладиган оқлик ёки қоралик. Гоҳида гўшт ичига ҳам ўтган бўлади. Белгиси шундайки, у пайдо бўлган жойга игна суқилса қон чиқади. Рубойй:

Баҳақ пайдо бўлса, кетма-кет сургидан сўнг,
Унга тезобдан³⁸⁰ сурка.

Иллат бемордан йўқлик сари юз тутади,
Саломатлик келади ва ғам бисоти тугайди.

Тезоб дейилганда тезоби форуқ кўзда тугтилади. Уни олиш йўли шундай: бир манн кристалл шаклли аччиқтошни ярим манн

бура билан туйилади ва қаръ, анбиқ ва қо-
бала³⁸¹ орқали томчилатиб олинади. Буни
кимёгарлар яхши билишади.

БАРАС — тери юзасидаги оқлик ёки қо-
ралик. У гўшт ичига кириб, суяккача етган
бўлади. Белгиси: баҳақ белгисининг тескарн-
сидир. Рубойй:

Эй сен, пес касалининг дафъи учун май ич,
Ёзда, кузда, баҳор ва қишда.

Бу иллат агар даво билан тузаладиган бўлса,
Ундан қутулиш йўли [фақат] май [ичиш]нинг
билан бўлади.

ҚАМҚОМ, яъни чорпояк [одам канаси].
Бу иллат сассиқ ҳидли рутубатдан пайдо бў-
лади. Рубойй:

Эй қамқом ғамига гирифтор [киши],
Ғам соғаридан мудом дард ичаётган бўлсанг,
Соғлигингни қидир, симоб ва зайтун сурка
Токайгача касаллик билан бахтсизлик
йўлида юрасан?!

Мазкур суртмани тайёрлаш усули: зий-
бақ, яъни симобдан ўттиз мисқол, туйилган
хина, зайтун ёғи, мол ёғининг ҳар бири-
дан беш мисқолдан, уч марта ювиб ташлан-
ган эчки буйрагининг ёғидан ўн мисқол
[олиб], ҳаммасини бирга қўшиб, симоб ўл-
гунча кафт орасига олиб ишқаланади. Тунда
аъзоларга суркалади. Қўлтиқ остига, қулоқ
тагига ва сон гўштига тегмаслиги учун эҳ-
тиёт қилинади. Эрталаб ҳаммомга борилади.

ҚАСРАТ ал-АРАҚ, яъни кўп терлаш. Ру-
бойй:

Эй сен, кўп терлашдан нолисанг,
Бу иллатдан ёмон аҳвол рўй берса,
Агар теринг бадбўй бўлмаса,
Сандал, ғўр узум сувини баданингга
суркасанг соз бўлади.

ЗУБОН, яъни қўлтиқ бадбўйлиги. Бу иллат юрак атрофидаги сасиган хилтдан пайдо бўлади.

Рубой:

Эшит мендан, эй қўлтиқ бадбўйлигидан
безор бўлган,
Сурги ич, олма ва беҳи баргининг сувини —
Қуйдирилган қўрғошин ва тўтиё қўшиб сурка,
Шояд бу касалликдан қутулиб кетсанг.

ҲАРҚАТ ан-НОР, яъни аъзонинг оловдан куйиши. Рубой:

Агар қўлинг ёки оёғинг оловдан куйса,
Ёки бошқа аъзонг — кофурдан ол ва туй.
Сиркага қўш, сўнг муз билан совут,
Ва аҳён-аҳёнда суркаб тур.

ДОЪ ал-ҲАЙЙА, яъни сочининг тўкилиши ва майда кепакларнинг сочилиши. ДОЪ ас-САЪЛАБ — фақат сочининг тўкилиши. Ҳар иккиси ҳам қон ва сафродан бўлса, белгиси: илллати бор жойнинг қизил ёки сариқ бўлиши. Балғам ва савдодан бўлса — унинг оқ ва қоралиги³⁸².

Рубой:

«Доъ ал-ҳаййа»дан³⁸³ ҳолинг ёмон бўлса,
Ёки «доъ ас-саълаб» пайдо бўлишидан
нолисанг,

Тўқай пиёзидан ўша жойга суркасанг,
Саломатлик тезда пайдо бўлади.

ШАЙБ ҒАЙР ТАБИЙИ — ёшликда сочининг оқара бошлашидан иборат [иллат]. Қуруқликдан бўлганда белгиси: кўп сув ичиш, оғизнинг қуриши, баданнинг озғинлиги. Рубой:

Қишида соч оқариши табиий бўлмаса,
Агар даво учун муваффақ бўлолмаса,
Мураттиботдан ўзгасини емаса,
Озгина муддатда кўпгина фойда топади.

Мураттиб [от] деб ҳўллик пайдо қилувчи нарсаларга айтилади. Масалан, узум ва қовун кабилар.

ИФРОТ ЖУЪУДАТ ШАЪР, яъни сочининг зангилар сочи каби ортиқча жингалак бўлиши. Агар қуруқ-иссиқдан бўлса, белгиси: семизўт ва қоҳу каби ҳўл-совуқ нарсалардан наф топиши, занжабил ва асал каби қуруқ-иссиқ нарсалардан зарар кўриши. Бу иллат аксар ҳавоси қуруқ-иссиқ бўлган мамлакатларда пайдо бўлади. Рубой:

Ҳар кимда соч ортиқча жингалак бўлса,
Юрагида давога ҳаваси бўлса,
Бодом ёғи ва испағул ширасини,
Ҳар нафасда кафтинг билан сурка, деб айт.

Бодом ёғини тайёрлаш усули «Ҳумма савдовий» [боби]да зикр этилди.

ТАШАҚҚУҚ аш-ШАЪР, яъни сочининг

ёрилиши. Агар қуруқ мижоздан бўлса, бел-
гиси: бурун ва оғизнинг бенамлиги. Рубоий:

Соч ёрилишидан юрагинг хаста бўлса,
Сўзимни тингласанг — бир сўз айтаман.
Маска [ёғи]га гулхайри ширасини томиз
ва сурка,
Бундай иллат учун [бу] кучли даводир.

ҲУЗОЛ МУФРИТ, яъни ҳаддан ташқари
озғинлик. Сабаби хоҳ қоннинг камлиги³⁸⁴, хоҳ
бошқа [нарса] бўлсин. Рубоий:

Сенда ўта озғинлик рўй берганда,
Даволаш учун бир хабарни айтай.
Умрингни маишатда ўтказсанг-да, бироқ,
Ортиқча суҳбат³⁸⁵ билан ишинг бўлмаслиги
керак.

ИФРОТ ас-СИМАН, яъни ҳаддан ташқари
семизлик. Бу иллат ҳўлликнинг кўплиги-
дан пайдо бўлади. Рубоий:

Сенда ортиқча семиришдан беморлик бўлса,
Даво йўли билан ўзингга ғамхўрлик қил.
Бу касалликда маишат муносиб бўлмайди,
Сендан қадаҳ учун безорлик хати бўлиши
керак.

ЖОНИВОРЛАР ЧАҚИШИНING ДАВОСИ

ЛАДФ ал-ХЛИЙА, яъни илои чақиши. Ру-
боий:

Сен илои чақишидан ғамгин бўлсанг,
Ҳукми тугувчи ва идрок соҳиби бўлсанг,

[Чаққан] жойнга пичоқ урганларидан сўнг,
Буюр, қортиқ шишаси билан сўрсинлар.

ЛАДФ ал-АҚРАБ, яъни чаён чақиши. Рубоий:

Ҳар вақт чаёндан беҳабар қолиб,
Дилингни маишатдан совитувчи заҳм етса,
Агар мақсаднинг тузалиш бўлса саримсоқ
ва тузни —
Сурка, мақсадга йўл топасан.

Чаён чаққан кишининг петрушка еса
хатарли эканига ишорат

Рубоий:

Эй сен, ақл шеваси бўйинча йўл тутсанг,
Хоҳ катта, хоҳ кичик бўл, бир гап айтаман,
Қайси хилдаги чаён бўлмасин, агар сени
чақса,
Ҳушёр бўл, агар петрушка есанг, ўласан!

НАХШ ар-РУТАЙЛО, яъни ўргимчак чақиши. Энг ёмон хили Мисрники бўлиб, шам ва чироғ атрофида айланиб юрадиган пашшага ўхшайди.

Рубоий:

Қимни рутайло чақса, тузалиши учун,
Седанани элаки қилиб беришинг керак.
Сўнг иссиқ сув билан ишқор ва тузни —
Малҳам қиласан ва [чаққан] жойга қўясан.

ЛАДФ аз-ЗАНБУР, яъни ари чақиши.

Унинг галати томонидан бири шуки, агар ўлган сичқонга ўтириб, сўнг одамни чиқса ўша куни ҳалок қилади. Рубойӣ:

Қимни ари чақса, агар бошинг жойида бўлса,
Тузалиши учун қўлинг билан —

Испағул ва сиканжубин берасан, ундан
Заҳм жойига сирка қолдиғини суркайсан. ^{сўнг -}

АЗЗУ КАЛБ ал-КИЛОБ, яъни қутурган ит тишлаши. Қутурган итнинг белгитси шундай: кўзлари қизаради, оғзидан сўлаги оқадди, бошини қуйига осилтирган бўлади, думини икки оёғи орасига олиб юради, икки кўзини ерга тиккан бўлади, юришлари худди маст юришига ўхшайди, нимага дуч келса, унга ҳамла қилади, овозини чиқармайди, итлар ундан қочади, борди-ю дуч келиб қолишса, итлар одати бўйича, думларини ликиллатиб ҳамда бошка белгилар билан «хушомад» қилишади. Қутурган ит тишлаган кишида бир ҳафтадан кейин дўстлардан узоқлашиш ва ёруғликдан қочиш, барча нарсадан, айниқса, сувдан қўрқиш каби девоналик ҳолатлари юз беради.

Рубойӣ:

Ҳар вақт сенинг танингда бу даҳшат жой
олган бўлса,
Қутурган ит заҳми тамга солган бўлса,
Суркаш учун саримсоқни эз, шундан сўнг —
Ток кули ва сиркани унга қўш.

Заҳар ичирилган кишининг давоси ҳақида

Билмоқ зарурки, заҳар уч хил бўлади: маъдан, ўсимлик ва ҳайвон [заҳарлари]. Маъдан заҳарлари, масалан, симоб, маргимуш, куйдирилган қўрғошин, кристалл шаклли зок, зангор, кристалл шаклли аччиқтош. Ўсимлик заҳарлари, масалан, бувана, балозур, қора турбуд, афюн. Ҳайвоний заҳарлар, масалан, зарорих³⁸⁶, илон ўти, йўлбарс ўти, оҳу думининг учи, қамишзорда бўладиган кўк муқл, дарёда бўладиган қизил бақа. Рубонӣ:

Сенда шўрби сўмм ҳолати юз берса,
Рапжидан ғам йўлида поймол бўлсанг,
Сени қутулишинг учун ҳақимнинг

олдида —

Мухалласадан бир мисқоли кифоя бўлади.

Шўрб — ичиш, сўмм — заҳар. Мухалласа³⁸⁶ эса кашнич уруғига ўхшаш уруғдир. Уни истеъмол қилиш йўли шундай: унинг бир мисқолини чала туйиб, ярим пиёла сувда [сувининг] ярми қолгунча қайнатилади. Сўнг тозаланади ва ўн мисқол оққант билан ширин қилиб, икки дирам зайтун ёғи ёки мол ёғидан қўшиб, песиқ ҳолда ичилади. Овқатига угра тайёрлаб, сигир сути билан ичилади.

ХОТИМА

Бу оқни қоралаш ва бу боғни парвариш-лаш пайғамбар ҳижратидан сўнг — Худо унга, оиласига ва дўстларига раҳматини сочсин — тўққиз юз ўн еттинчи йилда³⁸⁸, муборак рамазон ойининг ўн саккизинчи куни тамом бўлди.

РИСОЛА ДАР ТАДБИРИ МАЪКУЛ ВА МАШРУБ

[Ейиладиган ва ичиладиган
нарсалар ҳақида рисола]

Билгил, эй, тоза қалб киши бирма-бир,
Бу сўзин демоқда Юсуфий фақир.
Рисолани қилдим сен учун бунёд,
Ёб-ичиш тадбири ҳақида ижод.
Рисола назмда бўлганда тамом,
«Маъкулу машруб» деб унга қўйдим ном.
Ул ойким, чеҳрадан олганда инқоб,
Хуш¹ дея кўрсатди таърихни шу тоб.
Пайдо бўлди шунда бу хуш дастурхон,
Чиройли, неъматин юз хилда алвон.
Емошлардан уни асрагил, Худо,
Яхшиларга насиб этсанг, муддао!

Ейиладиган нарсалар ҳақида

Агар сен ҳикматдан бўлсанг хабардор,
Синҳатинг ўйла-ю, кўп ема зинҳор.
Овқатни тановул айлаганинг чоқ,
Қоринг роса тўйиб кетмасин мутлоқ.
Озроқ есанг, тезроқ ҳазм бўлади,
Баданинг соғ бўлиб, кучга тўлади.
Чинакам интаҳа бўлганда пайдо,
Овқатга майл этмоқ айни муддао.
Чинакам интаҳа пайдо бўлган он.
Сабр пла тоқатдан қолмагай нишон.
Агар бўлай десанг доим саломат,
Қоринг очмай туриб емагил овқат.
Ғализ овқатлардан айлагил ҳазар,
Пўкса ундан етар меъдага зарар.
Иссиқ пайдо қилса агар ҳар овқат,
Хаво иссиқ пайтда емагил ҳеч вақт.
Одамнинг ичи ҳам қизир зоҳири,

¹ *Хуш* — бу «Рисолаи маъкул ва машруб» [«Ейиладиган ва ичиладиган нарсалар ҳақида рисола»]нинг ёзилган йилини билдиради. Абжад ҳисоби бўйича ундан 906 ҳижрий [1501 мелодий] йили чиқади.

Пушаймон тортади ундан охири.
Танаида ҳарорат кўпайса зинҳор,
Бўлурсан, албатта, зор ила бемор.
Ҳаво ёмон совуб кетгани чоқда,
Совуқ овқатлардан бўлгил узоқда.
Ичу ташинг бирга — жанг пайдо қилур,
Совуқ учун айни муддао қилур.
Ҳароратга нуқсон өтгани замон,
Ҳазм нуқсонидан қолмайсан омон.
Бир кунда одатинг бўлса, эй ҳушёр,
Бир бор овқат ёйиш ёки икки бор,
Ушбу одатинг бузма ҳеч қачон,
Бузсанг, мубталосан ранжга бегумон.
Агар еган бўлсанг сен қуюқ овқат,
Суюқ овқат ема кетидан ҳеч вақт.
Меъдангдан то ўтиб бўлмасдан овқат,
Устидан емоққа қилма сен одат.
Ҳар хил овқат ема, айлагин ҳазар,
Ундан юз беражак ранжу ҳам зарар.
Нозик овқатлардан, эй ўғлим зинҳор,
Риёзатдан сўнгра қилма ихтиёр.
Агар сенга бўлса донм муяссар,
Лазиз овқатлардан егин сарбасар.
Лекин, айламагил тановул бисёр,
Кўп одам бўлади унда зор — бемор.
Агар бетаъм бўлса, қилинган овқат,
Тановул қил, унда өзгина фақат.
Ундан еб бўлмайди пайдарпай мудом,
Иштаҳа танаида йўқолур тамом.
Ҳақимлар йўлини тутгилу маҳкам,
Аччиқ нарсалардан кам е, жуда кам.
Кўп есанг, тезгина қариб қоласан,
Куч-қувват йўқолиб, чарчаб толасан.
Агар ўз жонингга бўлмасанг душман,
Шўр наредан кам е, кам егил, эй сан!
Баноғоҳ баданинг озиб кетади,
Равшан кўзингга ҳам нуқсон етади.
Ҳикмат қонундан бўйин товлама,
Ширинлик кўп ема ва сўроглама.
Ҳарорат кўпайиб унда ўша он,
Жонинг оғриб, юрак бўлур нотавон.
Тузсиз бўлса агар еган овқатинг,
Тузлигидан емоқ бўлсин одатинг.
Аччиқ нарсалардан еганинг замон,

Ширин нарсадан ҳам егил ўша он.
Ширин бўлса агар еганинг зийҳор,
Аччиғини ҳам е, шундай расм бор.
Жимоъга қолмаса тапангда қувват,
Товуқ гўшти, турпин айла сен овқат.
Қовун билан бирга емагил асал,
Гар есанг, албатта, бўласан касал.
Анжир билан сутни аралаш қилма,
Зарардан ўз-ўзинг бағрингни тилма.
Емагил сен хардал бирла саримсоқ,
Хам товуқ тухмига қўшмагил пишлоқ.
Узум бирла калла гўштини зинҳор,
Бирга қўшиб ҳеч вақт қилма ихтиёр.
Хар кимки қатиққа бақлажон қўшар,
Касаллик домига албатта, тушар.
Хикматни ҳар кимса билса озма-оз,
Каптар гўшти билан емагай пиёз.
Ялпизлар билан ҳам емоқ жоизмас,
Есанг, ундан агар зарар оз эмас.
Соғлиқнинг йўлига қўйиб сен қадам,
Сут билан балиқни айлама ҳамдам.
Сенга айтсам ундан бешак, бегумон,
Мохов касаллиги булур намоён.

Ичиладиган нарсалар ҳақида

Сиҳат лозим бўлса сенга, эй ўртоқ,
Ёмон нарсалардан ўзни тут узоқ.
Овқат орқасидан сув ичсанг агар,
Ундан бузилғувси меъданг сарбасар.
Бир оз фурсат ўтгач, егандан кейин,
Сув ичмоқни сенга қилурман тайин.
Жумладан, саҳарда асло сув ичма,
Ранжга юз тутма-ю, соғлиқдан кечма.
Хазмга етади ундан кўп нуқсон,
Надомат сен учун бўлур фаровон.
Меъданг иссиқ бўлса агар, эй ўртоқ,
Овқат орасида мумкин сув ичмоқ.
Агар пари пайкар, гўзал маҳлиқо,
Суҳбатига ташриф айласа бажо.
Агар сенда бўлса ақлу ҳам дошиш,
Ортидан сув ичма, ортмасин танивиш.
Кишида юз берур кўп ёмон аҳвол,
Касалдан қутулмоқ бўлади маҳол.

Ҳаммомда бошингдан қуйсанг совуқ сув,
 Танангга касаллик ёпишғувси «дув».
 Ҳарқачон ҳаммомдан чиққанинг замон,
 Ақлинг бўлса агар жойида омон.
 Бир томчи бўлса ҳам ичма совуқ сув,
 Касалга тугилма, уни ўздан қув.
 Насихатга сеьда бўлса иштиёқ,
 Сув ичма ҳўл мева ортидан ўртоқ.
 Ундан ҳосил бўлур тапангда балғам,
 Бошингга келтирур юз хиллаб алам.
 Теряб туриб агар сув ичса киши,
 Касалдан беҳисоб ортар ташвиши.
 Ҳар кимса тунда сув айласа гар нўш,
 Касаллик келади ундан қўша-қўш.
 Қайноқ сув ичмоқни ким қилса одат,
 Баданни оҳишта қоплагай иллат,
 Қамиш аро оқар сувдан сен зинҳор,
 Ҳам дарахт сувидан қилма ихтиёр.
 Ҳар сувки шўр эрур ва лойқа эрур,
 Ундан ичма зинҳор, кўп зарар берур.
 Агар оқил бўлсанг, сен ўзингни тут,
 Чашма, қудуқ сувин баҳридан ҳам ўт.
 Иккисида холи эмасдур нуқсон,
 Ундан пайдо бўлур касаллик осон.
 Қорин дамлаш, ичак оғришдан бутун,
 Алиф қаддинг бўлур гўё ҳарфи нун.
 Қулоғингга етсин менадан бу хабар,
 Қориз сувидан ҳам айла сен ҳазар.
 Унинг йўқдир, бешак, ҳеч латофати,
 Роҳатидан кўра кўпроқ офати.
 Сув ичмоқни агар айласанг хаёл,
 Анҳор сувидан сен айла истеъмол.
 Қара, унда бўлсин бир неча хислат,
 Шундагина бўлмас унда ҳеч иллат.
 Биринчи, тош узра бўлсин у равон,
 Иккинчи, балаиддан оқсин паст томон.
 Учинчи, вазни ҳам енгилроқ чиқсин,
 Тўртинчи, бўрондек чарх уриб оқсин,
 Бешинчи, йўл узра бирорта нодон,
 Ифлослаб қўймасин уни ногаҳон.
 Олтинчи, гўзаллар лабидек ҳалол,
 Ширин-шакар бўлсин ва асал мисол.
 Еттинчи, келса ҳам майли қаёқдан,

Меҳри нур сувидек келсин узоқдан.
 Шундай сувдан сенга бўлса муяссар,
 Касаллик ҳеч қачон қилмагай асар.
 Ичимликка агар май бўлса ҳамдам,
 Менга шунни айтмоқ лозимдир бу дам.
 Шариатда майни ичиш ёмондир,
 Ҳикмат бобида ҳам озори жондир.
 Май агар оз бўлса фойдаси бордир,
 Кўпидан одамзод бир умр хордир.
 Андозадан оргиқ ичилса агар,
 Баданга етади беҳисоб зарар.
 Баданда иситма бўлади пайдо,
 Қалтироқ касалга бўлур мубтало.

Улчовлар жадвали*

Ўлчов номлари	Грмм ҳисобида
Дирам	2,975
Донаг	0,495
Манн	(80)
Сир	74,24
Тула	11,232
Қийрот	0,236
Мисқол	4,26

* Улчовлар Ибн Синонинг «Тиб қопунлари» ва Берунийнинг «Қитоб ас-сайдана» асарларига биноан берилди.

ИЗОҲЛАР

1. Араз — касалликнинг ташқи аломатлари.
2. Ҳаким — Худонинг сифатларидан бири.
3. Дуруд — Муҳаммад пайгамбарга юборилган дуо ва салавотлар.
4. Бу ерда Аллоҳ Самий сифати орқали тилга олишмоқда.
5. Аллоҳга ишора, унинг бир сифати Файёздир.
6. Бу ерда Юсуфий ўзининг «Илож ул-амроз» («Касалликлар давоси») деб аталадиган ва рубойлар билан ёзилган рисоласига ишора қилмоқда (Тўлиқ маълумот олиш учун қаранг: Ҳакимлар ҳикояти, «Медицина», 1985. Намрга тайёрловчи ва таржимон М. Ҳасаний; Яна Табобат дурдоналари. Ибн Сино номдаги нашриёт, 1990. Тузувчи-таржимон М. Ҳасаний). Хиротлик номдор фозилларнинг илтимосига мувофиқ бу рисолага Юсуфий шарҳ ёзиб, номини «Жомий ул-фавоид» («Тиббий фойдалар мажмуаси») деб атаган.
7. Шундан сўнг Т.да катта қўшимча бор. Қўшимчанинг насрий қисми қайси китобдан олингани номаълум, ammo назмий қисми Шаҳобиддин Абдулкарим ўғлининг «Тибби Шаҳобий» номли китобидан олинган. Бу шоир-табиб ҳақида қаранг: «Табобат дурдоналари», «Медицина», 1990. Қўшимча қуйидагича:
«Билмоқ зарурки, пайдо бўладиган аксарият касалликлар қон, сафро, балғам ёки савдо моддасидан бўлади. Ёки (қуйидагилардан): ташқи томондан бўладиган моддасиз иссиқликдан, масалан, мурч ейиш ёки бошқалардан; ташқи томондан бўладиган совуқлик-

дан, масалан, совуқ ҳаводан ёки бошқалардан; ички томондан, масалан, кофур ёки бошқаларни ейишдан; ташқаридан бўладиган моддасиз қуруқликдан, масалан, ҳавонинг қуруқлиги ёки бошқалардан; ички томондан, масалан, афюн ёки бошқаларни ейишдан; ташқаридан бўладиган моддасиз ҳўлликдан, масалан, ҳаво ҳўллигидан ёки бошқалардан; ички томондан, масалан, семизўт ёки бошқаларни ейишдан.

ҚОН МОДДАСИНИНГ БЕЛГИЛАРИ. Аъзоларнинг сустлиги, оғирлик, бесабаб чарчашлик, кўп ухлаш, эснаш, юз ва кўзнинг қизиллиги, оғизнинг ширинлиги, томирларнинг тўлаллиги, қон олдирилган ва қортиқ солдирилган жойларнинг қичишиши, тини милкидан қон оқиши ва уйқуда қизил нарсаларни кўриш.

Бадап ичида қон кўпайганда,
Ҳаёт аччиқ, оғиз эса ширин бўлади.
Бош, оёқ ва суяклар оғир бўлади,
Гоҳ-гоҳ сабабсиз чарчашлик ҳам пайдо бўлади.
Томоқ ва оғиз ҳам қурийди,
Баданнинг барча ери қичишади.
Сийдик, юз ва кўзлар қизил бўлади,
Билак томири барча томирлардан қаттиқроқ уради.

САФРО МОДДАСИНИНГ БЕЛГИЛАРИ. Юзнинг сариқлиги, кўз ва буруннинг қуриши, тилнинг қўполлашуви, оғизнинг аччиқлиги, уйқусизлик, (овқатга иштиёқсизлик, томирнинг тез уриши, уйқуда сари нарсаларни кўриш.

Агар сафродан иллат пайдо бўлса,
Қуруқ-иссиқликнинг белгилари пайдо бўлади.
Чанқаш юз беради, юз сариқ бўлади,
Бу дарддан совуқлик орқали қутулади.
Томир тез уради, оғиз қурийди,
Сафронинг белгилари шулардир.
Балиқ сувсиз қолса жон талашгани каби,
Ҳар донм [беморнинг] емиши ҳам совуқлик бўлиш керак

БАЛҒАМ МОДДАСИНИНГ БЕЛГИЛАРИ. Аъзоларнинг оғирлиги, эзилиш, унутиш, уйқунинг кўплиги, чанқамаслик, оғиздан сув оқиши, томирнинг сакраб сакраб уриши, уйқуда оқ нарсаларни кўриш.

Агар балғамнинг белгиларини сўрасанг,
Утмиш доноларм шундай хабар беришади:
Юз ранги доим оқариб юради,
[Қорин] кам очади, овқат қийин ҳазм бўлади.
Яна бошқаси: уйқу кўп, қорин мулойим,
Бадан суст, тап эса шининига мойил бўлади.
Бемор совуқликка ва сувга интирмай,
[Аксинча] иссиқликни қидириши керак.

САВДО МОДДАСИНИНГ БЕЛГИЛАРИ. Кўз ва буруннинг қуриши, юз рангининг қоралиги, ёмон ўйлар, уйқусизлик, қўрқини, уйқуда қора нарсаларни кўриши.

Агар бирорта баданда савдо кўпайса,
Унинг белгилари ҳақида ҳам эшитиб қўйиш керак.
[Унинг белгисини] сафрога қиёслаб, акени айтсин
деб,

Захматшунос доно буюради.
Бадан қўполлашади ва қурийди,
Оғиз эса бир нафас гапириндан тўхтамайди.
Доимо беҳуда ваҳимадан арз қилади,
Кечаю-кундуз суяк оғригидан нола чекади.
Унда талоқ ва бавосил иллати пайдо бўлади,
Сийдиги эса худди ёққа ўхшайди.

МОДДАСИЗ ИССИҚЛИҚНИНГ БЕЛГИЛАРИ.

Қуруқ ҳаво ва совуқ сувдан ором топиш, уйқусизлик, кўз ва буруннинг қуриши, сийдикнинг тиниқлиги, баданнинг оғир бўлмаслиги.

МОДДАСИЗ СОВУҚЛИҚНИНГ БЕЛГИЛАРИ.

Унуттиш, слаганда совуқлик, совуқ нарсалардан зарар кўриш, сийдикнинг оқлиги, аъзоларнинг оғирлиги.

МОДДАСИЗ ҲУЛЛИҚНИНГ БЕЛГИЛАРИ. Эзилиш, унуттиш, уйқунинг кўплиги, буруннинг серсувллиги, аъзоларининг оғир бўлмаслиги.

МОДДАСИЗ ҚУРУҚЛИҚНИНГ БЕЛГИЛАРИ.

Унинг белгилари юқоридаги [белгиларнинг] акендир.
Билмоқ зарурки, моддадан бўлган касалликларни моддан чикариш орқали мижозни мўътадиллаштириш билан даволанади, моддадан бўлмаганлари эса фақат мижозни мўътадиллаштириш билан [даволанади].

Қон моддасини чиқариш — қон олиш, қортиқ қўйиш билан сафро моддасини чиқариш — сурги билан, савдо моддаси савдо сургиси билан, балғам моддаси эса қусиш билан чиқарилади.

Иссиқ миждозни мўтадиллаштириш совуқ нарсалар билан, совуқ миждозни мўтадиллаштириш иссиқ нарсалар билан, ҳўл миждозни мўтадиллаштириш қуруқ нарсалар билан, қуруқ миждозни мўтадиллаштириш ҳўл нарсалар билан амалга оширилади.

Ширин, шўр ва аччиқ нарсалар кўпинча иссиқ миждозли, пордон, бурштирувчи ва бемаза нарсалар кўпинча совуқ бўлади.

8. Хилт деб одамнинг баданида бўладиган тўртте суоқлик — қон, сафро, савдо ва балғамга айтилади.

9. Пошуй — оёқ ваннаси.

10. К.да қўшимча: «Аммо шундай шарт биланки, пошуйа буги бемор бурнига етмаслиги керак».

11. Сарору — арабчаси «қийфол», бу тирсақда жойлашган ва одатда қон олинмаган томир.

12. Т.да қуйидагича: «Бу шарбатни тайёрлаш усули шундайки, тўрт сирн шоҳий (ҳония: сирн шоҳий — тўрт мисқол) гулобни ўн мисқол оққант билан ширин қилинади. Беш дирам лимон суви қўшилади ва эрталаб ичилади».

13. Сандал — сандал оғочи — сандаловое дерево — *Santalum album* L. оиласи.

14. Норанж — померанец — *Citrus aurantium* var. *Aurata* L.

15. Арпа кашки (арпа оши) — ячменная кашка.

16. Сабистон — сабистон олхўриси — слива сабетейская — *Cordia* Муха L.

*17. К.да «Ҳаммаси бир пиёла сувда ивтилади. Сўнг ишқаб, тозаланади қанд билан ширин қилиб, ярим қайноқ ҳолда ичилади».

18. Тамарҳиндий — тамаринд (Ҳинд хурмоси) — *Tamarindus indica* L.

19. Ҳабб — юмалоқланган (соққача) дори ном.

20. Сурги нуқуъи — ички суриш мақсадида ҳар хил ўсимликлар солиб ивтилган сув.

21. Ширхишт — тол шираси — манна.

22. Турбуд — турбит — *Ipomea turpetum* R.

23. Ҳалила — ҳалилаж — *Terminalia chebula* Retz.

24. Маҳмудай машво — сақамуннè — scammonii — *Convolvulus scammonia* L. Ўсимлик шираси.
25. Санон маккий — сано — сенна — *Cassia angustifolia* ahe.
26. К.да «тамарҳиндий» йўқ. Т.да: «ўн мисқол Бухоро олхўриси» ҳам бор.
27. Аччиқ ширин анор.
28. Қусг — костус — *Samssurea lappa* clark.
29. Фарфишон — фарбийун — млечный сок евфорбия — *Euphorbiarisi* hera Berg пинг қотган шираси.
30. А.да изоҳ: «туркча тўпалоқ».
31. А.да изоҳ: «бадалы долчин».
32. Назла ўти — оқирқарҳо — слюногон — *Anuscyclus Purgellum* D. C.
33. Лимон пелл райҳон — бозранжбуя — мелисса лекарственная — *Melissa officinalis* L.
34. Сумбулсоч — парсиёвушон — венерин волос — *Agdiantum coriillus veneris* L.
35. Устамахийқун — «Жомнъ» ҳошиясида ёзилишича, бу сўзнинг маъноси «бошини тозаловчи» демакдир (4-б.).
36. Иёра ҳабби — иёра ёки иёраж ҳақида 40-изоҳда гапирдик. Ҳабб деганда ундан ясалган юмалоқ дорилар тушунилади.
37. Қуқоё ҳабби — Юсуфийнинг отаси Муҳаммаднинг «Баҳр ул-жавоҳир» китобида ёзилишича, «Қуқоё» бош демакдир, чунки бу даво биринчи галда мияни ортиқча моддалардан тозалайди (145-б.).
38. Нил — нил ўсимлиги — ипомея плешева — *Indigofera tinctoria* L. А. да изоҳ: «ишқпечон дони».
39. Дарахт пўкаги — гориқун — агарик — *Polypogus officinalis* Fries.
40. Иёран фикро — Ибн Синоннинг ёзилишича, иёра ё иёраж сўзнинг маъноси «Илоҳий дори» демакдир. Фикро деганда аччиқ таъмли иёраж тушунилади.
41. Мастаки — мастика — *Pistacia lentiscus* L.
42. Сумбул — сумбул, нард — *valeriana gatamansi gones; Ferula sumbul* Hoog.
43. Балзам дарахтининг дони — ҳабби баласон — зерна балзамного дерева — *Commiphora orbalsatum* Engl.

44. Бальзам — шу таркибда яна бальзамнинг ўзи ҳам келган. Бу ерда унинг ёғими ёки тапасими кўра тилмаган.
45. Қ.да «сарик алой».
46. Шарча — майда бўлакларга бўлинган гўшт.
47. Девпечак — афтимун — повилка — *Cuscuta epithimum* Murr.
48. Бобуна — мойчечак — ромашка лекарственная — *Matricaria chamomilla* L.
49. Долчин — дорчин — корица китайская — *Cinnamomum cassia* Blume.
50. Маъжун — арабча «ажн» хамир сўзидан олинган бўлиб, туйилган доривор моддаларнинг асал ёки ёғларга қорилгани тушунилади.
51. Нажоҳ маъжуни — нажоҳ сўзи «қутилиш»ни билдиради. Дарддан халос қилишни эътиборга олиб, шу ном билан атаган бўлсалар керак.
52. Омала — миробаланы эмбелические — *Phyllanthus embelica* L.
53. Чилпоя — басфойиж — *Polypodium vulgare* L.
54. Қора ҳарбақ — харбақ асвад — *Helleborus niger* L.
55. Мурри Маккий — мирра (цитрон) — *Commiphora abyssinica* (Berg) Engl. нинг ёрилган ва кесилган қобиғидан олинадиган смола. Маккий сўзи унинг Макка шаҳаридан келтирилганига ишора.
56. Анбарилодан — анбар (амбра) тоза бўлганда унга лодан (ладан) сўзи қўшилиб ишлатилган ва у анбарнинг ҳидли ва тозалигини ифодалаган.
57. Мушк — мускус — эркак кабарга кийигининг мушк безларидан олинадиган хушбўй модда.
58. Қ. бўйича олинди. А.да «мушк» йўқ. Т.да: «бирозгина мушк».
59. Елим — араб акациясининг елими — самғи арабий — смола, камедь.
60. Афюн — қора дори — опиум.
61. Сарсом — бош пардасининг шамоллаши (менингит). Бу ерда сар сўзи бошни, сом эса шишни билдиради.
62. Лахлаха — дориларни қайнатиб бурунга ҳидлаш.
63. Маъъад — орқа тешик.
64. Моддат ул-ҳаёт — маъноси: ҳаётнинг асоси.

65. Чилғуза — жиллавз — орешки пипии — *Corylus Avellana* L.
66. Кокос ёнгоғи — жавзи ҳиндий — кокосовый орех — *Cocos nucifera* L.
67. Узунмурч — дорфулфул — перец длинный — *Piper longum* L.
68. Запжабил — имбирь — *Zingiber officinale* Rose.
69. «Тулки мояғи» — хусяту-с-саълаб — ятрышник — *Orchidaceae* онласига кирувчи *Orchis* турлари.
70. Чакамуг — шитарж — клоповник широколистный — *Lepidium latifolium* L.
71. Зированди мадхарж — аристохолля — *Aristolochia longa* L. ва *A. rotunda* L.
72. Балодур — балозур — аникардиум аптечный — *Semecarpus anacardium* L.
73. Иғир — важж — аир — *Acorus calamus* L.
74. Газакўт — сазоб — рута — *Ruta graveolens* L.
75. Гентиана — гентиана илдизи — жантиёна — горечавка — *gentiana lutea* L.
76. Дафна доғи — ҳаббу-л-ғор — костянка лавра — *Laugus nobilis* L.
77. Хардал — горчица — *Brassica nigra* Koch.
78. Кда: «иссиқ сув сепилади».
79. Кда қўшимча: «Бу иллатнинг пайдо бўлиши савдонинг ғалаба қилишидан».
80. Амал — ҳуқна (клизма) қилиш.
81. Ҳуқна — клизма.
82. Кда: «бир пиёла сувда».
83. Хнёршанбар — кассия стручковая — *Cassia fistula* L.
84. Шундан сўнг Кда: «ички ва ташқи сезгиларнинг нуқсон топиши».
85. Сода — натрун, бураи Арманий — сода природная.
86. Муқл — бделлий — *Commiphora Mukul* Engi ва *C. africanum* Engl.
87. Шиёф — ёки шоф — шамча дорилар.
88. Хотинак супурғи — қангурийун — *Erythraea centaurea* Pers.
89. Шибит — укроп — *Anethum graveolens* L.
90. Нутул — дори солиб қайнатилиб, сўнг бадашга сепиладиган сув.
91. Кда қўшимча: «уни моннё, доь ул-калб, суборо ва қутруб ҳам дейдилар».

92. Муаддилот — кишининг миждозини созлайдиган даволар.
93. Уд — Ҳинд уди — индийское алойное дерево — *Aquilaria Agallocha Roxb.*
94. Анбар — амбра.
95. К.да қўшимча: «балки улар айнан Худонинг ўзини мушоҳада қиладилар».
96. К.да қўшимча: «спидикнинг оқлиги».
97. Атрифул — итрифул деб ҳам ўқилади. Ҳиндча «три пхал» (уч мева) сўздан олинган. Бу уч мева ҳалила, балила ва омиладир.
98. Балила — балилаж — миробаланы бсллерические — *Ternstroemia bellERICA Roxb.*
99. А.да: «бир мисқол».
100. К.да қўшимча: «ва оёқнинг чангак бўлиши».
101. Сакта — мяя қоринчаларида, сезувчи ва ҳаракатлантирувчи нерв йўлларида кучли тикилма пайдо бўлиши сабабли органнинг сезгисиз ва ҳаракатсиз ҳолга тушини.
102. К.да қўшимча: «ва спидикнинг оқлиги».
103. А.да изоҳ: «пиёзи куҳий» (тоғ пиёзи).
- *104. А.да шундай: «Бир манн асал ўн манн сувда етти манн қолгунча қайнатилади».
105. Мон усул — маъноси: томирлар суви.
106. А.да изоҳ: «иккинчи даражада қуруқ-несиқ».
107. Қорачайир — изхир — ситник ароматный.
108. К.да қўйидагича: «Лақва бу шундай касалликки, кўз, юз ва лаб қийшайди, кўзини юмиш қийинлашайди».
109. Мускат ёнғоғи — жавзи бавво — мускатный орех — *Mystica fragrans Houtt.*
110. Чиний ойна — Хитой ойначиси. Бу ойна жуда тиниқ бўлиб, аксини жуда яхши кўрсатади.
- *111. К.да: «балғамдан бўлса».
112. Жимоъ — жинсий алоқа.
113. К.да: «сакта ва жумудининг муқаддимаси».
114. Абу Жаҳл тарвузи — ҳанзал — колоквиит — *Sitruillus colocynthis Schr.*
115. Катиро — трагакант — *Astragalus traga — cantha L.*
116. К.да: «арпабодиён» йўқ.
117. К.да «ланжлик» ҳам бор.
118. Танқия — мяяни дорилар орқали моддалардан тозалаш.

*119. Қ.да «балғамда бўлса».

120. Қ.да қўшимча: сийдикнинг ва терининг оқлиги».

121. Шундан сўнг Т.да қуйидаги қўшимча бор: «Билгинки, кўзининг саломатлигини сақламоқчи бўлган киши жимовдан, доимий тикилишдан, ясмиқ, боқла, қотирилган бақлажон, қотирилган гўшт, шўр овқатлар ейишдан тийилиши керак. Иссиқ ва совуқ ҳаво, тутун ва чангдан кўзини асраши, уйқусизликдан ва чангдан асраши, ялтироқ нарсаларга қарамаслиги керак. Уртача иссиқликдаги ҳаммомда чўмилиши, бошини гунафша ва қовоқ ёғи билан ёглаши, гоҳ-гоҳ кўзига «кўҳли жавоҳир»дан суркаб туриши лозим».

Т.да шаклдан сўнг, Қ.да эса ҳошияда қуйидаги тўртлик келтирилган:

Қард офаридгори таъоло ба сунъи хеш,

Чашмат ба ҳафт пардаву се об мунқасим.

Сўл бу машиму шабакаву зижожийу пас жалид,

Пас анкабуту байзу инабу қарну мултаҳим.

Таржимаси:

Улуғ Худо ўзининг санъати билан,

Кўзининг етти парда ва уч сувга тақсим қилди.

[Булар] «ўқ-ёй», «қогоноқсимон», «тўрсимон»

[қатламлари], шишасимон, музсимон [суюқликлари],

«Ўргимчак» [қатлами], оқсилсимон [суюқлик],

«узумсимон», мугузсимон ва эт [қатламлари].

122. Қ.да «қизилга мойил допа».

123. Эрон қавраги — сакбинаж — сагапен — *Ferula persica* Walld ёки *F. Sagarenum* Polack ларнинг елими.

124. Ангуза — ҳилтит — камедь ферулы воиючей — *Ferula assa — foetida*.

125. Ушшақ — қаврак елими — аммоннак смола — *Gummi ammoniacum — Dorema ammoniacum* Don, дарахтининг елими. А. да изоҳ: «чайир».

126. Қаҳҳол — кўз табиби.

127. Шундан сўнг Қ.да: «Бу касаллик қуюқ шўр сувдан пайдо бўлади».

128. Дасткори — операция.

129. Бурақия — ўткир шўр сув.
130. Жараб — кўз миждасининг қичиши.
131. Сабал — кўз пардасининг қизариши.
132. Дузвари ағбар — турли манбада турлича ёзилади. Ибн Синода йўқ. «Жомий» ҳошиясида ёзилишича, кўз ярасига сешладиган қуруқ дори (65-б.).
133. Зангор — занжор — ярь-медянка.
134. Араб елими — самғи арабий — гумми арабик.
135. Шодана — шозана — кровавик.
136. Сарик зок — уч валентлик темир купороси.
137. Тўтиё — цинк шпати ҳамда цинк оксиди. Туття — цинковый шпат, а также окись цинка.
138. Салоя — махсус тош орасига олиб, шиқалаб, майдаланадиган дори.
139. К.да қўшимча: «ва унинг қизариши».
140. Чашхом — бу баъзан чоксу ҳам дейилади. Бошқа манбаларда чашмом тарзида ҳам учрайди. Бу илмий тилдаги *Cassia absus* L. нинг уруғи.
141. Момирон — қончўп — чистотел большой — *Chelidonium majus* L.
142. К.да: «чашхом, яъни чоксу».
143. Анзарут — анзирати гўштхўр — камель астрагала — *Astragal Sarcocolla* Dup. ўсимлигининг елими.
144. Кундур елими — кундур — ладан — *Boswellia Carterii* Birdw.
145. К.да қўшимча: «ва у кўз бурчагидан эт қатламига чиқадиган қаттиқ модда».
146. Рўшноё — рўшноё тарзида ҳам ёзилади. «Баҳр ул-жавоҳир»да ёзилишича, бу кўзга нур берувчи сурмадур (119-б.).
147. Олтин иқлимиёси — қалимё уз-заҳаб — олтин чирки, тўполи — шлак золота.
148. Боелиқун — «Баҳр ул-жавоҳир»да шундай ёзилади: «Кўзга нур берувчи сурма ёки киши помми» (35-б.). Ибн Синонинг ёзишича, бу подшо номм. (V том, 196-б.).
149. «Дарё кўпиги» — забад ул-баҳр — алкион диоскарда, «морская пена».
150. К.да: «оқ сурма».
151. Ушина — лишайшики — *Isnea articulata* Agh. ва шунга ўхшаш турлар.

152. А. да изоҳ: «тева тапони» — Момисо — мачок
рогатый — *Glaucium cognis-ulatum* Curt.
153. Шундан сўнг К.да «момирон» бор.
154. Нушодир — навшадил — нашатырь — *Ammonium
chloratum*.
155. Зарчава — зардчуба — чистотел — большой —
chelidonium majus L.
156. К.да «сарик ҳалила пўстидан».
157. К.да қўшимча: «тўқликдан зарар кўриш».
158. Интишор — кўз қорачигининг кенгайиши.
159. Нузул ал-моъ — катаракта.
160. Заҳаб ҳабби — заҳаб олтин бўлиб, бу ерда ни-
ма учун «олтин ҳаб дориси» дейилгани номаъ-
лум.
161. Ҳариса — ҳалим.
- *162. К.да бу жумла тушиб қолган.
- *163. Т.да қуйидагича: «Асал ёки шунга ўхшаш нар-
сага юмалатиб ютилади».
164. Салат — сутчўп — коҳу — латук — *Lactuca
Scariola* L.
165. Мирт — мурд — мирта — *Myrta communis* L.
166. Дармана-шиҳ — польнь цитварная — *Artemisia
cina* Berg.
167. Туёкўт — асорун — копытень — *Asarum euoro-
raeum* L.
168. Эрман — афсантин — польнь горькая — *Arte-
misia absinthium* L.
169. Бухрон — касалликдаги кризис ҳолати. Бу ҳақда
Юсуфий «Рисолаи бухрон» деган алоҳида рисола
ҳам ёзган.
170. Ақоқиё — араб акациясининг шираси (ёки ели-
ми) — сок (цели камедь) аравийской акации —
Myrtus communis L.
- †171. Зуфо — бу сўз остида иккита нарса тушунила-
ди: а) қуруқ зуфо — зуфо ёбис — иссоп — *Nis-
sopus officinalis* L. ва ҳўл зуфо — зуфо ратиб —
лаполин — *Lanolinum anhydricum*.
172. К.да қўшимча: «Катта-кичик танқиялар қилиб
бўлингандан кейин, аъзода қолган қошни тор-
тиб оладиган энг фойдали нарса шуки, ўша
жойга совун суркалади ва қотгунча шундоқ
қолдирилади. Сўнг иссиқ сув билан ювилади.
Бироз вақт ўтгандан кейин яна суркалади, шун-

даї тартибда аъзодан қон бутунлай йўқолгунча бир неча марта совун суркалади ва ювиб турилади».

173. Гувориш — форсча *гуворидан* (ҳазм қилмоқ) феълидан олинган бўлиб, ҳазм дориларига нисбатан шиллатилади.
174. Қиморий уди — уди Қаморий — Қхмерское алойное дерево.
175. Турунж — утружж — цитрон—*Citrus medica L.* ва *Limonum Rissó.*
176. Басбоса — мускат ёнғоғининг қобиги — присемянник мускатника — *Mugística fragrans Houtt*
177. Катта ҳил — қоқулан кибор — перец мелегетский — *Anonum meleguete Rose.*
178. Келандона — кабоба — кубеба — *Piper cubeba L.*
179. Хавлижон — галанга, калган — *Alpinia galanga Willd.*
180. Тўналиқ — сўди Куфий — клубия сыти — *Syregus rotundus L., S. longus L.*
181. Изфар мушки — Иби Сипода жой помлари билан боғлиқ мушклар берилган. Аммо изфар мушки йўқ.
- *182. Бу жумла К.да йўқ.
183. Сиканжубин — сикк (сирка) ва анжубин (асал) сўзларидан иборат, яъни асални сиркада қайнатилгани.
184. Тайху — тустовуқ — горная курочка.
185. Дуррож — ўрмон какливи — турач.
186. Гандано — порей пиёзи — лук порей — *Allium porrum L.*
187. Афе — мози — галлы — *galla turcica.*
188. Тўқай пиёзи — унсал — морской лук — *Urginea maritima (L) Vak.*
- *189. Бу жумла Т.да йўқ.
- *190. К.да: «қижи ва мурий».
191. К.да қўшимча: «Қошнинг галабасидан бўлса, белгиси: тилининг қизиллиги».
192. Непанул — гулбанд — блгшинца болотная — *Pulicaria uliginosa Stew.*
193. Тотим — сумоқ — сумах дубильный — *Rhus coriaria L.*
194. К.да қўшимча: «Балгамдан бўлса, белгиси: унинг юмшоқ ва оқлиги».

195. А.да: «икки мисқол».
196. Қахқор — Худонинг исмларидаа бирн.
- *197. К.да: «Савдодан бўлганда оғиз қуриши, бадан, сийдик, кўз ва юзнинг қоралиги».
198. Шундан сўнг К.да қуйидаги жумла бор: «Яъни моддасига қараб танқия қилинади, ундаа сўнг мўътадиллаш учун мувофиқ келадиган ичимлик буюрилади».
199. Маска — сигир сутидан ҳосил қилинадиган мас-каёғ.
200. К.да қўшимча: «Балгамдан бўлса, бўлгиси: оғиздан кўп сув келиши, сафродан бўлса оғизнинг қуриши».
201. Катта зуфо — ҳўл зуфо ва қуруқ зуфо маълум, бу ерда Юсуфий катта зуфо деб атаган. Қайси зуфо эканлиги номаълум.
202. Канавча — мармохўр — душица — *Origanum* таги L.
203. Шундан сўнг К.да: «Нафас сиқинини «бухр» ҳам дейишади».
204. Анжабор — герань холмовая.
205. К.да қўшимча: «ва юзнинг қизиллиги».
206. Зотилжам (плеврит) касаллиги.
207. Шундан сўнг А.да «кўкракка яқин» жумласи бор.
208. Бослиқ — бу сўз аслида бошлиқдир. «Бахр ул-жавоҳир»да унинг маъноси «улуғ шоҳ» деб берилган (35-б.). Елкадан қўл охиригача борадиган вена томири.
209. Ҳафт андом — етти аъзо дегани. Тирсак венаси бўлса керак.
210. Зот ус-садр — зотилжам (плеврит), зотуррия (ўпка шамоллаши) ва зот ус садр арабча сўзлар бўлиб, зот мансубликни билдиради. Зот ус-садр дейилганда кўкрак қафаси ичидаги парданинг шамоллаши тушунилади.
211. А.да пзоҳ: жирира — туркча «заранга». Бу каҳсар — жирира.
- *212. К.да бу жумла йўқ.
213. К.да «беш мисқол беҳи сувни» ҳам бор.
214. К.да «лаб» ҳам бор.
215. К.да қўшимча: «Унинг кўзи худди мастларники каби (қизил) бўлади».

216. Хуққа — тақинчоқлар солинадиган қутича, бу ерда аёлларнинг жинсий аъзоси назарда тутилмоқда.
217. Голия — ҳар хил дориларни, ўзаро аралаштириш билан ясаладиган хушбўй модда.
218. Бон — бон дарахти — бан или мориинга бескрылая — *Moringa pterygosperma Gaertn.* ёки *M. Artera Gaertn.*
219. Ғаш — ҳушдан кетиш.
220. Боқла — боқила, йирик ловия — бобы конские — *Viciafava L.*
221. Динор шарбати — «Тибби Акбарий»да ёзилишича, бу давони бир динорга сотганлар, шунинг учун шундай ном билан аталган.
222. К.да «боғ ялпиз»; Т.да «боғ бобунаси».
223. К.да «тўрт мисқолдан».
224. «Рас» дориси — унинг нега рас дейилиши номаълум.
225. Бувана — биш — аконит — *Aconitum ferox wall.*
226. Еввойи занжабил — зурунбод — дикий имбирь — *Zingiber Zerumbet Roxb.*
227. Ҳинд созажи — созажи ҳиндий — малобатр — *Cinnamomum Citriodorum Flwait.*
228. Нўшдорн — *нўш* сўзи ичмоқни билдиради. Демак, ичиладиган дори.
229. А.да изох: «зарнаб — фужуранинг барги». Зарнаб — плмий номи аниқ эмас. Ибн Спюнинг ёзишича, мева бермайдиган катта дарахт бўлиб, Лубнон тоғида ўсади (№ 225).
230. Шундан сўнг К.да: «кучсиз иситма ва оғиздан сув келиши».
231. Майбеҳ — беҳи майи.
232. К.да: «эллик мисқол сув билан».
233. А.да «мурмакий» ҳам бор.
234. А.да: «бир пиёла».
235. Шундан сўнг К.да: «иситма, бурун қошаши ва бошқа бўшанишлар гувоҳлик беради».
236. Жуъ ал-бақар — ҳўкиз очлиғи.
237. Майсавсан — савсан гулининг майи.
238. Савсан — гулсавсар; лилия — қасатик и лилия Икки хили бор. бири ҳаворанг савсан — *Iris florentina L.* (гулсавсар), иккинчиси оқ савсан *Lilium candidum L.* (лилия).

239. Хушбўй . қамиш — қасабу-з-зарира — тростник душистый — *Calamus aromaticus*; *Asopus calamus* L.
240. Андароний тузи — кристалл шаклли оқ туз, уни Ибн Синода «дароний» деб кўрсатилган (№ 440).
241. Баласон — бальзам дарахти — бальзамное дерево — *Commiphora obovata* Eugl.
242. Шаръий мусаллас — шариятга мувофиқ, шарият ичишга йўл берадиган мусаллас. Чунки шарият бўйича қайнатиб, маълум қисми буглатиб юборилган мусалласни ичишга рухсат бор. Бу ердаги мусаллас Юсуфийнинг ўз ихтиросидир.
243. Шаҳват калбиййа — «ит иштаҳаси».
244. К.да қўшимча: «баданнинг озғинлиги ва уйқунинг камлиги».
245. Шаҳват тин — кесак ейишга бўлган иштаҳа.
246. Ғўра дейилганда, асосан ғўр узум ва унинг суви назарда тутилади.
- *247. К.да: «аччиқ ва ширин анор сувдан».
248. Рубб — бирорта меванинг сувини ширинлик қўшмай қайнатилиши.
249. Истикфо — сариқ сув касаллиги (водянка).
250. Бузурий — нима учун бу ном билан аталиши номаълум.
251. Чиконий деб аталувчи қовун лугатларда йўқ. Бу XVI асрда мавжуд бўлган қовун тури ёки жой номи билан боғланган турлардан бири бўлиши мумкин.
252. А.да: «етмиш миқоф».
253. К.да қўшимча: «овқатни ҳам мураккаб (яъни иссиқ ва совуғини аралаштириб) қилинади».
- *254. Т.да: «Ярақон асфар, яъни сариқ ярақон»; К.да: «Ярақон асфар, яъни бадан сариқлиги».
255. Динорий сиканжубини — нима учун *динор* сўзи ишлатилгани номаълум.
256. Т.да: «олтмиш».
257. Тоғ мурчи — фанжапгушт — *vitex agnus castus* L.
258. А.да изоҳ: «ушшақ — чайирдир».
259. Т.нинг ҳошиясида қуйидаги тўртлик бор:

Рудақоин одами андар бадан шаш, беш нест,
 Гар бихоҳи бар шуморам, эй хирадманди ҳақим.
 Аввалаш исно ашар, пас сойиму онгаҳ даққоқ,
 Дар паси он аъвару қулуну вонгоҳ мустақим.

Таржимаси:

- Инсон ичаклари бадани ичида олтидан ортиқ эмао,
Эй ақлли ҳаким, хоҳласанг [бирма-бир] санаб
бераман.
- Биринчиси — ўн икки бармоқли, сўнг «сойим»,
кейин эса «даққоқ»,
Ундан сўнг «аъвар», «қулун», кейин эса «мустақим»
[ичаги] дир.
260. Баввоб — посбон, элик олдида турувчи қоровул.
261. Сойим — рўзадор, чунки рўза тутувчининг қор-
ни бўш бўлади.
262. Даққоқ — тегирмончи маъносида, бу ерда ов-
қатлар эзилиб, ҳал бўлиши назарда тутилган
бўлса керак.
263. Аъвар — кўр.
264. Мустақим — тўғри.
265. Дубр — орқа тешик.
266. Маъноси: «Худо тўғри йўлни билувчироқдир!»
*267. Бу жумла Кда қуйидагича: «Сабаби хоҳ оддий
мижоз айнишидан бўлсин, хоҳ моддадан».
268. Зушантариё — бу сўзнинг лугавий маъносини ҳо-
зирча аниқлай олмадик.
269. Туки — бу сўз лугатларда йўқ.
270. Загпоя — шавкаром — болиголов пятнистый —
Conium maculatum L.
271. Қанбил — камала — *Mallatus Philippineusis*
Mucll.
272. Баранги Кобулий — Кобул баранги — эмбелля
кабульская — *Embelia Ribes* Burm.
273. Сарахе — қирққулоқ — папоротник мужской —
Dryopteris filix (L.) Schot.
274. Кда қўшимча: «ва ширии нарса ейишдан кў-
паяди».
275. Шундан сўнг Кда «Агар «чортухм» (тўрт уруғ)
берилса, тезда йўқолмайди» жумласи бор. Сўнг
уруғлар номн келтирилади. Бироқ «йўқолади»
ўрнига янглиш «йўқолмайди» ёзилиб қолган.
276. Бортанг — бу ўсимликнинг номн Ибн Сино,
Беруний ва бошқа лугатларда ҳам учрамайди.
277. Баршаъшо — «Баҳр ул-жавоҳир»да ёзилишича,
унинг маъноси «бир онда фойда еткаувчи» дир
(38-б.).
278. Софин — оёқ ости тери венаси — *Vena sophera*
тогна.

279. Пишлоқ зардобини — моъ ул-жубини — сыворотка. Пишлоқ зардобинини олиш усули шу бобда қўйи-роқда тушунтирилган.
- *280. А.да «сувда эритилади». Қ.да «гандано ёки не-сиқ сувда».
281. А.да қўшимча: «ва зикр этилган усулда девне-чак билан ичилади».
- *282. Сурхмард — олабута — марь — *Chenopodium caritatum* L.
283. К. бўйича таржима қилинди. Чунки бу жумла-лар А.да ҳошияга ёзилган ва ўқиб кетган. Ўнда эса овқат билан ўсимликлар аралаштириб юбе-рилган.
284. Қ.да қўшимча: «ва буйракнинг оқирлиғи».
285. Олат — жинсий аъзо.
286. Афлунийё — филунийа тарзида ҳам ўқилади. Тар-суслик *Herennius Philo* (эрамингача 20-йил) яшаган киши томонидан ижод қилиниб, унинг номи билан аталган.
287. Мингдевоиа — банж — белена — *Hyoscyamus albus* L.
288. А.да қўшимча: «ва унутини».
289. Қ.да қўшимча: «ва қондан бўлгандагига ине-батан оғриқнинг камлиғи».
290. Яъни бир қанча вақт угра овқатини истеъмол қилиб юр, демоқчи.
291. Қ.да қўшимча: «ва қумлар чиқаётганда тийиш-нинг қийинлиғи».
292. Ҳажар ал-яхуд — «Яҳуд тоши» — иудейский ка-мень. Деиғиз кирписининг қазиб олинадиган иг-налари.
293. Мадмил — Иби Синода учрамайди. «Баҳр ул-жавоҳир»да ёзилганича, бу кўзга ишлатиладиган қуруқ дорн (212-б.).
294. Табошир — бамбук/*Bambusa agudinacea* wild/ ўсимлигининг бўғини торалиқларига кристалл ҳол-да йиғиладиган модда.
295. Шундан сўнг Қ.да: «ва у қаймоқ кўрнинида бўлади».
296. Қ.да хурусат (хўрозинг) сўзи ардашт (дашт эшаги) тарзида нутўғри ёзилган.
297. Шундан сўнг Қ.да қўйидаги жумлалар бор: «Мазкур кулни истеъмол қилиш йўли шундай:

- ҳар куни эрталаб унинг бир дирамни салоя қилиб, ўттиз дирам иссиқ сув билан ичилади.
298. К.да йўқ.
299. К.да йўқ.
300. Бузайдон — бузидон, салиб; даторбош — ятрышник; лижма — *Orchismorio L*; *Tanacetum umbelliferum Boiss.*
301. Ҳинд чакамуғи — 70-изоҳга қаранг.
302. Миср ёввойи сабзиси — шақоқул — дикая морковь — *Malabaila sekakul Russ.*
303. Тударий — тунбош — клоповник — *Lepidium perfoliatum L*, *Sisymbrium officinale Scop.*
304. «Қуш тили» — лисону-л-асофир — ясень — *Fraxinus excelsior L.*
305. Ҳилтит — ангуза — камедь ферулы вонючей — *Ferula assa — foetida.*
306. Ангуза — 305-изоҳга қаранг.
307. Бу иллатни форс тилида сузак (куйдирувчи) дейилади. Бироқ бу ўзбек тилидаги сўзак (сифилис) эмас, бу ерда сийдикнинг куйдириб, ачиштириб чиқиши назарда тутилади.
308. Пақпақ — қоканж — пузырная вишня — *Physalis Alekokenji L.*
309. Бақам дарахти — хуни снёвшон — драконова кровь.
310. Арусак дар парда — пақпақнинг иккинчи номи, 308-изоҳга қаранг.
311. К.да «икки ярим дирам».
312. Т.да: «девпечакдан».
- *313. А.да: «Яъни кўрпада сийиб қўйиш». Бу сарлавҳанинг айнан таржимасидир.
314. Зиёбитиш — ҳозирги қанд касали (диабет)га тўғри келади.
315. Ғўр узум суви — рубби ҳисрим — ғўр узум суви дейилганда ҳар доим ундан олинган сувнинг қайнатилгани тушунилади.
316. Убна — бесоқол киши (бузуқ эркак).
317. А.да қўшимча: «яна унинг соҳибини «пўштан-доз» ҳам дейдилар».
318. К.да: «мустақим (тўғри ичак)нинг қичишиши».
319. К.да «товуқ».
320. Шундан сўнг К.да: «моёкнинг ўз жойидан чиқиши».

321. К.да: «бод-и фатҳ».
322. Рифода — юқорига тортиб туриш учун боғланадиган парса (бандаж).
323. К.да қўшимча: «балғам ва савдодан бўлганда — оқ ва қоралиғи».
324. Шундан сўнг К.да: «бу касалликни «қарҳат ал-мазокир» («олатлар яраси») ҳам дейишади» жумласи бор.
325. К.да қўшимча: «ранги пахта билан аниқланади».
326. «Сади» эмчак сўзи рубойда «садайн» икки эмчак шаклида, яъни араб тилига хос бўлган иккилик сонидан олишган.
327. Шундан сўнг Т.да: «ва оғиздан кўпик келмайди»; К.да эса: «бу тутқаноқнинг акси бўлиб, тутқаноқда ақл бутунлай йўқолади».
328. Нуруз — у баъзан фурузча шаклида ёзилади, бу давони ип ёки жулга белаб, аёллар олдига қўйиладиган даво номи (тампон).
329. Бу ерда оҳанрабо (магнетит) ҳақида сўз кетмоқда.
330. Шундан сўнг К.да бошқа нусхаларда учрамайдиган қуйидаги рецептлар келтирилади: «Дарахт пўкағини истеъмол қилишнинг бошқа йўли: оқ пўкакни қил элакдан ўтказиб, бир мисқол гунафша шарбати билан қўшиб, соққачалар қилинади ва мазкур шарбатга юмалатиб, саҳар вақтида ютилади.

Орадан икки соат ўтгач, агар [бўгим оғриғи] сафродан бўлса, санон маккий [бу энг асосийси], сариқ ҳалиланнинг пўсти — ҳар бирдан беш дирамдан, чала туйилган сачратқи ўруғи, пилуфар гули, зирк, гулхайри ва чала туйилган савришжоннинг ҳар бирдан бир мисқолдан, тамарҳиндий ва Бухоро олхўрисининг ҳар бирдан ўн мисқолдан [олиб], ҳаммасини ўттиз сир сувда етти сирга яқин қолгунча қайнатилади ва тозаланади. Сўнг шу сувда икки ярим сир ширхистни эритиб, тозалаб, ярим қайноқ ҳолда ичилади.

Балғамдан бўлганда: санон Маккий [бу энг асосийси] — етти дирам, анжир беш дона, чала туйилган турбуд — тўрт дирам, итузум ва

чала туйилган савринжонларнинг ҳар биридан икки дирамдан [олиб], ҳаммаси қайнатилади. Сўнг шу сувда ўн миққол асалли гулқандни эритиб, ярим қайноқ ҳолда ичилади.

Савдодан бўлганда: санон Маккий [бу энг асосийси], Кобул ҳадиласи, латтага боғланган девпечак — ҳар биридан беш дирамдан, уругдан тозаланган майиздан ўн дирам, Рум райҳони, сумбулсоч ёки лимон исли райҳон, шохтара ва чала туйилган савринжоннинг ҳар биридан ўн дирамдан, Бухоро олхўрсен, жилонжийда ва сапистон олхўрсендан ўн беш дона [олиб] қайнатилади ва тозаланади. Сўнг фулус магзини ўша сувда ивитиб, тозалаб, икки дирам бодом ёғи қўшилади ва ярим қайноқ ҳолида истеъмол қилинади.

331. Ирқ ун-насо — қуймич нервларининг яллиғланиши.
332. К.да қўшимча: «ун маҳжилуқ ва тарин ҳам дейишади».
333. Сунухус — Юсуфийнинг ёзишича, сунухус бир кунлик иситманинг бир тури. Лугавий маъноси ҳозирча номаълум.
334. Ҳар уч нусхада ҳам «каштаи турш» шаклида ёзилган. Берунийда «кашна» шаклида.
335. К.да «бир шиёла».
336. К.да «вилоят анжири».
337. Бу ерда гибб фақат сафронинг ўзидан пайдо бўлмай, унга бошқа моддалар ҳам сабабчи бўлгани пазарда тutilмоқда.
338. А.да «ширхшт шарбати».
339. Диққ — «кигичка огриқ касаллиги» — юрак қизиши билан кечадиган огриқ бўлиб, юном тилида иқтиқус дейилади.
340. К.да қўшимча: «У хоҳ қондан бўлсин, хоҳ сафродан бўлсин, хоҳ бошқадан».
341. Фалағмуний — «Жомиъ» ҳошиясида форсча изоҳ: «Розий уни «қ» билан ёзади, «елли қаттиқ шиш» (54-б.).
342. Шундан сўнг китобда: «Аксар вақт юзда бўлади, баъзан кўкраккача тушади».
343. Шундан сўнг К.да: «ва шишнинг юмшоқлиги».
344. Ханозир — бу без яра кўпинча «чўчқа»да бўлгани учун шу ном билан аталган.

345. Зифт — қитрón — смола.
346. Зирних — маргимуш — мышьяк. Рангига қараб турларга ажралади. Оқ зирних дейилса одатда маргимуш тушунилади.
347. Фақих — ислом қонушунос олим.
348. А да заъфарон йўқ.
349. Шундан сўнг К.да: «У аксар вақт ёзда пайдо бўлади».
350. Банот ул-лайл — маънос: «Тун қизлари».
351. Қоразок (темир купороси) зоки снѳх — «чернильный купорос», т. е. железный купорос.
352. Ишқор — ушпон — солянка — *Salsola kali* L.
353. Балхия — Ибн Синонинг ёзишича, бу сўз шу иллат кўп учрайдиган шаҳар номни ёки уни муваффақиятли даволай олган табиб номни билан машҳур.
354. Пашшаўрдаги — пашша еган ва пашша чаққан маъносида.
355. К.да қўшимча: «Давоси қаврак елимни боғлашдир».
356. Облан фаранг — Европа чечаги. Бу ҳозирча сифилс (захм) деб тахмин қилинади. У XVI аср бошларида Европадан Шарққа тарқалгани учун шу номни олган. К. Эльгуд ўзининг «Форс медицина тарихи» китобида ёзишича, Юсуфий бу касалликни биринчилардан бўлиб тадқиқ қилган ва даволаш усулини ишлаб чиққан.
357. К. ҳошиясида изох: «Билиб қўймоқ зарурки, ўтмишдаги ҳақимлар, ўз китобларида «Европа чечаги» ҳақида гапирмаганлар. Бу иллатнинг пайдо бўлганига юз йилча бўлган бўлади. Уни Хиндистонда «Европа боди» дейишади. Ҳақим Илоҳиддин Лоҳурий».
358. Шундан сўнг К.да қўшимча: «Қон олгандан ва модда пишгандан сўнг уч хилтни суриб лиқарадиган сурги берилади: «Уч хилт деганда сафрo, савдо ва балғам тушунилади».
359. К.да қўшимча: «Агар эҳтиёж бўлса сурги иккинчи марта такрорланади».
360. Балила — миробаланқ беллерические — *Terminalia bellirica*. Roxb.
361. Танбул — бетель — *Piper betle* L.
362. Таржимаси: «Улуғ Аллоҳ изни билан».

363. Ибн Сино «Тиб қонунлари»да ёзишча, симоб тутуни кўзни кўр қилади. Бироқ Ибн Сино бунинг давосини зйтмаган. Демак, бу даво Юсуфийинки бўлиб, у мазкур иллатга йўлиққинларни даволаётганда беморнинг кўзи кўр бўлиб қолган ва у даволаш йўлини топган.
364. Қийрутий — Рум тилида мум. Симобга мум аралаштирилганда уни «қийрутий симоб» дейилади.
365. Кда қўшимча: «Агар қуюқ моддадан бўлса, белгиси: унинг кўтарилиб туриши».
366. Бу жумла Кда қуйидагича: «У бир қичишиш бўлиб, хоҳ қуруқ бўлсин, хоҳ ҳўл, ўткир суюқ моддадан пайдо бўлади».
367. Шундан сўнг Кда: «Унинг пайдо бўлиши кўпинча суюқ куйдирувчи моддалардан бўлади».
368. Бу сўз Т.да «дар шири» (сутда) ва Кда «дар шароб» (шаробда) деб, бузиб ёзилган.
369. Ада: «ўн дона».
370. Кда қўшимча: «Белгиси: қора ёки яшил нарса-нинг чиқishi».
371. Т. бўйича таржима қилинди. Ада қуйидагича: «Сиқилганда улардан чиққан нарса шакл ва кўринишда, мисра: пишмаган ҳўл кўкнор донига ўхшайди». Кда «Сиқилганда улардан чиққан нарса пишмаган кўкнорга ўхшайди».
372. «Тибби Юсуфий»нинг таржимаси бўлмиш «Таржиман Шоҳий» китобининг ҳосиниясида ришта ҳақидаги қуйидаги рубоний келтирилган:

Ажойиб дардист, ёрон, дарди-ришта,
 Фалак ўро ба чархи дуг наришта.
 Фаришта гар хурад оби Бухоро,
 Барояд ришта дар пойи фаришта.

Мазмуни:

Дўстлар, ришта касали ажойиб дарддир,
 Фалак уни чарх дугига ўрамаган,
 Агар фаришта Бухоро сувидан ичса эди,
 Фариштанинг ҳам оёғига ришта чиққан бўларди.

Бу рубоний Бухорода ришта кўн бўлганини ва у сув билан боғлиқ эканини кўрсатади.

373. Бу жумла ўрнида К.да қуйидагиларни ўқиймиз: «Енгил ва тез оқадиган, келадиган ери узоқ бўлган, тош ва шағаллар устида оқиб ўтадиган, баландликдан паст томон, жанубдан шимол томон ёки ғарбдан шарқ томон оқадиган, шу хислатларнинг барчаси ёки кўпроғига ёхуд баъзисига эга бўлган, идишда уч кун туриб, ер жисмлари тагига чўккан анҳорнинг ширин сувидан ичилади» (Бундай сув ҳақида Юсуфий «Рисолаи дар тадбири маъқул ва машруб» — «Еб-ичиш тадбирлари ҳақида рисола») асаридеъзган. Қараи: «Табобат дурдоналари», Ибн Сино номидаги нашриёт, 1990. Таржимон М. Ҳасаний).
374. К.да қўшимча: «ва сочларнинг тик туриши».
375. Шундан сўнг асарда: «Жилонжийда шарбатини тайёрлаш «Сарсом» [боби]да ўргатилди».
376. Бу рубоий К. ҳамда бошқа қадимий нусхаларда йўқ.
377. Юлғун, тубулғу / — тарфо — тамариск, гребенщик — *Tamarix gallica* L.
378. Шундан сўнг К.да: «Бу тўрт касаллиқнинг давоси битта».
379. Қизил қойли доғ — намш, қораси — бурш, сўнгиси эса сепкил дейилади.
380. Тезоб — тезоби форуқ — азот кислотаси.
381. Бундай усулди реторта орқали ҳайдаш дейилади.
382. К.да қўшимча: «Аммо аввалгисидеъ соч юпқа пўстлар билан, кейингисидеъ эса фақат сочнинг ўзи тўкилади».
383. Доъ ул-ҳайъа — «илон касаллиги» дегани бўлиб, илоннинг пўст ташлашига ишора, чунки бу иллатда соч билан бирга юпқа оқ пўстлар ҳам тушади. Доъ ус-саълаб — тулки касаллиги демакдир, бунда тулкининг бошдан-оёқ туллаши назарда тутилган.
384. К.да «камлиги» сўзи йўқ, натижада озгичлик сабаби қон бўлиб қолган.
385. Бу ерда жинсий суҳбат назарда тутилмоқда.
386. Зарориқ — олакёланг — шпанские мушки.
387. Мухалласеъ порришник цельнолиственный — *Sesophylla integrifolia* Pavl.
388. 917 ҳижрий, мелодий 1511 йил.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	11
Бош касалликларининг давоси	11
Кўз касалликларининг давоси	38
Қулоқ иллатларининг давоси	47
Буруи касалликларининг давоси	50
Юз касалликларининг давоси	54
Лаб касалликларининг давоси	56
Оғиз касалликларининг давоси	57
Тиш касалликларининг давоси	59
Тил касалликларининг давоси	62
Томоқ касалликларининг давоси	64
Кўкрак касалликларининг давоси	72
Юрак касалликларининг давоси	74
Эмчак касалликларининг давоси	77
Меъда касалликларининг давоси	77
Жигар касалликларининг давоси	85
Талоқ касалликларининг давоси	90
Амъо [ичак] касалликларининг давоси	91
Орқа чиқарув тешигининг касалликлари	99
Буйрак ва қовуқ касалликларининг давоси	102
Эркакларга оид бўлган касалликларнинг давоси	111
Хотинларга оид бўлган касалликларнинг давоси	115
Белда, чаноқ-сонда, қўл ва оёқда пайдо бўладиган касалликлар	122
Иситмалар давоси	126
Аъзолар юзасига чиқадиган касалликларнинг, яъни шишлар, тошмалар ва бошқаларнинг давоси	133
Жониворлар чақишининг давоси	158
Хотима	162
Изоҳлар	167

Лечащий врач
Бабура — Юсуфи

Перевод и комментарий
Махмуда Хасани

На узбекском языке
Ташкент. «Фан»

Муҳаррир *М. Алиева*
Мусававир *А. Баҳромов*
Техмуҳаррир *Р. Лушнікова*
Мусаҳҳиҳ *М. Саидови*

ИБ № 6167

Теришга берилди 29.04.92. Босишга рухсат этилди 13.07.92
Қоғоз бичими 70×90^{1/32}. Офсет қоғози № 2. Адабий гарнитур
Юқори босма. Шартли босма т, 7,02. Ҳисоб-нашриёт т. 5,5
50000 нуска, 123 буюртма. Қилишилган нархда.

ЎзР ФА «Фан» нашриёти: 700047. Тошкент, Гоголь кўчаси, 70
ЎзР ФА «Фан» нашриётининг босмаҳонаси: 700170. Тошкент
акад. Х. Абдуллаев